

ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИ

Кол жазма укугунда

УДК: 342.41 (575)(043.3)

Мамашарип кызы Багдагүл

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН ҮЙ-БҮЛӨЛҮК УКУГУНУН
КОНСТИТУЦИЯЛЫК-УКУКТУК НЕГИЗДЕРИ**

12.00.02 – конституциялык укук; муниципалдык укук

юридика илимдеринин кандидаты

окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган

ДИССЕРТАЦИЯ

Илимий жетекчиси:

ю.и.д., профессор

Арабаев Автандил Анисович

Ош - 2024

МАЗМУНУ

КИРИШҮҮ	3
1-БАП. КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНДА ҮЙ-БҮЛӨЛҮК УКУКТУК МАМИЛЕЛЕРДИ КОНСТИТУЦИЯЛЫК УКУКТУК ЖАКТАН ЖӨНГӨ САЛУУ	
1.1 Үй-бүлөлүк укукту камсыз кылган конституциялык – укуктук ченемдер	11
1.2 Үй-бүлөлүк укукту жөнгө салган мыйзамдарга мүнөздөмө	29
2-БАП. ҮЙ-БҮЛӨЛҮК УКУКТУК МАМИЛЕЛЕРДИН КОНСТИТУЦИЯЛЫК – УКУКТУК МААНИСИ	
2.1 Үй-бүлөлүк укукту изилдөөнүн объектиси, предмети жана методологиясы	55
2.2 Үй-бүлөлүк укук түшүнүгүнүн конституциялык-укуктук мааниси	56
3-БАП. ҮЙ-БҮЛӨЛҮК УКУКТУК МАМИЛЕЛЕРДИ ЖӨНГӨ САЛУУНУН КОНСТИТУЦИЯЛЫК ПРИНЦИПТЕРИ	
3.1 Үй-бүлөлүк укуктарды коргоо	81
3.2 Үй-бүлөлүк укуктук жоопкерчилик	104
КОРУТУНДУ	145
ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАМАЛАР	156
КОЛДОНУЛГАН АДАБИЯТТАРДЫН ТИЗМЕСИ	158

КИРИШҮҮ

Изилдөө темасынын актуалдуулугу. Кыргыз Республикасынын аракеттеги Конституциясына ылайык, үй-бүлө коомдун негизи катары таанылат. Ушундан улам, үй-бүлө, аталык, энелик, балалык коомдун жана мамлекеттин коргоосунда турушат. Негизги мыйзамыбыз келечек муундун өкүлдөрүнө – балдарга да өзгөчө көңүл бөлүп, аларды Кыргыз Республикасынын эң баалуу байлыгы катары бекитет. Ошону менен бирге, балдардын ар тараптуу руханий, адеп-ахлактык, интеллектуалдык жана дене-бой жактан өнүгүүсүнө өбөлгө болуучу шарттарды түзүү менен аларды мекенчилдикке жана атуулдукка тарбиялоо милдетин мамлекетке жүктөйт.

Албетте, мындай конституциялык-укуктук позициянын маңызында үй-бүлөнүн укуктук эле эмес, социалдык да макамы жатат. Анткени адамзаттын турмушунда үй-бүлө өзгөчө мааниге ээ экендиги талашсыз. Бала төрөлгөндөн баштап, аны бапестеп багуу, тарбиялоо, келечекте өсүп-жетилиши, арийне, үй-бүлөдө өтөт. Ошону менен бирге, ата-эненин, балдардын бири-бири менен болгон мамилелери, үй-бүлөдөгү карым-катнаштары – баары биригип келип, өзгөчө коомдук мамилелерди түзүшөт.

Үй-бүлөнү коомдун негизи катары таануу конституциялык идеялык башталыш катары үй-бүлөнүн коомдук маанисин, коомдогу ордун, коом алдындагы максаты менен милдетин, коом менен үй-бүлөнүн катнашын алдын ала аныктап турат. Бул, биринчиден. Экинчиден, үй-бүлө жана аны менен байланышкан тиешелүү коомдук мамилелердин укуктук жөнгө салынышынын негизинде жатат. Башкача айтканда, үй-бүлө, нике куруу, никедеги укуктар жана милдеттер, жалпы эле үй-бүлө мүчөлөрүнүн укуктары, милдеттери жана кызыкчылыктары, үй-бүлөдөгү жоопкерчилик – мына ушунун баары, биздин оюбузча, укуктук жөнгө салынууда, бир жагынан, үй-бүлө мүчөлөрүнүн укуктары, милдеттери, кызыкчылыктары менен жоопкерчиликтерин эске алууну талап кылса, экинчи жагынан, коомдун да кызыкчылыктарын эске алуу менен, анын да үй-бүлө алдындагы жоопкерчилигин талап кылат.

Үй-бүлө коомдун негизин түзүп, коомдук институт болгону менен, ал жалаң гана коомдук жөнгө салуу механизмдери аркылуу эмес, мамлекет тарабынан санкцияланган укуктук механизмдер менен да жөнгө салынууга тийиш. Себеби үй-бүлө мүчөлөрү жана жалпы үй-бүлөлүк мамилелердин катышуучулары абстрактуу объекттер эмес, алар конкреттүү адамдар (жарандар, жарандыгы жок адамдар, чет элдик жарандар), андан барып – укуктук субъекттер, алар үй-бүлөлүк мамилелерде өз ара жана мамлекет менен укуктук байланышта болот, өздөрүнүн жеке же жалпы укуктарын жана кызыкчылыктарын ишке ашырууда мамлекет, анын органдары жана кызмат адамдары менен мамиледе болушат. Албетте, бул мамилелер укуктук жөнгө салынууга жатат.

Кыргыз Республикасы үй-бүлө жана аны менен байланышкан коомдук мамилелерди жөнгө салуу максатында заманбап жана талапка ылайык Үй-бүлө мыйзамдарын жана тиешелүү мыйзамдык актыларды кабыл алып келет.

Бирок, азыркы ааламдашуу доорунун илеби менен салттуу кыргыз коомуна терс таасирин тийгизип жаткан көрүнүштөр биринчи кезекте кыргыздын салттуу үй-бүлөлүк мамилелеринде да орун алып жатканы коом менен мамлекеттин алдындагы актуалдуу маселеге айланды. “Бир жыныстуу никелер”, ЛГБТ, трансгендердик идеология, гендер маселесиндеги аша чапкандыктар менен жат көрүнүштөр азыртадан коомубузда тынчсызданууну пайда кылып жатат.

Албетте, кыргыз коомунун позитивдүү багытта өнүгүүсү үчүн, анын ичинде кыргыздын улут катары иденттүүлүгүн туюндуруучу улуу салт-санаа, үрп-адат, адеп-ахлагы менен руханий баалуулуктарын сактап калуу максатында, жогоруда белгиленген терс көрүнүштөрдүн тамырын кесүүгө багытталган иш-чараларды көрүү жана алардын ичинде тиешелүү мыйзамдарды кабыл алуу же аракеттеги үй-бүлөлүк мыйзамдарга толуктоолорду киргизүү – бул мамлекеттик маселе.

Мындан сырткары, үй-бүлөлүк мамилелердеги дагы да болсо коомубуз арыла албай жаткан “кыз ала качуу”, мыйзамсыз нике кыюу, көп аял алуу,

алимент өндүрүү, үй-бүлөлүк мамилелерде адеп-ахлак деңгээлинин төмөндөшү ж.б.у.с. маселелер да актуалдуу бойдон калууда. Алсак, Кыргызстанда аялдардын сотко кайрылган эң көп доо арыздары ажырашуу жана алимент өндүрүү болуп саналат. Бул соттордо каралып жаткан бардык үй-бүлөлүк иштердин 80%ынан көптү түзөт. Ар жылы Кыргызстанда 145 миңден ашык ымыркай төрөлөт. Жылына орто эсеп менен 50-51 миңге чамалуу түгөй баш кошуп, 10-12 миңдейи ажырашат. 2022-жылдагы эл каттоонун жыйынтыгы боюнча ажырашкан аялдардын 6%ы жана эркектердин 3,3%ы катталган. Анын үстүнө, бул расмий никеге тургандар, бирок азыркы учурга чейин расмий каттоосу жок жашаган жубайлардын саны арбын. Акыркы жылдары Кыргызстанда калыптанып калган тажрыйбага ылайык, жаңы төрөлгөн балдардын төрттөн бир бөлүгү – никеге турбаган энелердин балдары. Алар никени каттоого алышкан эмес. Ал эми, жаңы төрөлгөн балдардын 51%ы - эки ата-энесинин биргелешкен арызы боюнча, 49%ы - энелердин өтүнүчү боюнча гана катталган[1].

Үй-бүлөлүк мамилелердеги мындай көйгөйлөрдү укуктук деңгээлде чечүүнүн өзү биринчи кезекте конституциялык-укуктук илимдин актуалдуу маселелеринин катарына кирээри талашсыз.

Ошол эле мезгилде, Кыргызстандагы үй-бүлөлүк мамилелердин конституциялык-укуктук принциптеринин атайын диссертациялык изилдөөнүн предмети катары карала электиги да бул теманын актуалдуулугунан кабар берет.

Диссертациянын темасынын ири илимий программалар, илимий мекемелер жүргүзгөн негизги илимий-изилдөө иштери менен байланышы. Диссертациялык изилдөөнүн темасы Кыргыз Республикасынын 2018-2040-жылдарга өнүктүрүүнүн Улуттук стратегиясы, Кыргыз Республикасынын 2026-жылга чейин өнүктүрүүнүн Улуттук программасы, Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинетинин 2018-2028-жылдарга үй-бүлөнү жана балдарды колдоо программасы (Кыргыз

Республикасынын Өкмөтүнүн 2017-жылдын 14-августундагы №479 токтому менен бекитилген) менен байланышкан.

Диссертациялык изилдөөнүн максаты жана милдеттери.

Диссертациялык изилдөө ишинин максаты Кыргыз Республикасынын үй-бүлөлүк укугунун конституциялык-укуктук негиздерин теориялык жактан иштеп чыгуу менен аларды жакшыртуу боюнча практикалык сунуштамаларды берүү.

Максатка жетүү үчүн изилдөөдө төмөнкү милдеттер коюлган:

1. үй-бүлөлүк укукту камсыз кылган конституциялык - укуктук ченемдерди изилдөө жана талдоо;
2. үй-бүлөлүк укукту жөнгө салган мыйзамдарга талдоо жүргүзүү;
3. үй-бүлөлүк укукту изилдөөнүн объекти, предмети менен методдорун аныктап, мүнөздөмө берүү;
4. үй-бүлөлүк укук түшүнүгүнүн конституциялык – укуктук маанисине талдоо жүргүзүү;
5. үй-бүлөлүк укуктарды коргоо боюнча конституциялык принциптерге талдоо жүргүзүү;
6. үй-бүлөлүк укуктук жоопкерчиликтин өзгөчөлүгүн жана маанисин аныктоо жана үй-бүлөлүк укуктук жоопкерчиликти ишке ашыруу механизминин негиздерин жакшыртуу боюнча практикалык сунуштамаларды иштеп чыгуу.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы. Диссертациялык изилдөөнүн натыйжасында ата мекендик конституциялык-укуктук илиминде бир катар жаңы илимий-теориялык позицияларды чагылдырган теориялык жоболор менен практикалык сунуштамалар иштелип чыкты.

Диссертациялык изилдөөдө укуктук мамлекетти, жарандык коомду калыптандырууда жана демократиянын иштешинде пайда болгон көйгөйлөрдүн себептерин ачуу менен үй-бүлөлүк укуктук мамилелерди жөнгө салуудагы жеке кызыкчылыктар менен коомдук кызыкчылыктардын айкалышы мүнөздөлүп, үй-бүлөлүк мамилелерди жөнгө салуудагы

конституциялык принциптердин мааниси жана орду аныкталды, ошондой эле үй-бүлө мамилелерин жөнгө салуу принциптеринин катарын үй-бүлөлүк баалуулуктарды, наркты жана салтты сактоо принцибин бекитүү менен кеңейтүү сунуштары белгиленмекчи.

Ошондой эле, изилдөөнүн илимий жаңылыгы коргоого коюлган бардык жоболор, эмгекте чыгарылган жыйынтыктар, корутундулар абсолюттук түрдө жаңы экендиги менен чагылдырылат.

Диссертациялык изилдөөдө алынган жыйынтыктардын практикалык маанилүүлүгү. Кыргыз Республикасынын үй-бүлөлүк укугунун конституциялык-укуктук негиздерин изилдөөнүн натыйжасында иштелип чыккан теориялык жоболор, тыянактар жана практикалык сунуштамалар ата мекендик конституциялык жана үй-бүлөлүк мыйзамдарды өркүндөтүүдө, тиешелүү мамлекеттик бийлик органдарынын жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын ишинде колдонулушу мүмкүн.

Диссертацияда камтылган жоболор жогорку окуу жайларында жогоруда аталган дисциплиналарды окутууда, ошондой эле «конституциялык укук» , «үй-бүлөө укугу» сыяктуу курстарда, ошондой эле аталган дисциплиналар боюнча окуу китептерин жана окуу куралдарын даярдоодо колдонулмакчы.

Диссертацияны коргоодо коюлган негизги жоболору:

1. Автор тарабынан Кыргыз Республикасынын колдонуудагы конституциясында камтыган үй-бүлөлүк укуктук мамилелердин конституциялык ченемдери изилденип ага карата автордук аныктама берилди. *“Үй-бүлөлүк укуктук мамилелерди камтыган конституциялык ченем* - бул Кыргыз Республикасынын Конституциясындагы ченемдердин негизинде түзүлгөн үй-бүлө мамилелерине катышуучулардын ортосундагы коомдун жана мамлекеттин коргоосунда турган жүрүм – турум эрежелери”.

2. Үй-бүлөлүк укукту жөнгө салган мыйзамдарга талдоо жүргүзүүдө автор тарабынан Кыргыз Республикасынын Балдар жөнүндөгү кодексине балдарды руханий маданий жактан тарбиялоо тууралуу бап киргизүү

сунушталды. Башкача айтканда 2012-жылдын 10-июлунда кабыл алынган №100 Кыргыз Республикасынын Балдар жөнүндө кодексине «Балдарды руханий маданий жактан тарбиялоо» деген аталыштагы жетинчи бап менен толуктоо сунушталмакчы. Анда адептүү (калп айтпоо, ушак сүйлөбөө, жамандабоо, ач көз, сараңдыктан алыс болуу, башка бирөөнү кордобоо) жана адилет болуу мамилелерин жөнгө салган укуктук ченемдер каралуусу зарыл. Балдарда ыймандуулук, акыйкаттык, калыстык, намыскөйлүк, уяттуулук, сабырдуулук, көтөрүмдүүлүк, кечиримдүүлүк сапаттарын калыптандырууга багытталган ченемдер киргизилсе. Келечек муундардын адеп-ахлак тарбиясы аркылуу эл кызматына жараган элдик уулду, коомдук милдеттерди аткарган, Ата-Мекенди сүйгөн, коргогон, адилет эмгек кылган азаматты тарбияласак, демократиялык тарбиянын эң негизги милдеттери аткарылат. Балдардын бири-бирине болгон мамилесине мындай адеп-ахлактык тарбия түздөн-түз жакшы таасир берет.

3. Үй-бүлөлүк мамилелерди жөнгө салууда конституциялык – укуктук маанисин, алардын укуктук идеялык башатын конституциялык принциптер түзөөрү аныкталынды жана алар автор тарабынан үч негизги блокко бириктирилип каралды. *Биринчи блок* - үй-бүлөлүк тармактык принциптерде толукталып, өзүнчө тиешелүү юридикалык формага ээ болуу менен бирге үй-бүлөлүк мамилелерди жөнгө салуу механизмде өзгөчө ролду аткарышат. *Экинчи блок* - үй-бүлөлүк укуктун предметтик өзгөчөлүгү анда коомдук мамилелердин, бир жагынан, укуктук принциптер жана ченемдер менен, экинчи жагынан, социалдык башка ченемдер – моралдык, адеп-ахлактык, жүрүм-турум эрежелеринин талаптары менен жөнгө салынышы. *Үчүнчү блок* - үй-бүлөлүк мамилелерди жөнгө салууда, айрыкча, кыргыз коомчулугуна карата нарк менен салттын сакталышы, бир жагынан, Конституциянын жана үй-бүлөлүк тармактык мыйзамдардын талаптары жана кепилдиги менен, экинчи жагынан, кыргыздын тарыхы, маданияты, руханий турмушу менен шартталат.

4. Үй-бүлө укугунун түшүнүгүн изилдөөдө анын конституциялык – укуктук маанисине токтолуу менен үй-бүлө укуктук мамилелер тууралуу автордук аныктама сунушталды. «*Үй-бүлөлүк укуктук мамилелер* деп үй-бүлө мүчөлөрүнүн укуктары, милдеттери менен мыйзамдуу кызыкчылыктарын бекитүүгө жана аларды ишке ашырууга байланышкан жана ошол эле учурда тиешелүү ченемдик укуктук актылар менен жөнгө салынган мамилелер».

5. Изилдөөнүн негизинде азыркы учурдагы үй-бүлөлүк - укуктук жөнгө салууну коргоодо пайда болгон бир катар маселелерге талдоо жүргүзүү менен автор Кыргыз Республикасынын Конституциясына үй-бүлөнүн ролун бекемдеген жобону киргизүүнү сунуштады. Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 19-беренесин 4-бөлүк менен толуктап төмөндөгүдөй редакцияда баяндоо керек: “Мамлекеттин социалдык ишмердиги мамлекеттик камкордук формасына ээ эмес, бирок мыйзамда белгиленген тартипте ар бир жарандын жана үй-бүлөнүн бакубаттуулугу үчүн жагымдуу экономикалык чөйрөнү түзүүгө тийиш”.

6. Үй-бүлөнүн укуктук жоопкерчилик маселелерин изилдөө менен автор анын негизги максаттарын төмөндөгүдөй үч топко бөлүү аркылуу аныктады:

1 – топ: мыйзамдарды жакшыртуу менен үй-бүлө жана нике чөйрөсүндө укук бузууларды алдын алуу;

2 – топ: үй-бүлө мүчөлөрүн үй-бүлө укуктарын жана баалуулуктарын урматтоо багытында тарбиялоо;

3 – топ: үй-бүлө мүчөлөрүн мыйзамдын жана адеп-ахлактын талаптарына ылайык үй-бүлөлүк милдеттерди аткарууга жана укуктарды ишке ашырууга үндөө.

Издөнүүчүнүн жеке салымы. Диссертант тарабынан диссертациянын темасынын актуалдуулугу өз алдынча аныкталган, изилдөөнүн максаттары жана милдеттери түзүлгөн жана диссертациянын коргоого коюлган жоболору чыгарылган. Диссертациялык изилдөө ишиндеги негизги илимий жыйынтыктар, коргоого чыгарылып жаткан жоболор, тыянактар жана практикалык сунуштамалар автордун жеке өзү тарабынан иштелип чыккан.

Изилдөөнүн жыйынтыктарынын апробацияланышы. Изилдөөнүн негизги жыйынтыктары илимий басылмаларда, анын ичинде УАКтын тизмесинде сунушталган рецензияланган алдыңкы илимий журналдарда чагылдырылган.

Диссертациялык изилдөөнүн жүрүшүндө алынган тыянактар жана сунуштар Ош мамлекеттик университетинин юридика факультетинин «конституциялык укук», «үй-бүлө укугу» дисциплиналарын окутуу үчүн окуу процессине киргизилген жана диссертант тарабынан жогоруда аталган курстар боюнча лекцияларды окууда жана практикалык сабактарды өткөрүүдө колдонулган.

Диссертациянын басылмаларда толук чагылдырылышы.

Диссертациянын негизги жоболору жана корутундулары Кыргыз Республикасынын УАК тарабынан сунушталган басылмаларда жарыяланган.

Диссертациянын түзүмү жана көлөмү.

Диссертация киришүүдөн, 3 баптан, 6 бөлүмдөн, тыянактардан, практикалык сунуштамалардан, колдонулган адабияттын тизмесинен турат.

1-БАП. КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНДА ҮЙ-БҮЛӨЛҮК УКУКТУК МАМИЛЕЛЕРДИ КОНСТИТУЦИЯЛЫК УКУКТУК ЖАКТАН ЖӨНГӨ САЛУУ

1.1 Үй-бүлөлүк укукту камсыз кылган конституциялык – укуктук ченемдер

Адамзаттын турмушунда үй-бүлө өзгөчө мааниге ээ экендиги талашсыз. Бала төрөлгөндөн баштап, аны бапестеп багуу, тарбиялоо, келечекте өсүп-жетилиши, арийне, үй-бүлөдө өтөт. Ошону менен бирге, ата-эненин, балдардын бири-бири менен болгон мамилелери, үй-бүлөдөгү карым-катнаштары – баары биригип келип, өзгөчө коомдук мамилелерди түзүшөт.

Ошондуктан, үй-бүлө коомдун негизи, пайдубалы катары каралат. Ушундан улам, Советтик конституциялар үй-бүлөнү «коомдун баштапкы ячейкасы» деп таанышчу.

Кыргыз Республикасынын аракеттеги Конституциясы да 20-берененин 1-бөлүгүндө үй-бүлөнү коомдун негизи катары тааныйт. Мындан сырткары, үй-бүлө, аталык, энелик, балалык коомдун жана мамлекеттин коргоосунда тураарын так белгилейт.

Бул конституциялык жоболор үй-бүлөдөгү мамилелер негизинен укуктук жактан жөнгө салынаарын айгинелеп турушат.

Кыргыз Республикасынын укуктук тутумунда мындай мамилелер улуттук укуктун өзүнчө тармагы болгон үй-бүлөлүк укук аркылуу жөнгө салынат.

Изилдөөдө Кыргыз Республикасынын Конституциясында жашы жете электердин укуктук статусун түздөн-түз аныктаган ченемдер жана принциптер жок деген тыянак далилденди. Бирок, Кыргыз Республикасынын Конституциясынын экинчи бөлүмүндө Кыргыз Республикасынын ар бир адамы жана жараны ээ болгон укуктардын, эркиндиктердин жана милдеттердин бүткүл тизмеси, анын ичинде жашы жете элек адам сыяктуу конституциялык-укуктук мамилелердин өзгөчө субъектиси бар. Ошол эле

учурда, жашы жете электердин укуктук статусун камсыз кылуу үчүн, аларды декларативдик жол менен Конституцияга киргизүү жетишсиз, ошондой эле укуктук ченемдерди ишке ашыруунун натыйжалуу механизмин иштеп чыгуу жана киргизүү зарыл. Бул учурда конституциялык жана укуктук ченемдерди ишке ашыруу, жашы жете электердин конституциялык-укуктук статусун реалдуу чыңдоо катары кызмат кылып, ушул ченемдер менен учурдагы чындыктын ортосундагы байланышка өбөлгө түзмөк.

Жашы жете электердин укуктук статусунун элементи катары кепилдиктер мамлекеттик бийлик органдары, жергиликтүү өз алдынча башкаруу жана алардын кызмат адамдары, ошондой эле коомдук уюмдар, аркылуу жүзөгө ашырылуучу конституциялык ченемдерде бекитилген, жашы жете электердин укуктарын жана мыйзамдуу кызыкчылыктарын жүзөгө ашыруунун укуктук шарттарынын, каражаттарынын жана мүмкүнчүлүктөрүнүн жыйындысы экендигин далилденди. Жашы жете электердин укуктук статусунун элементтеринин бири катары кепилдиктер төмөнкүлөрдү камтууга тийиш:

- жашы жете электердин өзгөчө статусун, анын укуктарын жана мыйзамдуу кызыкчылыктарын коргоону жана коргоону камсыз кылган конституциялык ченемдер;

- жашы жете электерге алардын укуктарын жана мыйзамдуу кызыкчылыктарын ишке ашыруу үчүн берилген бардык укуктук шарттарды, каражаттарды жана мүмкүнчүлүктөрдү камсыз кылуунун бекем механизмин түзүү;

- жашы жете электердин укуктарын жана мыйзамдуу кызыкчылыктарын коргоону натыйжалуу ишке ашырууга өбөлгө түзүп, сапаттуу мыйзамдык базаны иштеп чыгуу жана өркүндөтүү.

Колдонулуп жаткан мыйзамдарды талдоонун натыйжасында Кыргыз Республикасынын Конституциясы жана Кыргыз Республикасынын Балдар жөнүндө кодексинде баланын кызыкчылыгы үчүн жоболор бар экендиги аныкталды.

Бирок, иш жүзүндө жашы жете электердин укуктук статусунун негизги элементи катары баланын кызыкчылыгын камсыз кылуу боюнча жетиштүү чаралар көрүлбөйт. Айрым мыйзамдарда колдонулган "баланын мыйзамдуу кызыкчылыктары" түшүнүгү өзүнүн мазмунунда "баланын кызыкчылыгы" деген түшүнүккө барабар эмес.

Ушунун негизинде диссертант жашы жете электердин мыйзамдуу кызыкчылыктарын турмуштук муктаждыктар, социалдык мүмкүнчүлүктөр жана коомдогу бакубат жашоо 18 жашка толо элек адамдардын артыкчылыктары катары Кыргыз Республикасынын мыйзамдарында толук аныктоо зарыл деп эсептейт.

Кыргыздардын үй-бүлөлүк-никелик мамилелерин жөнгө салуунун ар кандай аспектилерин ар тараптуу тарыхый жана укуктук изилдөө, ошондой эле кыргыздардын салттарын Кыргыз Республикасынын азыркы үй-бүлөлүк укугуна интеграциялоо боюнча сунуштарды жана сунуштамаларды иштеп чыгуу Ж. Ч. Тегизбекованын[2] кандидаттык диссертациясында жүзөгө ашырылган.

Автор "салттуу нике" түшүнүгүнүн аныктамасын сунуштайт. Салттуу нике – бул үй-бүлө куруу максатында адат укугу менен белгигенген тартипте бекитилген эркек менен аялдын союзу, ал жубайлардын ортосунда, айрым учурларда алардын туугандарынын ортосунда да жеке мүлктүк жана мүлктүк эмес мамилелерди туудурат.

Ошол эле учурда, автордун салттуу үй-бүлөсү нике, туугандык, касиеттерин, кабыл алынган балдарды биргелешкен жашоого жана өз ара жоопкерчиликке байланышкан билим берүү боюнча балдарды асырап алуу же балдарды асырап алган адамдардын кадимки жамааты тарабынан жөнгө салынат деп аталат.

Автордун салттуу үй-бүлөлүк мамилелери, автордун салттуу мамилелери адам тарабынан жөнгө салынган, Россиянын курамына киргенден кийин, Кыргыз Республикасынын каада-салттары империянын мыйзамдардын жана укуктук тутумунун мыйзамдарынын ченемдери менен

расмий түрдө таанылган. Ушуга байланыштуу автор кыргыздардын үй-бүлөлүк мамилелерин жөнгө салуунун предметин жана ыкмасын түзө алат. Кыргыз Республикасынын кадимки мыйзамдарынын ченемдерине ылайык үй-бүлөлүк мамилелерди укуктук жөнгө салуу предмети: никеден келип чыккан коомдук мамилелер; Туура, ата-энелер, балдардын туугандарынын ортосунда, туугандарынын жана башка адамдардын ортосунда; юридикалык фактылардан келип чыккан мамилелер адаттагыга теңдештирилген; Тукум куума мамилелер.

Кыргыздардын адат укугунун ченемдерине ылайык үй-бүлөлүк мамилелерди жөнгө салуунун ыкмасы болуп, императивдүү башталышты күчөткөн уруксат берүүчү-императивдик ыкма колдонулган.

Кыргыздардын тууганчылык системасында өз абалын билүүсү өзгөчө мааниге ээ болгон жана салттуу укуктун ченемдери тарабынан талап кылынган:

- никеге турууда экзогамия (өз уруусунан, өз тегинен, социалдык тобунан аял алууга тыюу салган салт) принцибине ылайык жана никеге кошулууда тууганчылык шарттарында жол берилбегендигине ылайык;

- тууганчылык келип чыккан мамилелерди жөнгө салуу шарттарына ылайык.

Кыргыздын адат укугу үй-бүлөнүн кызыкчылыктарын коргогон жана үй-бүлө мүчөлөрүнүн биринин укугун бузуу бүт үй-бүлөнүн укуктарын жана кызыкчылыктарын бузуу деп эсептелген. Адатта, кыргыздардын үй-бүлөлүк укуктарын коргоо үчүн ченемдер түзүлүп, жолдору түзүлгөн.

Ар бир үй-бүлө мүчөсүнүн статусу каралган, эркек менен аялдын теңдигин, балдардын, алардын укуктары жана милдеттенмелерин жынысына жана жашына жараша жөнгө салган; Камкордукка алуу жана ата-энелери жок балдар үчүн туугандарынын туугандары үчүн өз ара жоопкерчилик тутумун бекитүү.

Кыргыздардын салттуу үй-бүлөдөгү жеке менчик мамилелерин жөнгө салуу, үй-бүлөнүн менчигинин принцибине негизделген, ал бүт үй-бүлөнүн

кызыкчылыктарын коргогон үй-бүлөлүк менчигинин принцибине негизделген. Үй-бүлөнүн биргелешип алынган мүлкүнүн бардыгы, адатта, муундан муунга өтүү үчүн үй-бүлөлүк мүлк болгон, ал эми анын атасы таякка муунга көчүү, анын буйругу үй-бүлөнүн башына гана таандык болгон, калган үй-бүлө мүчөлөр бул мүлк пайдаланууга жана ээ болууга укугу бар болчу. Кыргыз Республикасынын кадимки мыйзамдарындагы мындай кырдаал үй-бүлөнүн жалпы менчигинин бүтүндүгүн коргоого жана сактоого багытталган.

Калың, мүлктү бөлүп берүү жана сеп үй-бүлөлүк мүлк мамилелеринин маанилүү элементтери болгон. Ал балдардын үй-бүлөлүк мүлк бөлүгүнө, үй-бүлөнүн башчысынын милдетин балдарына берүүгө милдеттендирди. Колукту менен келиндин ортосунда никеге турардан мурун, жарандык укук келишимин түзөрүдөн мурун, анын катышуучуларынын мүлкүнө укук жана милдеттенмелери өткөрүп берүү түрүндө каралган.

Кыргыздардын адат укугунда мурас маселелери да үй-бүлөлүк мамилелердин алкагында каралган.

Орус окумуштуусу Л. В. Саенконун[3] кандидаттык диссертациясы жарандык коомдун бирдиктүү институту катары үй-бүлөнү коргоонун жана коргоонун конституциялык негиздерин системалуу талдоого, Россия Федерациясында үй-бүлөнү коргоону жана коргоону конституциялык-укуктук жөнгө салуунун мазмунун жана негизги принциптерин ачууга, ошондой эле үй-бүлөнү коргоо жана коргоо чөйрөсүндө колдонуудагы мыйзамдарды өркүндөтүүгө багытталган сунуштарды негиздөөгө багытталган.

Илимпоз "үй-бүлөнү коргоо" (охрана семьи) жана "үй-бүлөнү коргоо" (защита семьи) түшүнүктөрүнүн колдонуудагы мыйзамдарда так чектөө жоктугун көрсөтүп, Россия Федерациясынын Конституциясында "үй-бүлөнү коргоо" (охрана семьи) терминин пайдаланууну туура деп эсептейт, анткени бул түшүнүк мазмуну боюнча, изилденип жаткан кубулуштардын маңызын толугураак чагылдырат.

Автор "үй-бүлөнү коргоону" конституциялык укук жана Конституциялык мыйзамдар институттарынын бири, мамлекеттик социалдык, атап айтканда үй-бүлөлүк саясаттын маанилүү багыттарынын бири катары аныктайт, ал болсо үй-бүлө институтун ар тараптуу колдоого, аны негизги жана табигый ячейка катары үй-бүлөнү андан ары өнүктүрүүгө терс таасирин тийгизген факторлордон коргоого багытталган экономикалык, уюштуруучулук башкаруу, социалдык, тарбиялык, укуктук чараларды жана иш-чаралардын бирдиктүү системасын өзүнө камтыйт.

Мамлекет тарабынан "үй-бүлөнү коргоону" илимпоз Россия Федерациясынын мамлекеттик бийлик органдарынын мамлекеттик органдарынын жана анын субъекттеринин кызмат адамдарынын Үй-бүлөнүн укуктары жана мыйзамдуу кызыкчылыктарына байланыштуу мыйзамда аныкталган алкакта комплекстүү тутумун жүзөгө ашыруу ишмердүүлүгү деп эсептейт.

Россиядагы үй-бүлөнү, энелик, аталык жана балалыкты конституциялык укуктук коргоого О. В. Кузнецованын[4] кандидаттык диссертациясы арналган.

Ошол эле учурда, автордун көз карашында, конституциялык мыйзам үй-бүлөлүк мамилелерди жөнгө салууда эң маанилүү ролду ойнойт.

В. О. Лучинге[5] шилтеме берүү менен, илимпоз "конституциялык жөнгө салуунун өзгөчөлүгү, мамлекеттин жана юридикалык жактардын укуктук негиздерин бекемдөө, мамлекеттин жана юридикалык жактардын юридикалык базасын бекемдөө, мамлекеттин социалдык турмушун, анын ичинде үй-бүлөлүк мамилелердин бир түрдүүлүгүн жана туруктуулугун киргизүү деп ырастайт. Коомдук жашоо, жүрүм-турумдун адеп-ахлактык жактан мүнөздүү системасын түзүү" деп белгилейт.

Анын ою боюнча, Конституция үй-бүлөлүк мамилелерди ишке ашыруу жана коргоо үчүн ички механизмде жетектөөчү орунду ээлейт, анткени үй-бүлөнүн негизги укуктарынын жана адам эркиндигинин тизмесин гана эмес,

анын абалы үчүн да эң жогорку деңгээлде иштелип чыккан аларды жүзөгө ашыруунун жана укуктук коргоонун укуктук кепилдиги болот.

Конституциялык мыйзамдын үй-бүлөлүк мыйзамы менен катышы автор жалпы жана жеке жөнгө салуунун катышы деп эсептейт. Ошол эле учурда, конституциялык мыйзамдын ченемдери өз ою боюнча, юридикалык күчкө ээ жана үй-бүлөлүк мыйзамдын ченемдери төмөнкү иерархиялык деңгээлдин ченемдери болуп саналат.

Үй-бүлөлүк мыйзамдын принциптеринин ролу, автордун көз карашынан регионалдык мамилелердин маңызын билдирип, мамлекеттин мамлекеттик саясатын консолидациялоо үчүн жалпыланган, юридикалык нормаларды туура жүзөгө ашырууга көмөктөшөт боштуктарды чечмелөө, пайдалануу жана толуктоо

Доктордук диссертациясынын алкагында Н. С. Шерстнева, биринчиден, жарандык мыйзамдан үй-бүлөлүк мыйзамдын көзкарандысыз тармагы, өз алдынча көзкарандысыз принциптер белгилүү бир социалдык маанидеги мүнөздүү деп эсептейт.

Экинчиден, үй-бүлөлүк мыйзамдын принциптери жөнгө салуучу шаймандарды, үй-бүлөнү, энелик, аталык, балалыкты, жана коомдун социалдык-экономикалык багытын камсыз кылуу үчүн мамлекеттин укуктук саясатын жүргүзөт. Алар сапаттуу өзгөчө мааниге ээ, мазмун, ички түзүлүш менен мүнөздөлөт.

Үчүнчүдөн, үй-бүлөлүк мыйзам принциптеринин маңызы эки аспектинин биримдигинде көрсөтүлөт - объективдүү жана субъективдүү. Бир жагынан, принцип - бул объективдүү, анткени анын маңызы мамлекеттин социалдык-экономикалык мамилелердин жана укуктук саясатынын түп-тамырында жатат.

Экинчи жагынан, үй-бүлөлүк мыйзамдын принциптери мыйзам-жүгүртүү иш-аракеттеринин натыйжасында, негизги багыт үй-бүлөлүк мыйзамдардын субъекттеринин жүрүм-турумунда аныкталат. Үй-бүлө кодексинин ченемдерин анализдөөдө, принциптердин материалдык

шарттары так аныкталган, алардын компаниянын экономикалык негиздерине көз карандылыгы так аныкталган.

Төртүнчүдөн, үй-бүлөлүк мыйзам принциптер тутуму, жеке мүлктүк эмес мамилелер үстөмдүк кылган мыйзамдын мындай тармагына мүнөздүү өзгөчөлүктөрү бар жана өзгөчө өзгөчөлүктөрү бар. Үй-бүлөлүк мыйзамдын принциптери тутуму өзүлөрүнүн изилдөөсүн өркүндөтүү максатында өз ара байланышкан көрсөтмөлөрдүн биримдигин көрсөткөн белгилүү бир ырааттуулукту жана түзүлүштүн так уюму деп түшүнүлөт.

Бешинчи, үй-бүлөлүк мыйзамдын принциптер тутумун өнүктүрүүгө концептуалдык мамиле Үй-бүлө, криминогендик кырдаал, социалдык-экономикалык процесстерди мамлекеттик жөнгө салуунун саясаты.

Алтынчыдан, үй-бүлөлүк мыйзам принциптер тутумунда, эки маанилүү принциптердин эки маанилүү топтору бөлүнөт: универсалдуу жана институт. Коомчулуктун жогорку даражасына ээ болгондуктан, алар үй-бүлөлүк укуктук таасирдин үй-бүлөлөрүнө терең биримдикти колдонушат. Ошондуктан, мыйзам принцибинин мазмунунан баштап, сиз жалпы байланышты жана ченемдердин ортосундагы байланышты алып салсаңыз болот. Бул ыкмалардын оригиналын сөзсүз түрдө эске алуу менен, каралып жаткан принциптердин үй-бүлөлүк-укуктук мүнөзү жөнүндө корутундусун тастыктайт, бул принциптердин талаптары үчүн үй-бүлөлүк мыйзамдын предметинин жана ыкмасынын өзгөчөлүктөрү боюнча түздөн-түз билдирүүсүн табат[6].

Үй-бүлөлүк мыйзамдын принциптеринин бири, тактап айтканда, жубайлардын жана практиканын теңдиги принциби, анын заманбап мыйзамында аткарылышы М. А. Орлованын[7] атайын диссертациялык изилдөөсүнүн предмети болгон. Ошол эле учурда, автор Россиянын үй-бүлөлүк мыйзамын өнүктүрүүнүн ушундай ракурстан тандалышын, үй-бүлөлүк мыйзамдын өнүгүшү үй-бүлө, энелик, аталык, балалык тууралуу ченемдердин мазмунуна зор таасир бергени менен негиздейт.

Учурда мамлекет бул мыйзам институтуна нике катары көңүл бурат. Мамлекет үй-бүлөлүк укуктук мамилелерди жубайлардын ортосунда, үй-бүлөлүк институттун бекемделишинин маселелерин чечүү үчүн материалдык аспекттерге көбүрөөк көңүл буруу багытында иш алып барат. Ошол эле учурда, "медалдын арткы бетин карап", биринчи кезекте, өзүлөрүнүн табияттагы жубайлардын жана башка үй-бүлөлөрүнүн өзүлөрүнүн жубайларынын жана башка мүчөлөрүнүн ортосундагы мамилелерди, андан соң мүлккө укуктук мамилелердин пайда болушу, жеке укуктар жана милдеттердин натыйжасында.

Мындай абалда, нике институтунун негизги принциптеринин бири - теңдик принциби изилдөө үчүн негиздүү мааниге ээ. Ошол эле учурда, сөзсүз түрдө үй-бүлөлүк мыйзамдын ушул принцибинин "иш" натыйжаларын эске алуу керек, ал колдонмонун түзүлүшү жана практикасы.

М. А. Орлованын пикиринде, Россиянын үй-бүлөлүк мыйзамдарынын теңдик принцибин теориялык изилдөө, үй-бүлөлүк жана укуктук ченемдерди жүргүзүү процессине, алардын башка нормаларды жүзөгө ашыруу процессине байланыштуу көйгөйлөрдү изилдөө үчүн комплекстүү мамиле талап кылынат деген ырастоону тастыктайт. Үй-бүлөлүк мамилелердеги көйгөйлөрдү чечүү үчүн мыйзамдардын тармактары.

Адатта, үй-бүлөгө, балдарга, үй-бүлөнүн турак жай шарттарын өркүндөтүп, үй-бүлөдөгү үй-жай, турак-жай шарттарын өркүндөтүп, үй-бүлө жаатындагы мамлекеттин саясий линиясы дегенди билдирет. Бул маселелерди аныктоо жана аларды чечүү боюнча маанилүү ролду үй-бүлө мыйзамында белгиленген теңчилик принцип белгилейт.

Е. А. Душкинанын[8] диссертациясы Россия Федерациясынын үй-бүлөлүк мыйзамдары боюнча үй-бүлөлүк укуктарды коргоо көйгөйлөрүнө арналган. Үй-бүлөлүк мыйзамды мыйзамда каралган иш-чаралар катары коргоо ыкмаларын эске алуу менен, мыйзам тарабынан белгиленген мыйзамдарда белгиленген кесепеттерге карата колдонулган мыйзамдарда колдонулган мыйзамды бузууга же мыйзамда белгиленген мыйзамды бузууга

же таануу үчүн иш-аракеттерди болтурбоого багытталган компетенттүү органдын таасири. Автор Россия Федерациясынын үй-бүлөлүк мыйзамдарында каралган үй-бүлөлүк укуктарды коргоонун төмөнкү ыкмаларын белгилейт:

- укукту таануу;
- укукту калыбына келтирүү;
- бузулган укукту калыбына келтирүү;
- никени жараксыз деп таануу;
- нике келишимин, алименттик макулдашууну жараксыз деп таануу;
- укуктук мамилени токтотуу же өзгөртүү;
- үй-бүлөлүк укукту бузган же анын бузулушуна коркунуч келтирген

аракеттерди токтотуу;

- моралдык зыяндын ордун толтуруу;
- зыян ордун жабуу;
- үстөк айыпты өндүрүп алуу.

Жубайлардын жеке мүлктүк эмес укуктары жарандык абалдын ыйгарым укуктары боюнча нике катталгандан кийин келип чыгат жана жубайынын өлүмү менен гана эмес, никенин токтотулушун токтотууга болбойт. Жубайлар, башкача айтканда, катталган никеде турган адамдар гана деп аталышкан. Демек, эреже катары, бир жубайынын укугу башка жубай менен бузулушу мүмкүн. Үй-бүлөнү бекемдөө үчүн үй-бүлөлүк укуктар тутумундагы жеке укуктар, үй-бүлө мүчөлөрүнүн кызыкчылыктарын эске алуу менен, жарандык укуктун кызыкчылыктарын эске алуу менен, жарандык укуктун жеке укуктары алардын жеке укуктарын баса белгилейт.

Ошол эле учурда, никенин токтотулушу - бул жубайлардын жеке укугун коргоонун негизги жолу. Бул жобо мыйзам чыгаруучу, жалпы эреже катары, жубайлардын кол салуусуна жол бербейт. Алар өзүлөрүнүн карама-каршылыктуу маселелерин сүйүү, урматтоо, өз ара жардам көрсөтүү, ж.б. Бул учурда үй-бүлө куткарылат. Болбосо, үй-бүлөнүн сакталышы орунсуз же жубайлар никени бузуу укугунан пайдаланууга укуктуу.

Үй-бүлөлүк укутагы жоопкерчилик көйгөйлөрү Л. Е. Чичерованын[9] диссертациялык изилдөөсүнүн темасы болду. Автор үй-бүлөлүк укуктук жоопкерчилик концепциясынын аныктамасын же келишимдин талаптарына ылайык келбеген иш-чаралар келишиминин талаптарын, келишимдин талаптарына ылайык келбеген иш-чаралар келишиминин шарттарын аныктайт мүлктү же жеке мүлктүк эмес мыйзамды ажыратуу же чектөөгө алып келген сот иши. Ошол эле учурда, окумуштуу мыйзамга ылайык, жоопкерчилик мекемеси, окумуштуу мыйзамга ылайык, билим берүү мекемеси ар тараптуу, тармактар аралык мүнөзгө ээ жана жарандык, үй-бүлөлүк, административдик жана жазык мыйзамдарынан турат.

Автор үй-бүлөлүк укуктук жоопкерчилик чараларына төмөнкүлөрдү киргизүүнү сунуштайт:

- никени жараксыз деп таануу;
- ата-энени укуктарынан ажыратуу жана чектөө;
- асырап алууну, камкордукту, көзөмөлчүлүктү жокко чыгаруу;
- баланын кабыл алуучу үй-бүлөгө же үй-бүлөлүк типтеги балдардын үйүнө өткөрүп берүү жөнүндөгү келишимди мөөнөтүнөн мурда токтотуу;
- баласы менен сүйлөшүү укугунан ажыратуу, баланы алып коюу;
- асырап алуучу, камкорчу, көзөмөлчү, багып алуучу ата-эне болуу укугунан ажыратуу;
- чогуу тапкан менчикти бөлүштүрүүдө жубайлардын биринин тең бөлүгүнө ээ болуу укугунан ажыратуу;
- үй-бүлөлүк укуктун субъекттеринин биринин экинчисинин материалдык кароого алуу укугун чектөө же андан ажыратуу.

Л. Е. Чичерованын көз карашы боюнча, үй-бүлөлүк мыйзамдын милдеттери жана принциптерине негизделген Россия Федерациясынын үй-бүлөлүк мыйзамдары, менчиктин же мүлктүк эмес укуктарды ажыратууга же чектөөчү укугуна ээ болгон же чектөөчү укуктарды чагылдырган үй-бүлөлүк укуктук милдеттенмелерди камсыз кылат.

Үй-бүлөлүк мыйзамсыз жүрүм-турумга жана башкаруу органы үчүн карыз тарап катары каралууга милдеттүү болушу мүмкүн, анткени үй-бүлөлүк укуктук мамилелер, мыйзамда ылайыксыз аткарылбаган келишим, же сот актысын аткарбагандыгы үчүн жоопкерчиликтер. Бул үй-бүлөлүк укуктук жоопкерчиликтиң белгилүү бир өзгөчөлүгү.

Автордун көз карашынан тартып үй-бүлө учурдагы үй-бүлөлүк мыйзамдардын пайда болушунун формасына жана укуктук мүнөзгө ээ болгон уникалдуу коомдук-укуктук институту жана адам жатаканасынын ички мазмунун, өз ара колдоо, өз ара байланышты жана жардам берүү, өз ара колдоо, жардам берүү жана тарбиялоо.

Үй-бүлөнүн максаты өз ара сүйүүсүнө жана урмат-сыйга жана камкордукка, үй-бүлө баалуулугун сактоодо жана көбөйтүүдө балдардын жашоосу үчүн ыңгайлуу шарттарды түзүүдө, өз ара сүйүү жана урмат-сыйга жана камкордукка негизделген жашоо коомчулугунан турат башкаларга арналган муундар. Үй-бүлөдөгү үй-бүлөлүк, камкордукка алуу, камкордукка алуу үчүн, үй-бүлөлүк, патронаждык билим берүү, үй-бүлө куруу боюнча үй-бүлөлүк келишимге байланыштуу. Үй-бүлөнүн курамы жөнүндө талаш-тартыш болгон учурда, бул маселелер үй-бүлө мүчөлөрү тарабынан үй-бүлө келишиминин негизинде чечилет.

Үй-бүлөлүк укуктарды коргоо, автордун пикиринде, мамлекеттик органдар, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары жана алардын кызмат адамдарынын же үй-бүлөлүк укуктук мамилелердин ыйгарым укуктуу жаатында, ошондой эле бузулган укуктарды жана мыйзамдуу кызыкчылыктарды калыбына келтирүү үчүн каралган чаралар ошондой эле алардын укук бузуулары коркунучту жок кылуу.

Үй-бүлөлүк укуктарды коргоо ыкмалары айрым учурда сот тарабынан гана колдонулса, кээ бир ыкмалар административдик тартипте колдонулат.

Үй-бүлөдөгү укуктарды коргоо институту үй-бүлөлүк укуктук мамилелер чөйрөсүндө субъективдүү укуктарды бузууга багытталган. Эгерде укук бузууда бир объективдүү фактылар болсо, укук коргоого уруксат

берилет. Кылмышкердин үй-бүлөлүк укуктук мамилелеринин субъекттеринин укуктарын жүзөгө ашырууга жана ушул укуктарды жана кызыкчылыктарды коргоону камсыз кылуу зарылдыгын жүзөгө ашыруу үчүн тоскоолдуктарды жоюуга болбойт. Коргоо чараларын колдонуунун өтүнмөсүнүн натыйжасында укугун бузган адам боюнча кошумча оорчулуктар берилген эмес.

Үй-бүлөлүк мыйзамдагы коргоо иш-чараларынын болушу, өз укуктарын талаптагыдай жүзөгө ашырууга жана аларды талаптагыдай жүзөгө ашыруу үчүн юридикалык мамилелерге түрткү берүү, укук бузууларга каршы күрөшүү чөйрөсүн кеңейтет. Биринчиден, үй-бүлөлүк-укуктук жоопкерчиликтин максаты, контролдоочу адамдын укугун коргоого, экинчиден, укук бузуу укугун коргоого, укуктарды же кошумча оорчулук милдеттерин ажыратууга карата тыянак чыгарууга арыз берген.

"Коргоо чаралары" деген түшүнүк "Жоопкерчиликтин чаралары" түшүнүгүнө караганда бир кыйла кеңири, анткени үй-бүлөлүк милдеттерди аткарбаганы үчүн күнөөсүз иш-чараларга жоопкерчилик тартат. Натыйжада, үй-бүлөлүк мамилелерде катышуучулардын укуктары жана милдеттерин гана эмес, нике мамилелери, кош бойлуулук ж.б., анын ичинде үй-бүлөлүк мамилелер корголууга тийиш.

Үй-бүлө мүчөлөрүнүн укуктарын жана кызыкчылыктарын чектөө, укуктун башка мүчөлөрүнүн укуктарын жана кызыкчылыктарын күчөтүүнү жана анын башка мүчөлөрүнүн кызыкчылыктарын бекемдейт. Үй-бүлөлүк мыйзамдагы статус - бул өмүр бою жашоо-турмуштук жашоо шарттары, туруктуу же мезгил-мезгили менен юридикалык кесепеттерин жаратат. Үй-бүлөлүк мыйзамдын бир бөлүгү катары мындай шарттарды айырмалоого болот: туугандык, нике, мүлк, кош бойлуулук, майыптык, муктаждыгына ж.б.

О. С. Турусованын[10] диссертациялык изилдөөсүнүн максаты - бул үй-бүлөлүк укуктук милдеттенмелердин теориялык жана практикалык көйгөйлөрүн, ошондой эле тиешелүү түшүнүктөрдү жана институттарды

жөнгө салуучу мыйзамдарды өркүндөтүүнүн конкреттүү багыттарын аныктоодо ар тараптуу илимий талдоо жүргүзүү.

"Үй-бүлөлүк жана юридикалык жоопкерчилик" категориясы, автордун учурдагы агымы менен, үй-бүлөлүк кодексте же анын кесепеттеринин формасында чагылдырылган үй-бүлөлүк кодекстин же келишим түзүлгөн үй-бүлөлүк жоопкерчиликти бузуудан келип чыгат, жеке мүлктүк эмес же мүлктүк укуктарын ажыратуу же чектөө түрүндө, анын башталышы мамлекеттик мажбурлоо мүмкүнчүлүгүн камсыз кылган.

Үй-бүлөлүк укуктук милдеттенмелердин маңызы, үй-бүлөлүк милдеттенме түрүндө көрсөтүлгөн ар тараптуу жоопкерчилик тартылган жоопкерчиликтин атайын темасы, ал эми укук бузуучу форма түрүндө көрсөтүлгөн айрым жоопкерчиликке ээ болгон адамдардын өзгөчө темалары бир үй-бүлөнүн айрым укуктары жөнүндө же ага кошумча жоопкерчиликтерге тартуу. Ошол эле учурда, "үй-бүлөлүк мыйзамдуу жоопкерчилик" жана "үй-бүлөлүк юридикалык жоопкерчилик" түшүнүктөрү чектеш, бирок бирдей эмес, анткени биринчиси экинчисинен ар кандай.

Үй-бүлөлүк жана юридикалык жоопкерчилик - бул үй-бүлөлүк мыйзамдын жоопкерчилигинен тышкары, ар кандай мыйзамдуулуктун ар кандай мыйзам бузуулары үчүн каралган жоопкерчилик чаралары, ошондой эле, башка мыйзамдарды, административдик жана жазык укук бузуулардын ченемдери менен каралган жоопкерчилик. Буга негизделген, үй-бүлөлүк кылмыштарды аныктоочу мыйзамдуу ченемдердин жыйындысы, алар үй-бүлөлүк кылмыштарды аныктоочу мыйзамдар, алардын комиссиясынын жоопкерчилиги, ошондой эле тиешелүү чараларды колдонуу жана жүзөгө ашыруу тартиби.

Автордун үй-бүлөлүк-укуктук жоопкерчилигинин субъекттеринин алкагында, үй-бүлөлүк юридикалык мамилелер жана ата-энеси (анын ичинде жашы жете электер) болушу мүмкүн болгон үй-бүлөлүк укуктук милдеттенмелерине ылайык келген үй-бүлөлүк укуктук милдеттенмелерине кирет, адатта, кабыл алуучулар, камкорчулар.

Автордун айтымында, үй-бүлөлүк жана юридикалык жоопкерчиликти, автордун айтымында, аны өз алдынча мыйзамдуулуктун көзкарандысыз түрү катары бөлүштүрүү үчүн зарыл болгон белгилерге ээ, атап айтканда: 1) ал үй-бүлөлүк мыйзамдарда каралган; 2) мамлекеттик мажбурлоого таянат; 3) укуктук норманын санкциясын жүзөгө ашыруунун бир түрү; 4) процедуралык формада жайгаштырылган; 5) жеке же мүлк түрүндөгү айрым терс кесепеттер орун алат; 6) үй-бүлөлүк укук бузгандыгы үчүн гана болот.

Үй-бүлөлүк жана укуктук жоопкерчиликти түзүүнүн негиздөөчүсү, өз максаттары, милдеттери жана принциптери аркылуу ачылат. Үй-бүлөлүк жана укуктук милдеттенмелердин милдеттери: үй-бүлөлүк укуктук мамилелердин субъекттеринин укуктарын жана мыйзамдуу кызыкчылыктарын коргоо; кылмышкерлерди оңдоо жана тарбиялоо; алардын жазасы; Үй-бүлөлүк укук бузуулар жөнүндө эскертүү жана алардын бөлүштүрүлүшүн азайтуу.

Үй-бүлөлүк укуктук жоопкерчиликти милдеттери: үй-бүлөнү, энелик, аталык жана балалык; үй-бүлөнү бекемдөө; үй-бүлөлүк мамилелерди үй-бүлөлүк мамилелердин өз ара жардамына негиздеп куруу; Үй-бүлөдөгү бирөөнүн өзүм билемдик менен кийлигишүүсүнүн алдын алуу; Үй-бүлөнүн мүчөлөрү өз укуктары жана алардын соттук коргоонун мүмкүнчүлүктөрү тоскоолдуксуз ишке ашырууну камсыз кылуу. Үй-бүлөлүк укуктук жоопкерчиликти функциялары төмөнкүлөрдү камтыйт: жөнгө салуучу, алдын алуу, жазалоо, калыбына келтирүүчү жана билим берүү.

Совет бийлигинин биринчи жылдарында, экономикалык кыйроо жана социалдык туруксуздук мезгилинде балдардын жашоосу жалпы баалуу көйгөй катары советтик мамлекеттин көйгөйлүү саясатына айланган. Улуттук негизде балдарды коргоо органдары алардын ишин уюштурган органдар түзүлгөн.

Изилдөөдө автор ар кандай себептерден улам илимпоздордун көңүлүн бурбай эле койгонун аныктаган. Автордун айтымында, энеликти жана балалыктын учурдагы көйгөйлөрү өзүлөрүнүн актуалдуулугун жоготпойт:

жаңы экономикалык шарттарды эске алуу менен, демографиялык факторлор олуттуу жана жогору болгон.

О. Ю. Ильинанын[11] доктордук диссертациясы үй-бүлөлүк укуктагы кызыкчылык теориясын, үй-бүлөлүк укуктук жөнгө салуу механизмдеги жеке жана коомдук кызыкчылыктардын ролу жана орду жөнүндөгү окууларды иштеп чыгууга, россиялык үй-бүлөлүк укуктун жана мыйзамдардын өнүгүү тенденцияларын аныктоого багытталган.

Автор тарабынан жүргүзүлгөн "үй-бүлө" жана "үй-бүлөлүк укуктук мамилелер" түшүнүктөрүн изилдөө булардын ар кандай үй-бүлөлүк-укуктук категориялар экендигин изилдөөгө алып келди. Үй-бүлөлүк жана үй-бүлөлүк укуктук мамилелер үчүн жеке жана коомдук кызыкчылыктын иерархиясы мүнөздүү, башкача айтканда, кызыкчылыктардын белгилүү бир башкалардын катышы. Үй-бүлө, үй-бүлө мүчөлөрүнүн ар бир кызыкчылыктарын, анын иерархиясы жеке кызыкчылыгына ээ болгон жеке кызыкчылыктарын жеке кызыкчылыктарын басымдуулук кылат. Үй-бүлөлүк укуктук мамилелерде пайыздардын иерархиясы коомдук негизге негизделет, анткени ар бир үй-бүлө мүчөлөрүнүн кызыкчылыктары, коомдун жана мамлекеттин кызыкчылыктарына ылайык келет.

Учурдагы мыйзамдарды талдоо Үй-бүлө кодексинин жеке кызыкчылыктардын маанилүүлүгүнө карабастан, коомдук кызыкчылыктарына караганда анча-мынча чагылдырылат деген корутундуга алып келди. Жарандык кодексден айырмаланып, турак жай кодекси, ошондой эле өз кызыкчылыктарында да, үй-бүлөлүк кодексин өз каалоосу боюнча гана иш-аракеттерди эске албаганда, ошону менен гана чектелбейт үй-бүлө мүчөлөрүнүн өз кызыкчылыктарындагы иш-аракеттери. Үй-бүлөлүк же укуктук регламенттин мындай тенденциясы, атап айтканда, анын укуктары жана жогорку баалуулуктагы укуктарын, укуктарынын жана эркиндиктерин таануу мүмкүнчүлүгүнүн принциптерине ылайык келбейт.

Үй-бүлөлүк жана укуктук ченемдердин укуктук мүнөзү жеке жана коомдук кызыкчылыктардын өз ара жана толуктоолорунун формулаларынын

жана чектелишинин формасын жана чектелишинин негизинде аныкталышы мүмкүн. Үй-бүлөлүк мамилелер коомчулуктун кызыкчылыгын жеке жана тескерисинче, ачык кызыкчылыкка ээ болгон жалпы кызыкчылыктардын болушу менен мүнөздөлөт.

Үй-бүлөлүк укуктук мамилелердеги жеке кызыкчылыктар жеке кызыкчылыктарда жеке үй-бүлө мүчөлөрүнүн же алардын топторунун (жубайлары, ата-энелер, балдардын ж.б.) түрүндө келтирилген. Ошол эле учурда жеке кызыкчылыктардын мазмуну үй-бүлө структурасы жана андагы үй-бүлө мүчөсүнүн ролу менен байланыштуу. Үй-бүлөлүк укуктук мамилелерге коомдук кызыкчылыктар көрсөтүлөт: түздөн-түз мамлекеттик кызыкчылык; коомдук кызыкчылык; Үй-бүлөлүк кызыкчылыктар социалдык топ катары (институт).

Үй-бүлөлүк укуктук мамилелерге коомдук кызыкчылыктын өзгөчөлүктөрү анын аткарылышынын эки формада көрсөтүлөт: мамлекеттик жана коомдук. Мамлекеттик кызыкчылык мамлекеттик үй-бүлө саясатынын негизги багыттарын аныктоо жана аны жүзөгө ашыруу. Коомдук кызыкчылык Баланын жана уюштуруу субъекттеринин укуктук субъекттерине, ошондой эле үй-бүлөлүк мыйзамдар боюнча башка формаларда каралган жергиликтүү өз алдынча башкаруунун иш-чараларында көрсөтүлөт.

Үй-бүлөлүк укуктук мамилелер үчүн жеке жана коомдук кызыкчылыктардын калдыгы орундуу эмес. Үй-бүлөлүк жана укуктук жөнгө салуу жеке жана мамлекеттик мыйзамдарды шайкеш келтирүү максатында болушу керек. Белгилүү болгондой, "Баланс" балансты билдирет, ал эми "гармонизация" концепциясы сактоону, ырааттуулукту камтыйт. Жеке жана коомдук кызыкчылыктар менен бириктирилген теңдик, пропорционалдуулук, үй-бүлөлүк укуктук ченемдердин колдонулушун натыйжалуулугун камсыз кылган үй-бүлөлүк мыйзамдын өзгөчөлүгү.

Кыргыз Республикасында көз карандысыздык мезгилинде үй-бүлө коомдун табигый жана негизги башаты катары мамлекеттин укуктук жөнгө

салуудагы өз алдынчалуу жана маанилүү объектисинен болууда. Ага байланыштуу, үй-бүлөлүк мыйзамдар ар тараптан өнүгүүдө, анын максаты катары үй-бүлөлүк мамилелерди бекемдөө жана алардын корголушун камсыздоо .

Кыргыз Республикасынын 2003-жылдын 30-августундагы № 201 Кыргыз Республикасынын Үй-бүлө кодексинин 2-беренесине ылайык үй-бүлө - никеден, туугандыктан, бала асырап алуу же балдарды тарбияга алуунун дагы башка түрлөрүнөн улам келип чыгуучу үй-бүлөлүк мамилелердин чыңдалышына жана өнүгүшүнө көмөк көрсөтүүгө кызмат кылуучу мүлктүк жана мүлктүк эмес жеке укуктар жана милдеттер менен байланышкан адамдардын чөйрөсү.

Укуктук мамлекеттин орношу жана коомдун өнүгүшү үй-бүлөнүн бекемдигинен, үй-бүлө мамилелеринин туруктуулугунан көз каранды болот, алар өз кезегинде, саясий, экономикалык, маданий, билим берүүчүлүк жана социалдык коом катары үй-бүлөнүн мүмкүнчүлүктөрүн аныктаган башка шарттарды түзүүгө багытталган мамлекеттин социалдык саясий таасири астында түзүлөт.

Үй-бүлө укугунун конституциядагы ченемдерине талдоо жүргүзүүнүн жыйынтыгында төмөндөгүдөй тыянакка келмекчибиз:

1. Үй-бүлө - ар бир коомдун пайдубалы. Ар бир күчтүү жана ынтымактуу үй-бүлө, анын бүтүндүгүн сактоо, коомдун бул топко жардам берүү үчүн, анын үй-бүлө баалуулуктары бар. Үй-бүлөлүк баалуулуктар биримдикти, сый-урматты жана ишенимди бекемдейт;

2. Окумуштуулардын илимий эмгектерин жана колдонуудагы Конституцияны, мыйзамдарды талдоо менен үй-бүлөлүк укукту камтыган конституциялык ченемге автордук аныктама берилди. *“Үй-бүлөлүк укукту камтыган конституциялык ченем - бул Кыргыз Республикасынын Конституциясында каралган ченемдердин негизинде түзүлгөн үй-бүлө мамилелерине катышуучулардын ортосундагы коомдун жана мамлекеттин коргоосунда турган жүрүм – турум эрежелери”*.

1.2. Үй-бүлөлүк укукту жөнгө салган мыйзамдарга мүнөздөмө

Кыргыз Республикасынын Конституциясына ылайык, никеге туруунун, никени токтотуунун жана аны жараксыз деп табуунун шарттары менен тартибин белгилейт, үй-бүлө мүчөлөрүнүн: жубайлардын, ата-энелер менен балдардын (асырап алуучулардын жана асырап алынгандардын) ортосунда, ал эми үй-бүлө мыйзамдарында каралган учурларда жана чектеринде башка туугандар менен бөлөк адамдардын ортосундагы жеке мүлктүк эмес жана мүлктүк мамилелерди Кыргыз Республикасынын Үй-бүлө кодекси жөнгө салат.

Кыргыз Республикасынын Конституциясынын[12] 20-беренесинде үй-бүлө жана үй-бүлөлүк мамилелердин конституциялык негиздери аныкталган. Аталган берененин жоболоруна ылайык, биринчиден, үй-бүлө - коомдун негизин түзөт.

Экинчиден, үй-бүлө, аталык, энелик, балалык коомдун жана мамлекеттин коргоосунда тураары белгиленген.

Үчүнчүдөн, атаны, энени урматтоо жана камкордук көрүү балдардын ыйык парзы катары бекитилген.

Төртүнчүдөн, балдар Кыргыз Республикасынын эң баалуу байлыгы катары таанылган. Ошондуктан балдардын ар тараптуу руханий, адеп-ахлактык, интеллектуалдык жана дене-бой жактан өнүгүүсүнө өбөлгө болуучу шарттарды түзүү менен аларды мекенчилдикке жана атуулдукка тарбиялоо милдети мамлекетке жүктөлгөн.

Кыргыз Республикасынын Үй-бүлө кодексинин[13] 4-беренесинде Кыргызстандын үй-бүлө мыйзамдары аталган Кодекстен, Кыргыз Республикасынын Балдар жөнүндө кодексинен жана аларга ылайык кабыл алынуучу башка мыйзамдардан турат деп белгиленген.

Кыргыз Республикасынын Үй-бүлө кодексинин Преамбуласында бул Кодекстин Кыргыз Республикасынын Конституциясына ылайык никеге туруунун, никени токтотуунун жана аны жараксыз деп табуунун шарттары менен тартибин белгилээри, үй-бүлө мүчөлөрүнүн: жубайлардын, ата-энелер

менен балдардын (асырап алуучулардын жана асырап алынгандардын) ортосунда, ал эми үйбүлө мыйзамдарында каралган учурларда жана чектеринде башка туугандар менен бөлөк адамдардын ортосундагы жеке мүлктүк эмес жана мүлктүк мамилелерди жөнгө салаары аныкталган.

Демек, Кыргызстандагы үй-бүлөлүк мамилелерди жөнгө салуу биринчи кезекте Конституцияга жана анын принциптери менен ченемдерине негизделет жана аларга ылайык жүзөгө ашырылат.

Башкача айтканда, үй-бүлөлүк мамилелерди жөнгө салуучу мыйзамдардын жана башка ченемдик укуктук актылардын сап башында Конституция турат.

Кыргыз Республикасынын Конституциясы[12] үй-бүлө маселелерине 20-беренени арнаган.

Андагы конституциялык жоболорго ылайык, биринчиден, үй-бүлө коомдун негизи катары таанылат.

Экинчиден, үй-бүлө, аталык, энелик, балалык коомдун жана мамлекеттин коргоосунда турушат.

Үчүнчүдөн, атаны, энени урматтоо жана аларга камкордук көрүү балдардын ыйык парзы катары аныкталган.

Төртүнчүдөн, балдар Кыргыз Республикасынын эң баалуу байлыгы болуп эсептелет.

Бешинчиден, мамлекет балдардын ар тараптуу руханий, адеп-ахлактык, интеллектуалдык жана дене-бой жактан өнүгүүсүнө өбөлгө болуучу шарттарды түзүү менен аларды мекенчилдикке жана атуулдукка тарбиялайт.

Мындан сырткары, Конституциянын башка да бир катар принциптери менен ченемдери үй-бүлөнү жана үй-бүлөлүк мамилелерди жөнгө салышат. Алсак, 24-беренедө “Кыргыз Республикасында эркектер жана аялдар бирдей укуктарга жана эркиндиктерге, аларды ишке ашыруу үчүн бирдей мүмкүнчүлүктөргө ээ” деп жазылып турат. Бул конституциялык жобо никеге турууда, үй-бүлөдө чогуу жашоодо болобу же ажырашып жатып, мүлктү бөлүштүрүүдө болобу – кандай учурда болбосун, эркек менен аял жубай

катары да, жаран катары да бирдей, башкача айтканда, тең укукка ээ болушат.

Ушул эле берененин 1-бөлүгү эч ким жынысы, расасы, тили, майыптуулугу, этностук таандыктыгы, туткан дини, курагы, саясий же башка ынанымдары, билими, теги, мүлктүк же башка абалы, ошондой эле башка жагдайлары боюнча басмырланышы мүмкүн эместигин бекитет. Демек, үй-бүлөдө жубайлардын бири экинчисин эч кандай басмырлай албайт. Эгерде ага жол берсе, ошол адам – күйөөсү болобу же аялы болобу - мыйзамга ылайык жоопкерчиликке тартылат.

Бул аспектке Конституциянын 25-беренесинин 1-бөлүгү адамдын өмүрүнө жана ден соолугуна кол салууга жол берилбестигин так белгилейт.

Эгерде жубайлардын бири кандайдыр басмырлоого же болбосо өмүрүнө жана ден соолугуна кол салууга дуушар болсо, ал адамга, 61-беренеге ылайык, Конституцияда, мыйзамдарда, Кыргыз Республикасы катышуучусу болуп саналган эл аралык келишимдерде, эл аралык укуктун жалпыга таанылган принциптеринде жана ченемдеринде каралган укуктарын жана эркиндиктерин сот аркылуу коргоого кепилдик берилет. Андан сырткары, ар бир адамга квалификациялуу юридикалык жардам алууга укук берилген. Мыйзамда каралган учурларда мындай юридикалык жардам мамлекеттин эсебинен көрсөтүлүүгө тийиш.

Кыргыз Республикасынын Негизги мыйзамынын 26-беренесинин жоболору да түздөн-түз үй-бүлөлүк мамилелерди жөнгө салышат. Аларга ылайык, үй-бүлө, биринчиден, мыйзамда белгиленген нике курагына жеткен эркек менен аялдын ыктыярдуу никеге туруусунун негизинде түзүлөт. Экинчиден, никелешип жаткан эки адамдын макулдугусуз никеге жол берилбейт. Үчүнчүдөн, нике мамлекет тарабынан катталат. Төртүнчүдөн, балдарга камкордук көрүү, аларды тарбиялоо атасынын да, энесинин да бирдей укугу жана милдети болуп саналат. Бешинчиден, эмгекке жарамдуу, жашы жеткен балдары ата-энелерине камкордук көрүүгө милдеттүү.

Алтынчыдан, жубайлар никеде жана үй-бүлөдө тең укуктарга жана милдеттерге ээ.

Бала жана аны менен байланышкан мамилелерди жөнгө салуучу принциптер менен ченемдер Негизги мыйзамдын 27-беренесинде бекитилген. Биринчиден, ар бир бала анын дене-боюнун, акыл-эсинин, руханий, адеп-ахлактык жана социалдык өнүгүүсү үчүн зарыл болгон жашоо деңгээлине укуктуу. Экинчиден, Кыргыз Республикасында баланын эң маанилүү кызыкчылыктарын колдоо жана камсыз кылуу принциби колдонулат. Үчүнчүдөн, баланын өнүгүшү үчүн зарыл болгон жашоо шарттарын камсыз кылуу жоопкерчилиги атасына жана энесине, камкорчуга жана көзөмөлчүгө жүктөлөт. Төртүнчүдөн, мамлекет жетим балдарга жана ата-энесинин багуусунан ажыраган балдарга 18 жашка чейин камкордук көрөт, тарбиялайт жана окутат. Ошол эле учурда аларга башталгыч, орто жана жогорку кесиптик билимди акысыз алууга шарт түзөт. Аларга социалдык камсыздоо көрсөтүлөт.

Албетте, Кыргыз Республикасынын Конституциясы мамлекеттин жана коомдун Негизги мыйзамы катары үй-бүлөнү жана үй-бүлөлүк мамилелерди жөнгө салуучу башка да принциптер менен ченемдерди бекитет. Ошондуктан, алар Үй-бүлөлүк кодекстин негизин түзүшөт. Ал эми кодекстин өзүндө конституциялык жоболор – принциптер менен ченемдер – андан аркы мыйзамдык конкреттүүлүккө ээ болушат.

Кыргыз Республикасынын аракеттеги Үй-бүлө кодекси[13] 2003-жылдын 30-августунда кабыл алынган.

Үй-бүлө кодекси түзүмдүк жактан 8 бөлүмдөн, 18 баптан, 177 беренеден турган. Кыргыз Республикасынын 2012-жылдын 16-июлундагы Мыйзамына[14] ылайык, «Ата-энесинин көзөмөлчүлүгүнөн ажыраган балдарды тарбиялоонун формалары» аттуу 6-бөлүмү күчүн жоготкон. Мындан сырткары, Кодекстин бир катар беренелери да күчүн жоготкон. Себеби азыркы учурга Үй-бүлө кодекси 22 жолу толуктоолорго жана өзгөртүүлөргө дуушар болду[15].

Мазмуну жагынан Үй-бүлө кодекси үй-бүлөлүк мамилелерди жөнгө салуунун принциптерин бекитүүгө өзгөчө көңүл бурат.

Үй-бүлө кодексинин 1-беренесинин 3-бөлүгүндө үй-бүлө мамилелерин жөнгө салуу принциптери катары төмөнкүлөр белгиленген:

1. нике курагына жеткен эркек менен аялдын ыктыярдуу баш кошуусу;
2. жубайлардын никедеги жана үй-бүлөдөгү укуктарынын жана милдеттеринин теңдиги;
3. үй-бүлөнүн ички маселелерин өз ара макулдашып чечиши;
4. баланын эң жакшы кызыкчылыктарын камсыз кылуу;
5. балдарды үй-бүлөдө тарбиялоого артыкчылык берүү;
6. балдардын бейпилдигине жана өсүп-жетилишине камкордук кылуу;
7. үй-бүлөнүн жашы жетпеген жана эмгекке жарамсыз мүчөлөрүнүн укуктарын жана кызыкчылыктарын камсыз кылуу.

Ушуга байланыштуу үй-бүлө мыйзамдарынын үй-бүлөлүк мамилелерди жөнгө салуусу:

- үй-бүлөнү чындоого;
- үй-бүлө мамилелерин өз ара сыйлашуу, өз ара жардамдашуу сезимдеринде курууга;
- үй-бүлөнүн алдындагы анын бардык мүчөлөрүнүн жоопкерчилигин камсыз кылууга;
- кимдир-бирөөнүн үй-бүлөнүн ишине оюна келгендей кийлигишүүсүнө жол бербөөгө;
- үй-бүлө мүчөлөрүнүн өз укуктарын тоскоолдуксуз жүзөгө ашыруусун камсыз кылууга;
- үй-бүлө мүчөлөрүнүн укуктарын сот жана башка укук коргоо органдары аркылуу коргоону камсыз кылууга багытталгандыгын жана ушундай зарылчылыктан улам келип чыккандыгын аталган статьянын 1-бөлүгү ачыктайт.

Биздин оюбузча, Үй-бүлө кодекси үй-бүлөлүк мамилелерди жөнгө салуунун башка да принциптерин бекитет.

Алар кайсы принциптер?

Биздин пикирибизде, Кыргыз Республикасынын аракеттеги Үй-бүлө кодекси үй-бүлөлүк мамилелерди жөнгө салууда төмөнкү принциптерди да колдонот.

1) Үй-бүлө кодексинин 1-беренесинин 1-бөлүгүндө «үй-бүлө - коомдун негизи» деп жазылган. Бул конституциялык принцип.

Себеби Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 20-беренесинин 1-бөлүгүндө “Үй-бүлө - коомдун негизи” деп бекитилген. Демек, коомдун, андан барып, мамлекеттин социалдык пайдубалын үй-бүлө түзөт. Үй-бүлө болбосо, коом да, мамлекет да болбойт. Ушундан улам, Конституция ошол эле беренеде “Үй-бүлө, аталык, энелик, балалык коомдун жана мамлекеттин коргоосунда турат” деп так белгилейт. Ошону менен бирге, коом менен мамлекетке үй-бүлөнү жана үй-бүлөлүк мамилелерди коргоого алуу милдети жүктөлөт.

2) Үй-бүлөлүк мамилелерди коом жана мыйзам тарабынан артыкчылыктуу жөнгө салуу принциптери. Аларга ылайык, үй-бүлө, аталык, энелик, балалык, биринчиден, бүткүл коом тарабынан камкордукка алынууга тийиш. Экинчиден, алар мыйзам тарабынан артыкчылыктуу коргоого алынууга тийиш.

Бул принциптер үй-бүлөнүн жана жалпы эле үй-бүлөлүк мамилелердин коомду жана мамлекеттин алдындагы өзгөчө ордун жана маанисин айгинелешет.

Ошону менен бирге, Үй-бүлө кодекси мамлекеттин алдына тиешелүү милдеттерди коет. Алардын негизгилеринин бири – бул мамлекеттин жарандарды үй-бүлөлүк турмушка, жубайлыкка, аталыкка жана энеликке даярдоону камсыз кылуу милдети.

Эгерде балдар жетим калса же кандайдыр бир башка себептер менен ата-энесинин камкордугунан ажырап калса, андай балдарды багууну, тарбиялоону, окутууну мамлекет өзү камсыз кылат. Башкача айтканда, булардын баары мамлекетке милдет катары жүктөлөт (1-бер.).

3) Никенин мыйзамдуулугу.

Бул принцип Үй-бүлө кодексинин 1-беренесинин 2-бөлүгүндө бектилген. Ага ылайык, Кыргыз Республикасында жарандык абалдын актыларын мамлекеттик каттоого ыйгарым укук берилген мамлекеттик органдарда жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарында катталган гана нике таанылат.

4) Нике келишиминин эркиндиги.

Үй-бүлө кодексинин 43-45-беренелеринин жоболоруна ылайык, жубайлар же никеге туруп жаткан эркек менен аял өз каалоолору боюнча, болгондо да каалаган учурда нике келишимин түзүшү мүмкүн.

Нике келишими – бул жубайлардын никеге тургандагы жана (же) аны бузган учурдагы мүлктүк укуктарын жана милдеттерин аныктоочу жубайлардын же никеге туруп жаткан адамдардын макулдашуусу (43-бер.).

Биринчиден, жубайлар нике келишимдин негизинде мыйзам аркылуу белгиленген ортодогу менчик режимин өзгөртүүгө, жубайлардын ортосундагы бардык мүлкүнө орток, үлүштүк же өз-өзүнчө менчигине, анын айрым түрлөрүнө же жубайлардын ар биринин мүлкүнө менчик режимин белгилөөгө укуктуу.

Экинчиден, нике келишими жубайлардын колундагы жана ошондой эле алардын алдыда боло турган мүлкүнө да түзүлүшү мүмкүн.

Үчүнчүдөн, жубайлар нике келишиминде бири-бирине каралашуу жагынан өз укуктары менен милдеттерин, бири-биринин кирешелерине катышуу ыкмаларын, ар бири үйбүлө чыгымдарын чыгаруу тартибин аныктап алууга; нике бузулган учурда ар бирине бериле турган мүлктү чектеп алууга, ошондой эле жубайлардын мүлктүк мамилелерине тиешелүү болгон дагы башка ар кандай жоболорду аныктап алууга укуктуу.

5) Никенин мыйзамдуулугуна диндин тиешесиздиги.

Мыйзамдуу жол менен катталган нике диний уюмдар же дин адамдары тарабынан бекитилүүгө муктаж эмес.

Ошону менен бирге, нике жана үй-бүлө маселелерине тиешелүү диний ырым-жырымдар укуктук мааниге ээ эмес.

6) Үй-бүлө мамилелеринде укуктук чектөөлөргө жол берилбеши.

Никеге турганда жана үй-бүлө мамилелеринде социалдык, расалык, этностук, тилдик белгилери же дин тутуусу, ден соолугун чектөөлөрү боюнча жарандардын укуктарын чектөөнүн кандай гана түрүнө болбосун тыюу салынат.

7) Үй-бүлө мамилелериндеги гендердик теңчилик.

Бул принциптин негизинде, биринчиден, Кыргыз Республикасында аялдар менен эркектер тең укукка ээ. Экинчиден, аялдар менен эркектер өз укуктарын жүзөгө ашырууда бирдей мүмкүнчүлүктөргө ээ. Үчүнчүдөн, аялдар жана эркектер үй-бүлө мамилелеринде жеке жана бирдей мүлктүк укуктарга жана милдеттерге ээ болушат. Төртүнчүдөн, үй-бүлө мүчөлөрү жана алар менен бирге жашап жаткан адамдардын ортосундагы мамилелер гендердик теңчилик принцибине негизделет. Бешинчиден, үй-бүлө мүчөлөрү жана алар менен бирге жашап жаткан адамдардын ортосундагы мамилелер инсандын ар-намысы менен аброюн сыйлоо принцибине негизделет. Алтынчыдан, үй-бүлө мамилелеринде гендердик укукту кемсинтүүгө тыюу салынат. Жетинчиден, үй-бүлө мамилелериндеги гендердик теңчилик коом жана мамлекет тарабынан коргоого алынат.

8) Үй-бүлө мамилелерин жөнгө салууда жарандык мыйзамдардын колдонулушу.

Үй-бүлө мыйзамдары менен жөнгө салынбаган үй-бүлө мүчөлөрүнүн ортосундагы мүлктүк жана мүлктүк эмес жеке мамилелерге жарандык мыйзамдар колдонулат. Бирок, колдонулуп жаткан жарандык мыйзамдар ал үй-бүлөдөгү мамилелердин маани-мазмунуна карама-каршы келбеши керек.

9) Үй-бүлө мамилелеринде окшоштугуна жараша мыйзам колдонуу принциби.

Эгерде үй-бүлө мүчөлөрүнүн ортосундагы мамилелер үй-бүлө мыйзамдары же тараптардын макулдашуусу менен жөнгө салынбаса жана

аталган мамилелерди түздөн-түз жөнгө салуучу жарандык укуктук ченемдер жок болгон учурда, эгерде ушул мамилелердин маани-мазмунуна карама-каршы келбесе, аларга окшош мамилелерди жөнгө салуучу (окшош мыйзам) үй-бүлөлүк жана (же) жарандык укук ченемдери колдонулат. Мындай ченемдер жок болгондо үй-бүлө мүчөлөрүнүн укуктары менен милдеттери үй-бүлөлүк жана жарандык укуктун негиздери менен принциптеринин (окшош укукка) жалпы башатынан, ошондой эле гумандуулуктун, акыл-эстүүлүктүн жана адилеттүүлүктүн принциптеринин негизинде аныкталат.

10) Үй-бүлө мамилелеринде эл аралык укуктун принциптери менен ченемдеринин колдонулушу.

Үй-бүлө мамилелерин жөнгө салууда Кыргыз Республикасы катышуучусу болуп саналган, мыйзамда белгиленген тартипте күчүнө кирген эл аралык келишимдерде үй-бүлө мыйзамдарында каралгандан башка эрежелер белгиленсе, анда эл аралык келишимдин эрежелери колдонулат.

Түзүмдүк жана мазмундук талдоо көрсөткөндөй, Кыргыз Республикасынын Үй-бүлө кодексинин 1-бапы Үй-бүлө мыйзамдарын жалпы мүнөздөмөгө арналып, 7 беренеден (1-7-бер.) турса, 2-бапы үй-бүлө укуктарын жүзөгө ашыруу жана коргоо маселелерине багышталып, өзүнө 3 беренени (8-10-бер.) камтыйт.

Андагы жоболорго ылайык, биринчиден, жарандар үй-бүлө мамилелеринен келип чыгуучу өздөрүнө таандык болгон укуктардан өздөрү каалагандай пайдалана алышат.

Ошол эле учурда, үй-бүлө мүчөлөрүнүн өз укуктарын жүзөгө ашырышы жана өз милдеттерин аткарышы үйбүлөнүн башка мүчөлөрү менен башка жарандардын укуктарын, эркиндиктерин жана мыйзамдуу таламдарын бузбашы керек.

Экинчиден, үй-бүлө укуктары мыйзам тарабынан коргоого алынат.

Үй-бүлө укуктарын коргоо жарандык сот өндүрүшүнүн эрежелери боюнча, ал эми Кодексте каралган учурларда - мамлекеттик органдар,

балдарды коргоо боюнча ыйгарым укуктуу мамлекеттик органдын аймактык бөлүмдөр тарабынан жүзөгө ашырылат.

Үчүнчүдөн, бузулган укукту коргоо мөөнөтү үй-бүлө мамилелеринен келип чыгуучу талаптарга доонун эскириши жайылтылбайт.

Үй-бүлө кодексинин 3-бапы 6 беренени (11-16-бер.) камтып, никеге туруунун шарттары менен тартибин бекитет.

Биринчиден, никеге туруу жарандык абалдын актыларын жазуу органдарында, мыйзамда каралган учурларда, Кыргыз Республикасынын чет мамлекеттин аймагында жайгашкан дипломатиялык өкүлчүлүктөрүндө жана консулдук мекемелеринде жүргүзүлөт.

Ал эми жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарына жарандык абалдын актыларын мамлекеттик каттоону жүзөгө ашыруу боюнча мамлекеттик ыйгарым укуктар берилген учурда никеге туруу жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарында жүргүзүлөт.

Экинчиден, жубайлардын укуктары жана милдеттери түзүлгөн нике мамлекеттик каттоодон өткөн күндөн тартып пайда болот.

Үчүнчүдөн, никеге туруу никеге туруп жаткан адамдардын өздөрүнүн катышуусу менен, алар жарандык абалдын актыларын жазуу органдарына арыз берген күндөн тартып бир ай өткөндөн кийин никеге турууну мамлекеттик каттоо жолу менен түзүлөт. Ал эми өзгөчө жагдайлар болгондо (кош бойлуулукта, бала төрөлгөндө, тараптардын биринин өмүрүнө түздөн-түз коркунуч туулганда) арыз берилген күнү никеге тургузулушу мүмкүн.

Төртүнчүдөн, никеге турууну мамлекеттик каттоо жарандык абалдын актыларын мамлекеттик каттоо үчүн белгиленген тартипте жүргүзүлөт. Жарандык абалдын актыларын жазуу органынын никени каттоодон баш тартуусу никеге турууну каалаган адамдар (алардын бири) тарабынан административдик иш жөнүндө мыйзамдар менен аныкталган тартипте даттанылышы мүмкүн.

Бешинчиден, никеге туруу үчүн никеге туруп жаткан эркек менен аялдын ыктыярдуу өз ара макулдугу жана алардын нике курагына жетилиши зарыл.

Бирок, Үй-бүлө кодекси никеге турууга жол бербей турган шарттарды да белгилейт. Алсак, адамдардын бирөөсү эле башка адам менен катталган никеде турса; жакын туугандарга (улуулата жана кичүүлөтө түз тараган туугандарга (ата-энелери менен балдары, чоң атасы, чоң энеси, таята, таянеси жана неберелери), бир ата-энеден төрөлгөн жана атасы же энеси бир эркек-кыз бир туугандарга; асырап алуучулар менен асырап алынгандарга; психикалык бузулуулардан бир эле адам сот тарабынан аракетке жөндөмсүз деп табылса – мындай учурларда мыйзам никеге турууга жол бербейт.

Алтынчиден, Үй-бүлө кодекси никеге туруучу адамдарды медициналык жактан текшерүүгө жол ачат.

Албетте, мындай аракеттер никеге туруучулардын макулдугу менен гана жасалышы мүмкүн.

Мыйзамга ылайык, никеге туруучу адамдарды медициналык жактан текшерүү, ошондой эле медициналык-генетикалык маселелер, үй-бүлөнү пландаштыруу маселелери боюнча консультацияларды берүү никеге туруучулардын макулдугу менен гана алардын жашаган жериндеги саламаттык сактоо мекемелери тарабынан акысыз жүргүзүлөт. Никеге туруучу адамды текшерүүнүн натыйжалары медициналык жашыруун сырды түзөт жана ал никеге турууга ниеттенген адамга медициналык текшерүүдөн өткөн адамдын макулдугу менен гана айтылышы мүмкүн. Эгерде никеге туруп жаткан адамдардын бири экинчисинен венерикалык оорусу же ВИЧ-инфекциясы менен ооруй турганын жашырса, кийинкиси никени жараксыз деп табуу талабы менен сотко кайрылууга укуктуу.

Үй-бүлө кодексинин 4-бапы никенин токтотулушунун негиздерин жана жолдорун 11 беренеде (17-27-бер.) бекитет. Андагы жоболорго ылайык, биринчиден, жубайлардын бири каза тапса же сот тарабынан анын өлгөндүгү жарыяланса, нике токтотулат.

Экинчиден, нике жубайлардын биринин же экөөсүнүн арызы боюнча никени бузуу жолу менен, ошондой эле сот тарабынан аракетке жөндөмсүз деп табылган жубайлардын көзөмөлчүсүнүн арызы боюнча токтотулушу мүмкүн.

Бирок, бул маселеде никени бузуу жөнүндө талап койгон күйөөнүн укугу чектелиши мүмкүн. Мыйзамга ылайык, аялы кош бойлуу кезинде жана ортодогу баласы төрөлгөндөн кийин бир жыл ичинде аялынын макулдугусуз күйөөсү ажырашуу жөнүндө иш козгоого укугу жок.

Үчүнчүдөн, никени бузуу жарандык абалдын актыларын жазуу органдарында, ал эми мыйзамда каралган учурларда сот тартибинде жүргүзүлөт.

Никени бузуу сот тартибинде ишке ашуусу үчүн төмөнкүдөй негиздер болуусу шарт:

- жубайлардын ортосунда жашы жетпеген балдары болсо;

- никени бузууга жубайлардын бири макул болбосо же макул болгону менен тиешелүү аракеттерди жасоодон баш тартса (арыз берүүдөн баш тартат, никени бузууну мамлекеттик каттоодон өткөрүүгө баргысы келбейт ж.б.у.с.);

- мүлк жагынан бири-бирине доосу болсо;

- жубайлардын мындан ары чогуу жашоосу жана үйбүлөнү сактап калуу мүмкүн эместиги сот тарабынан аныкталса;

- жубайларды жараштыруу боюнча чаралар натыйжа бербесе;

- жубайлар же алардын бири никени бузууга талап коюп туруп алса;

- жубайлар никени бузууга өз ара макул болушса. Ортодо жашы жетпеген балдары бар жубайлар никени бузууга өзара макул болушса, сот ажырашуунун жүйөсүн териштирбестен эле никени бузат. Бирок, жубайлар соттун кароосуна балдар жөнүндө макулдашууну берүүгө укуктуу. Эгерде андай макулдашуу жок болсо же макулдашуу балдардын кызыкчылыгын бузуп жатса, сот балдардын кызыкчылыгын коргоочу чараларды көрүүгө милдеттүү.

Сот тартибинде никени бузуу никени бузуу жөнүндө жубайлар арыз берген күндөн тартып кеминде бир ай өткөндөн кийин сот тарабынан жүргүзүлөт.

Ошону менен бирге, Кодексте никени бузуу жөнүндө чечим чыгарылганда сот тарабынан чечилүүчү маселелер да бекитилген.

Биринчиден, сот тартибинде нике бузулганда жубайлар жашы жетпеген балдары алардын кимиси менен жашай турганы жөнүндө, балдарын багууга жана(же) эмгекке жөндөмсүз жубайына каражат төлөп берүүнүн тартиби, бул каражаттардын өлчөмдөрү, болбосо жубайлардын жалпы мүлкүн бөлүштүрүү тууралу макулдашууну соттун кароосуна бере алышат.

Эгерде андай макулдашуу жок болсо же макулдашуу балдардын же жубайлардын биринин кызыкчылыгын бузат деп табылса, сот төмөндөгүлөргө милдеттүү:

- ата-энеси ажырашкандан кийин жашы жетпеген балдар алардын кимиси менен жашай турганын аныктоого;

- балдарына ата-энесинин кимисинен жана кандай өлчөмдө алимент чегерилип алынарын аныктоого;

- алардын ортосундагы менчикте болгон мүлктү жубайлардын (алардын биринин) талабы боюнча бөлүштүрүүгө;

- башка жубайынан тиричилик өткөргүдөй каражат алууга укугу бар жубайынын талабы боюнча, ал каражаттын өлчөмүн аныктап берүүгө.

Экинчиден, мүлктү бөлүштүрүү үчүнчү жактын кызыкчылыктарын козгой турган болсо, сот мүлктү бөлүштүрүп берүү жөнүндө талапты өзүнчө иш өндүрүшү катары бөлүүгө укуктуу.

Үчүнчүдөн, үйбүлөдө жашы жетпеген балдар болсо мүлктү жубайлардын ортосунда бөлүштүрүү доогердин арызы боюнча анын колунда калган балдардын үлүшүн эсепке алуу менен жүзөгө ашырылат.

Үй-бүлө кодексинин 5-бапы никенин жараксыздыгына арналып, анын жоболору 4 беренде (28-31-бер.) орун алган.

Албетте, никени жараксыз деп табуу сот тарабынан гана жүргүзүлөт.

Ошону менен бирге, соттун мындай чечим чыгаруусу үчүн тиешелүү мыйзамдык негиздер болушу керек. Үй-бүлө кодексинин 13-16-, 28-31- жана башка беренелеринин жоболоруна ылайык, никени жараксыз деп табууга төмөнкү шарттар негиз болушат.

Биринчиден, никеге туруунун шарттары. Никеге туруу үчүн никеге туруп жаткан эркек менен аялдын ыктыярдуу өз ара макулдугу керек жана алардын нике курагына жетилиши абзел. Нике курагы он сегиз жаш деп белгиленет.

Ошону менен бирге, аталган Кодекс жүйөлүү себептер болгондо никеге турууну каалаган адамдардын жашаган жери боюнча жергиликтүү өз алдынча башкаруунун аткаруучу-тескөөчү органдары бул адамдардын өтүнүчү боюнча балдарды коргоо боюнча ыйгарым укуктуу мамлекеттик органдын аймактык бөлүмдөрдүн комиссиялык корутундусунун негизинде эркектер жана аялдар үчүн нике курагын бир жылдан ашырбастан төмөндөтүүгө укук берет.

Экинчиден, никеге турууга тоскоолдук болуучу жагдайлар. Кодекс боюнча, эгерде:

А) адамдардын бирөөсү эле башка адам менен катталган никеде турса;

Б) алар жакын туугандар (улуулата жана кичүүлөтө түз тараган туугандар (ата-энелери менен балдары, чоң атасы, чоң энеси, таята, таянеси жана неберелери), бир ата-энеден төрөлгөн жана атасы же энеси бир эркек-кыз бир туугандар болушса;

В) алар асырап алуучулар менен асырап алынгандар болушса;

Г) психикалык бузулуулардан бир эле адам сот тарабынан аракетке жөндөмсүз деп табылса никеге турууга жол берилбейт. Ошондой эле, эгерде никеге туруп жаткан адамдардын бири экинчисинен венерикалык оорусу же ВИЧ-инфекциясы менен ооруй турганын жашырса, кийинкиси никени жараксыз деп табуу талабы менен сотко кайрылууга укуктуу.

Үй-бүлө кодексинин 6-бапы жубайлардын жеке укуктары менен милдеттерин 32-33-беренелерде бекитет. Андагы жоболорго ылайык,

биринчиден, жубайлар үй-бүлөдө тең укукка ээ болушат. Ушуга байланыштуу, жубайлар:

- ар бири иштин, кесиптин түрүн, бара турган жана жашай турган жерин эркин тандай алышат;

- энелик, аталык, балдарга билим, тарбия берүү жана үйбүлөнүн башка маселелерин чогуу чечишет;

- үй-бүлөдөгү мамилелерин өзара сыйлашуу менен жардамдашуунун негизинде түзүүгө, үй-бүлөнүн бейпилдигине жана чыңдалышына көмөктөшүүгө, өздөрүнүн балдарынын бакыбаттыгына жана өсүп жетилишине кам көрүү негизинде курууга милдеттүү болушат;

- үйдөгү эмгекке карата бирдей милдеттерди аткарышат;

- бири-бирине карата гендердик басмырлоо жасашына мыйзам жол бербейт.

Экинчиден, жубайлардын фамилия тандап алуу укугуна ээ.

Жубайлар никеге турганда өз каалоосу боюнча биринин фамилиясын жалпы фамилия катары тандап алышат, болбосо жубайлардын ар бири никеге чейинки өздөрүнүн фамилияларын сактап калышат, же өзүнүн фамилиясына жубайынын фамилиясын кошуп алат. Эгерде жубайлардын биринин никеге чейинки фамилиясы кош фамилия болсо, фамилияларды бириктирүүгө жол берилбейт.

Ошол эле учурда, бир жубайынын фамилиясынын өзгөрүлүшү экинчи жубайынын фамилиясынын өзгөрүлүшүнө алып келбейт.

Ал эми нике бузулган учурда, жубайлар жалпы фамилиясын сактап калууга же өзүнүн никеге чейинки фамилиясын калыбына келтирүүгө укуктуу болушат.

Үй-бүлө кодекси жубайлардын мүлкүнүн мыйзамдуу режимине өзгөчө көңүл бөлөт. Бул маселе 7-баптын 7 беренесинде (34-40-бер.) каралган.

Мыйзам боюнча, жубайлардын мүлкүнүн мыйзамдуу режими болуп, алардын ортосундагы менчик режими саналат. Эгерде нике келишиминде башкасы белгиленбесе, жубайлардын мүлкүнүн мыйзамдуу режими

колдонулат. Башкача айтканда, жубайлар нике келишимин түзүшүп, анда өздөрүнүн мүлкүнө жана мүлктүк укугуна ошол учурдагы жана башка жагдайлардагы шарттардын колдонулушун аныктап алышса болот. Эгерде андай келишим түзүлбөгөн болсо, алардын мүлкүнө карата мыйзамдуу режим жайылтылат.

Жубайлардын мүлкүнүн мыйзамдуу режими төмөндөгүлөр менен аныкталат.

Биринчиден, жубайлардын ортодогу менчиги.

Никенин учурунда жубайлардын арттырган мүлкү алардын ортосундагы менчиги болуп саналат. Никенин учурунда жубайлардын арттырган мүлкүнө (жубайлардын жалпы мүлкүнө) жубайлардын ар биринин иштеген ишинен, ишкердик жумушунан жана интеллектуалдык ишинин натыйжаларынан түшкөн кирешелер, алар алган пенсиялар, жөлөкпулдар, ошондой эле атайын максаттуу багытта масы болбогон дагы башка акчалай төлөмдөр (материалдык жардамдын суммалары, оор жаракат алгандан же ден соолугуна дагы башкача залал келтирилгендин кесепетинен эмгекке жөндөмдүүлүгүн жоготкондугуна байланыштуу төлөнгөн суммалар) кирет. Жубайлардын жалпы мүлкү катары, ошондой эле жубайлардын жалпы кирешелеринин эсебинен алынган кыймылдуу жана кыймылсыз мүлктөр, баалуу кагаздар, пайлар, салымдар, кредит мекемелерине же дагы башка коммерциялык уюмдарга салынган капиталдагы үлүштөр жана кайсы жубайынын атына салынганына же акча каражаты жубайлардын кимиси тарабынан салынганына карабастан, никеде турган мезгилде жубайлар тарабынан арттырылган мүлк болуп саналат. Ошол эле учурда, жубайлардын жалпы мүлкүнө тиешелүү укук нике мезгилинде үй чарбасын жүргүзгөн, балдарын багып-тарбиялаган же башка жүйөлүү себептер менен өз алдынча киреше албаган жубайына да таандык болот.

Экинчиден, жубайлардын жалпы мүлкүнө ээлик кылуу, пайдалануу жана тескөө.

Жубайлардын жалпы мүлкүнө ээлик кылуу, пайдалануу жана тескөө жубайлардын өзара макулдугу менен жүзөгө ашырылат. Жубайлардын жалпы мүлкүн тескөө боюнча жубайлардын бирөөсү тарабынан жасалган бүтүм экинчи жубайынын макулдук берген жүйөсү болбогону боюнча жана анын талабы боюнча гана жана эгерде бүтүм жасаган башка тарап экинчи жубайынын бүтүмдү жасоого макул эмес экендигин алдынала билгендиги, же макул эмес экендигин алдынала билип туруп жасагандыгы далилденген учурларда сот тарабынан жараксыз деп табылышы мүмкүн.

Жубайлардын бири нотариалдык жактан ырастоону жана (же) мыйзамда белгиленген тартипте каттоону талап кылган кыймылсыз мүлктү тескөө боюнча бүтүм жасаш үчүн анын бүтүм жасоого жана каттоого катышуусун кошпогондо жубайынын нотариалдык жактан ырасталган макулдугун алышы керек. Аталган бүтүмдү жасоого нотариалдык жактан ырасталган макулдугу алынбаган жубайы, бүтүмдүн жасалгандыгын билген же билүүгө тийиш болгон күндөн тартып үч жыл ичинде сот тартибинде бүтүмдү жараксыз деп табылышына талап коюуга укуктуу.

Үчүнчүдөн, жубайлардын ар биринин менчиги.

Никеге турганга чейин жубайлардын ар бирине таандык болгон мүлк, ошондой эле никеде турган учурда жубайлардын бири мурас катары же дагы башка бекер бүтүмдөр боюнча алган белек (жубайлардын ар биринин мүлкү) анын менчиги болуп саналат. Кымбат баалуу жана башка байлыктарга байланыштуу буюмзаттардан тышкаркы башка жеке пайдалануудагы (кийим-кечек, бут кийим жана башкалар) никеде турган мезгилде жубайлардын жалпы каражаттарынын эсебинен алынганына карабастан, аларды кайсы жубайы пайдаланып жүрсө, ошол жубайынын менчиги деп табылат.

Төртүнчүдөн, жубайлардын ар биринин мүлкүнүн алардын ортосундагы менчик деп таанылуу жолу. Эгерде никенин мезгилинде жубайлардын ортосундагы мүлктүн же жубайлардын ар биринин мүлкүнүн эсебинен болбосо жубайлардын бирөөсүнүн эмгегинен ушул мүлктүн наркынан кыйла

жогору турган салымдар жасалса (капиталдык ремонт, реконструкция, кайра жабдуу ж.б.), жубайлардын ар биринин мүлкү алардын ортосундагы мүлк деп таанылышы мүмкүн.

Бешинчиден, жубайлардын жалпы мүлкүн бөлүштүрүү.

Жубайлардын жалпы мүлкүн бөлүштүрүү нике мезгилинде да, нике бузулгандан кийин да жубайлардын ар биринин талабы боюнча, ошондой эле жаза чараны жубайлардын жалпы мүлкүндөгү жубайлардын биринин үлүшүнө айландыруу үчүн жубайлардын жалпы мүлкүн бөлүштүрүү жөнүндө кредитор тарабынан билдирүү жасалган учурда жүргүзүлүшү мүмкүн. Жубайлардын жалпы мүлкү алардын макулдугу боюнча жубайлардын ортосунда бөлүштүрүлүшү мүмкүн. Жалпы мүлктү бөлүштүрүү жөнүндө жубайлардын макулдашуусу алардын каалоосу боюнча нотариаддык жактан ырасталышы мүмкүн.

Жубайлардын жалпы мүлкүн бөлүштүрүүдө, ошондой эле бул мүлктөгү жубайлардын үлүштөрүн аныктоодо талаш-тартыш келип чыкса, ал сот тартибинде чечилет. Жубайлардын жалпы мүлкүн бөлүштүрүүдө сот жубайлардын талабы боюнча кайсы мүлк жубайлардын кимисине бериле тургандыгын аныктайт. Эгерде жубайлардын бирине берилип жаткан мүлктүн наркы ага тиешелүү үлүштүн наркынан ашып кеткен учурда, экинчи жубайына тиешелүү өлчөмдөгү акчалай же дагы башка компенсация ыйгарылышы мүмкүн. Сот үй-бүлө мамилелери токтотулган учурда жубайлардын ар бири өз алдынча жашаган мезгилде арттырган мүлкүн алардын ар биринин жеке мүлкү катары тааный алат.

Жашы жетпеген балдардын муктаждыгын канааттандыруу үчүн гана сатып алынган буюмдар (кийим-кече, бут кийим, мектеп жана спорт шаймандары, музыкалык аспаптар, балдар китепканасы жана башкалар) бөлүштүрүлбөйт жана балдар жубайлардын кимиси менен жашаса, ошого компенсациясыз берилет. Жубайлардын жалпы мүлкүнүн эсебинен алардын ортосундагы жашы жетпеген балдардын атына салынган аманаттар, ушул

балдарга таандык деп эсептелинет жана жубайлардын жалпы мүлкүн бөлүштүргөндө эсепке алынбайт.

Никенин мезгилиндеги жубайлардын жалпы мүлкүн бөлүштүрүүдө жубайлардын бөлүштүрүлө элек жалпы мүлкүнүн бир бөлүгү, ошондой эле никенин мезгилиндеги жубайлар арттырган мүлк андан ары алардын ортосундагы мүлктү түзөт.

Никеси бузулган жубайлардын жалпы мүлкүн бөлүштүрүү жөнүндө жубайлардын талаптарына карата никени токтотуу катталган учурдан тартып доонун эскиришинин үч жылдык мөөнөтү колдонулат.

Алтынчыдан, жубайлардын жалпы мүлкүн бөлүштүргөндө үлүштөрүн аныктоо. Эгерде жубайлардын ортосундагы келишимде башкасы каралбаса, жубайлардын жалпы мүлкүн бөлүштүргөндө жана бул мүлктөгү үлүштөрүн аныктаганда жубайлардын үлүшү тең деп таанылат. Сот жашы жетпеген балдардын кызыкчылыгынан жана (же) жубайлардын биринин көңүл бурууга арзый турган кызыкчылыгынан улам, атап айтканда, эгерде экинчи жубайы жүйөлүү себепсиз киреше албаган, баланы (балдарды) багууга катышуудан баш тарткан, жалпы мүлктү жашырган, жок кылган же бүлүндүргөн, же үйбүлөнүн кызыкчылыгына залал келтирүү менен чыгымдаган учурларда, алардын жалпы мүлкүндөгү жубайлардын үлүштөрүнүн баштапкы текчилигинен чегинүүгө укуктуу. Жубайлардын жалпы мүлкүн бөлүштүргөндө жубайлардын жалпы карызы пропорционалдуу чегерилген алардын үлүштөрүнө жараша жубайлардын ортосунда бөлүштүрүлөт.

Ал эми жубайлардын мүлкүнүн келишимдик режими 5 беренеден (43-47-бер.) турган 9-бапта каралган.

Нике келишими деп, Кодекс жубайлардын никеге тургандагы жана аны бузган учурдагы мүлктүк укуктарын жана милдеттерин аныктоочу жубайлардын же никеге туруп жаткан адамдардын макулдашуусун тааныйт.

Нике келишими, биринчиден, никени мамлекеттик каттоодон өткөргөнгө чейин жана никеде турган мезгилдин кайсы учурунда болбосун түзүлүшү мүмкүн. Никеге турууну мамлекеттик каттоодон өткөргөнгө чейин

түзүлгөн нике келишими никеге туруу мамлекеттик каттоодон өткөн күндөн тартып күчүнө кирет. Нике келишими жазуу жүзүндө түзүлөт жана нотариалдык жактан ырасталат. Эгерде нике келишиминин шарттары Кыргыз Республикасынын мыйзамдарына карама-каршы келсе, анда нотариус мындай келишимди же макулдашууну ырастоодон баш тартат. Нотариустун нотариалдык ишти аткаруудан баш тартышына сот тартибинде даттанса болот.

Экинчиден, нике келишиминин мазмуну боюнча, жубайлардын нике келишими менен мыйзам аркылуу белгиленген ортодогу менчик режимин өзгөртүүгө, жубайлардын ортосундагы бардык мүлкүнө орток, үлүштүк же өз-өзүнчө менчигине, анын айрым түрлөрүнө же жубайлардын ар биринин мүлкүнө менчик режимин белгилөөгө укуктуу. Нике келишими жубайлардын колундагы жана ошондой эле алардын алдыда боло турган мүлкүнө да түзүлүшү мүмкүн.

Жубайлар нике келишиминде бири-бирине каралашуу жагынан өз укуктары менен милдеттерин, бири-биринин кирешелерине катышуу ыкмаларын, ар бири үйбүлө чыгымдарын чыгаруу тартибин аныктап алууга; нике бузулган учурда ар бирине бериле турган мүлктү чектеп алууга, ошондой эле жубайлардын мүлктүк мамилелерине тиешелүү болгон дагы башка ар кандай жоболорду аныктап алууга укуктуу.

Нике келишиминде каралган укуктар менен милдеттер белгилүү мөөнөттөр аркылуу чектелиши, болбосо белгилүү шарттардын болушуна же болбошуна көз каранды болушу мүмкүн.

Нике келишими жубайлардын укук жарамдуулугун же аракетке жөндөмдүүлүгүн, алардын өз укуктарын коргоо үчүн сотко кайрылуу укугун; жубайлардын ортосундагы мүлктүк эмес жеке мамилелерин, жубайлардын өз балдарына карата укуктары менен милдеттерин жөнгө салууну; эмгекке жөндөмсүз, жардамга муктаж болуп турган жубайынын каражат жагынан жардам алуу укугун чектөөчү жоболорду караштырууну; жубайлардын бирин өтө ыңгайсыз абалга коюучу дагы башка шарттардын болушун же

Кыргыз Республикасынын үйбүлө мыйзамдарынын негизги башталыштарына карама-каршы келүүчү чектөөлөргө жол бербейт.

Үчүнчүдөн, Кодексте нике келишимин өзгөртүү жана бузуу шарттары да каралган. Аларга ылайык, нике келишими жубайлардын макулдугу менен кандай учурда болбосун, өзгөртүлүшү же бузулушу мүмкүн. Нике келишимин өзгөртүү же бузуу жөнүндө макулдашуу нике келишиминин өзүндөй эле жол менен жасалат. Нике келишимин аткаруудан бир жактуу баш тартууга жол берилбейт.

Жубайлардын биринин талабы боюнча Кыргыз Республикасынын Жарандык кодексинде белгиленген негиздер жана тартип боюнча соттун чечиминин негизинде нике келишими өзгөртүлүшү же бузулушу мүмкүн. Нике токтотулгандан кийинки мезгилге карата нике келишиминде каралган милдеттенмелерди кошпогондо, нике токтотулган учурдан тартып нике келишими күчүн жоготот.

Төртүнчүдөн, нике келишимин жараксыз деп табуу. Нике келишими сот тарабынан Кыргыз Республикасынын Жарандык кодексинин бүтүмдөрдүн жараксыздыгы үчүн каралган негиздери боюнча толук же жарым-жартылай жараксыз деп табылышы мүмкүн. Эгерде келишимдин шарттары жубайлардын бирин өтө ыңгайсыз абалда калтырса, сот жубайынын талабы боюнча нике келишимин толук же жарым-жартылай жараксыз деп табышы мүмкүн.

Жубайлардын милдеттенмелер боюнча жоопкерчилиги 10-бапында (48-49-бер.) бекитилген. Анда жаза чараны жубайлардын мүлкүнө айландыруу шарттары жана нике келишимин түзгөндө, өзгөрткөндө жана бузганда кредиторлордун укуктарынын кепилдиктери каралган.

Үй-бүлө кодексинин төртүнчү бөлүмү ата-энелер менен балдардын укуктарына жана милдеттерине арналып, анда балдардын тегин аныктоо (11-бап, 50-58-бер.), жашы жетпеген балдардын укуктары (12-бап, 59-65-бер.), ата-энелердин (аларды алмаштырган адамдардын) укуктары менен милдеттери (13-бап, 66-84-бер.) бекитилсе, бешинчи бөлүмүндө үйбүлө

мүчөлөрүнүн алименттик милдеттенмелери каралган. Анын 14-бапы ата-эне менен балдардын алименттик милдеттенмелерин (85-93-бер.), 15-бапы жубайлардын жана мурдагы жубайлардын алименттик милдеттенмелерин (94-97-бер.), 16-бапы үйбүлөнүн башка мүчөлөрүнүн алименттик милдеттенмелерин (98-103-бер.), 17-бапы алимент төлөө жөнүндө макулдашуу шарттарын (104-110-бер.) жана 18-бапы алимент төлөөнүн жана өндүртүп алуунун тартибин (111-125-бер.) белгилейт.

Кодекстин «ата-энесинин көзөмөлчүлүгүнөн ажыраган балдарды тарбиялоонун формалары» аталган, 126-162-беренелерди камтыган алтынчы бөлүмү Кыргыз Республикасынын 2012-жылдын 16-июлундагы № 114 Мыйзамына ылайык күчүн жоготкон.

Жетинчи бөлүм чет өлкөлүк жарандардын жана жарандыгы жок адамдардын катышуусу менен үйбүлө мамилелерине карата үйбүлө мыйзамдарын колдонуу тартибин (163-174-бер.) бекитет.

Кодекстин корутунду жоболору сегизинчи бөлүмдүн 175-177-беренелеринде аныкталган.

Кыргыз Республикасынын Балдар жөнүндө кодекси[16] балдардын Кыргыз Республикасынын Конституциясында каралган укуктарынын, эркиндиктеринин жана мыйзамдуу таламдарынын негизги кепилдиктерин белгилейт жана мамлекет тарабынан балдардын дене-бой, акыл-эс, адептик, руханий жана социалдык жактан өнүгүүсү, турмуштук оор кырдаалда калган балдарды коргоо жана өзгөчө камкордук көрүү үчүн зарыл болгон жашоо деңгээлин камсыз кылууга багытталган.

Балдар кодекси 5 бөлүмдөн, 12 баптан жана 104 беренеден туруп, Кыргыз Республикасынын аймагында турган, ошондой эле турмуштук оор кырдаалда турган балдарды коргоону камсыз кылууну кошуп алганда, Кыргыз Республикасынын чегинен тышкаркы жерлерде жүргөн Кыргыз Республикасынын жарандарынын - балдарынын укуктарын жана таламдарын коргоо чөйрөсүндөгү мамилелерди жөнгө салат.

Ал эми Кыргыз Республикасынын балдардын укуктарын жана таламдарын камсыз кылуу чөйрөсүндөгү мыйзамдары Кыргыз Республикасынын Конституциясынан, балдардын укуктары жөнүндө Конвенциядан, ушул Кодекстен, Кыргыз Республикасынын башка ченемдик укуктук актыларынан, эл аралык укуктун жалпы таанылган принциптеринен жана нормаларынан, ошондой эле Кыргыз Республикасы катышуучусу болуп саналган мыйзамда белгиленген тартипте күчүнө кирген эл аралык келишимдерден турат.

Кыргыз Республикасында балдардын укуктарын жана таламдарын коргоо, Кодекстин 4-беренесинин жоболоруна ылайык, төмөнкү принциптерге негизденет:

- баланын эң мыкты таламдарын камсыз кылуу максатында баланын укуктарынын жана таламдарынын биринчи кезектүүлүгүн таануу;

- мыйзамда каралган мамлекеттик кепилдиктердин көлөмүндө балдардын, өзгөчө турмуштук оор кырдаалда турган балдардын акысыз кызмат көрсөтүүлөргө жетимдүүлүгүн камсыз кылуу;

- балдарды расасынын, өңү-түсүнүн, жынысынын, тилинин, дининин, улуттук же социалдык тегинин белгилери боюнча, мүлктүк абалынын, ден соолугунун абалынын жана кандай гана болбосун башка белгилери боюнча басмырлоонун жол берилбестиги;

- анын тагдырына байланыштуу чечимдерди кабыл алууда баланын өз пикирин билдирүү укугун камсыз кылуу;

- баланы зомбулуктун бардык формаларынан коргоону камсыз кылуу;

- экономикалык пайда табуу максатында балдардын эмгегинин анын эң жаман формасында эксплуатациялоонун жол берилбестиги;

- баланын укуктарын жана таламдарын бузуу, ага залал келтиргендик үчүн мамлекеттик бийлик жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын, алардын кызматкерлеринин, ошондой эле жеке жана юридикалык жактардын жоопкерчилиги;

-баланы тарбиялоонун жана билим берүүнүн туруктуулугун жана үзгүлтүксүздүгүн камсыз кылуу;

-мамлекет, коомчулук, үй-бүлө тарабынан баланын укуктарын жана таламдарын коргоонун артыкчылыкттуулугу;

-баланын үй-бүлөдөн ажыроосун болтурбоо жана баланын үй-бүлөнүн курчоосунда болуу укугун камсыз кылуу;

-ар бир баланын дене-бой, акыл-эс, руханий, адеп-ахлактык жана социалдык өнүгүүсү үчүн зарыл болгон жашоо деңгээлине укугун камсыз кылуу;

-ата-энелердин өз жөндөмдүүлүктөрүнүн жана каржылык мүмкүнчүлүктөрүнүн чектеринде баланын өнүгүүсү үчүн зарыл болгон жашоо деңгээлин камсыз кылуу жоопкерчилиги;

-мамлекеттин жетим балдарды жана ата-энесинин көзөмөлчүлүгүсүз калган балдарды багууну, тарбиялоону, окутууну камсыз кылуусу.

Биз жогоруда белгилеп кеткендей, Үй-бүлө кодексинин 1-беренесинин 3-бөлүгүндө үй-бүлө мамилелерин жөнгө салуу принциптеринин бири катары баланын эң жакшы кызыкчылыктарын камсыз кылуу белгиленген.

Ал эми Балдар кодекси 5-беренеде баланын эң мыкты таламдары деп төмөнкүлөрдү белгилейт:

- аларды мыйзамда бекемдөө менен баланын укуктарынын жана таламдарынын биринчи кезектүүлүгүн таануу;

- балдарды расасынын, өңү-түсүнүн, жынысынын, тилинин, дининин, саясий же башка ынанымдарынын, улуттук, этностук же социалдык тегинин белгилери боюнча, мүлктүк абалынын, ден соолугунун абалынын же кандайдыр бир гана башка белгилери боюнча басмырлоонун жол берилбестиги;

- аны коргоону жана кам көрүүнү биринчи кезекте камсыз кылуу;

- коомдун тең укуктуу мүчөсү катары баланын укуктарын жана эркиндиктерин сыйлоо жана камсыз кылуу;

- балага тиешелүү болгон чечимдерди кабыл алууда аны милдеттүү түрдө эске алуу менен, баланын өз оюн билдирүү укугун камсыз кылуу;

- баланы зомбулуктун бардык формаларынан коргоону камсыз кылуу;

- баланы толук баалуу тарбиялоону, анын укугун жана таламдарын коргоону, аны коомдо толук кандуу жашоого даярдоону камсыз кылуу максатында үй-бүлөнү мамлекеттик колдоо;

- балдардын укуктарына жана өзгөчө муктаждыктарына ата-энелердин, алардын өкүлдөрүнүн жана коомдун кабардарлыгын жана сезимталдыгын жогорулатуу;

- баланы коргоо боюнча кызматтарды борбордон оолактатуу, балдардын укуктарын жана таламдарын коргоо чөйрөсүндөгү мамлекеттик жана мамлекеттик эмес мекемелердин ортосунда өнөктөштүктү камсыз кылуу;

- мамлекеттик бийлик жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын кызмат адамдарынын, ошондой эле жарандардын баланын укуктарын, эркиндиктерин жана мыйзамдуу таламдарын бузганы, ага зыян келтиргени үчүн жоопкерчилиги;

- аны коргоо боюнча чараларды көрсөтүүдө баланын этностук, диний жана маданий тегин эске алуу менен балага камкорчулуктун, тарбиялоонун жана билим берүүнүн туруктуулугун жана үзгүлтүксүздүгүн камсыз кылуу;

- мамлекет, коом, үй-бүлө тарабынан баланын укуктарын жана эркиндиктерин коргоо жана сактоо;

- баланын талаптагыдай өсүшүн камсыз кылуудагы ата-энелердин жана аларды алмаштыруучу жактардын милдеттери.

Ушуларга байланыштуу, балдардын укуктарын жана таламдарын камсыз кылуу чөйрөсүндө мамлекеттик саясат, биринчиден, Кыргыз Республикасынын мыйзамдарына ылайык, балдардын укуктарын жана таламдарын коргоону толук баалуу камсыз кылууга; экинчиден, турмуштук оор абалда турган балдарды коргоону талаптагыдай камсыз кылууга; үчүнчүдөн, ата-энелерде алардын төрөлүшү үчүн жоопкерчиликтүүлүк сезимин тарбиялоо жолу менен, жарандардын дени сак, тилеген балдардын

төрөлүшүнө карата аң-сезимдүү мамилелерин калыптандырууга; төртүнчүдөн, гендердик теңчиликтин принциптерин сактоого; бешинчиден, балдардын укуктарын жана таламдарын камсыз кылуу чөйрөсүндөгү ченемдик укуктук базаны өркүндөтүүгө; алтынчыдан, балдардын дене-тарбиялык, интеллектуалдык, психикалык, руханий жана адептик өнүгүшүнө көмөк көрсөтүүгө багытталуусу шарт.

Ошентип, мындагы үй-бүлөлүк мыйзамдардын жалпы мүнөздөмөсүнө талдоо жүргүзүү менен төмөндөгүдөй тыянактарга келмекчибиз:

1. Үй-бүлөлүк мыйзамдардын жалпы мүнөздөмөсү көрсөтүп тургандай, бул чөйрөдөгү улуттук мыйзамдардын негизин конституциялык принциптер менен ченемдер түзүшөт.

2. Кыргыз Республикасынын Балдар жөнүндөгү кодексине балдарды руханий маданий жактан тарбиялоо тууралуу бап киргизип анда адептүү (калп айтпоо, ушак сүйлөбөө, жамандабоо, ач көз, сараңдыктан алыс болуу, башка бирөөнү кордобоо) жана адилет болуу мамилелерин жөнгө салган укуктук ченемдер каралуусу зарыл. Келечек муундардын адеп-ахлак тарбиясы аркылуу эл кызматына жараган элдик уулду, коомдук милдеттерди аткарган, Ата-Мекенди сүйгөн, коргогон, адилет эмгек кылган азаматты тарбияласак, демократиялык тарбиянын эң негизги милдеттери аткарылат. Балдарда ыймандуулук, акыйкаттык, калыстык, намыскөйлүк, уяттуулук, сабырдуулук, көтөрүмдүүлүк, кечиримдүүлүк сапаттарын калыптандыруу менен балдардын бири-бирине болгон мамилесине мындай адеп-ахлактык тарбия түздөн-түз жакшы таасир берет. Ошондой эле Кыргыз Республикасынын Үй-бүлө кодексине дагы руханий маданий негиздерди камтыган ченемдер киргизилиши керек. Бул жерде демократиялуу коомдо үй-бүлө мүчөлөрүнүн адеп-ахлактык негизди жөнгө салган атуулдун коомдогу жана жеке турмушундагы бири-бирине, үй-бүлөсүнө, туугандарына болгон жоопкерчиликтүү ченемдерден туруусу зарыл.

2-БАП. ҮЙ-БҮЛӨЛҮК УКУКТУК МАМИЕЛЛЕРДИН КОНСТИТУЦИЯЛЫК – УКУКТУК МААНИСИ

2.1 Үй-бүлөлүк укукту изилдөөнүн объектиси, предмети жана методологиясы

Изилдөөнүн объектиси болуп, Кыргыз Республикасынын Үй-бүлөлүк укугунун конституциялык-укуктук негиздери менен байланышкан коомдук мамилелер эсептелинет.

Изилдөөнүн предметин үй-бүлөлүк укуктун негизги категориялары менен түшүнүктөрү жана аларды иштеп чыгуудагы жана илимий талдоодогу теориялык көз-караштар жана позициялар, үй-бүлө укугунун институционалдык тутуму жана өзгөчөлүктөрү, Кыргыз Республикасынын үй-бүлөлүк конституциялык-укуктук мыйзамдары, үй-бүлөлүк мамилелерди жөнгө салуунун теориясы жана практикасы түзүшөт.

Изилдөөнүн методологиясы коомдук жана укуктук кубулуштарды таануунун жалпы илимий методдору менен бирге жеке илимий методдорду комплекстүү колдонууда жатат.

Жалпы илимий метод катары таануунун диалектикалык методун колдонуу үй-бүлө мамилелерин жана аларды жөнгө салуунун жалпы коомдук өнүгүү процессинин, андагы өз ара байланыштар жана өз ара көз карандылыктардын призмасы аркылуу кароого мүмкүнчүлүк түздү.

Анализдин жана синтездин жалпы илимий методу үй-бүлөлүк мамилелердин калыптануусундагы жана өнүгүүсүндөгү объективдүү тенденцияларды бөлүп чыгууга, аларды ар тараптуу талдоого алууга жана алардагы жалпы көрүнүштөрдү жана өзгөчөлүктөрүн аныктоого шарт түздү.

Формалдуу-логикалык методду колдонуу Кыргыз Республикасынын үй-бүлөлүк конституциялык-укуктук мыйзамдарынын принциптери менен ченемдеринин үй-бүлө мамилелерин жөнгө салуу максаттарын жана милдеттерин аныктоого мүмкүнчүлүк берди.

Системдүү-түзүмдүк метод Кыргыз Республикасындагы үй-бүлөлүк мыйзамдардын түзүлүшү, алардын үй-бүлөлүк мамилелерди жөнгө салуунун укуктук принциптери, өзгөчөлүктөрү менен Кыргыз Республикасынын Конституциясынын принциптерине жана ченемдерине дал келүүсү жана укуктук жөнгө салуудагы үндөшүүсү сыяктуу орчундуу маселелерди изилдөө менен бирге, Кыргыз Республикасынын Үй-бүлөлүк укугунун конституциялык-укуктук негиздерин аныктоого жол ачты.

Салыштырма укуктук метод окумуштуулардын үй-бүлөлүк мамилелер боюнча көз караштарын жана ошондой эле ата-мекендик жана чет өлкөлүк үй-бүлөлүк мыйзамдардын түзүлүшү жана жөнгө салуу өзгөчөлүктөрүн салыштыруу менен автордук позициянын калыптануусуна өбөлгө түздү.

Техникалык-юридикалык ыкманын колдонуу үй-бүлөлүк мамилелерди жөнгө салуунун укуктук принциптери менен ченемдеринин маани-маңызын, түзүлүшүн жана колдонулушун талдап, түшүнүүгө жана ошону менен бирге тиешелүү укуктук ченемдик актыларды жакшыртуу боюнча практикалык сунуштарды иштеп чыгууга шарт түздү.

2.2 Үй-бүлөлүк укук түшүнүгүнүн конституциялык-укуктук мааниси

Үй-бүлөлүк укук укуктун тармагы катары өзүнүн жөнгө салуу предмети менен методдоруна ылайык бир катар укуктук институттардан турат. Ал эми алардын эң маанилүүсү үй-бүлө экендиги талашсыз.

Заманбап коомдук илимдер жаатындагы изилдөөлөрдү талдоо көрсөткөндөй, «үй-бүлө» терминин айрым ата мекендик жана чет элдик окумуштуулар түшүнүк катары карашса, кээ бирөөлөрү анын маңызы менен мазмунуна өзгөчө маани берип, категория катары талдап келишет.

Албетте, биздин изилдөөбүздүн предметине жана объектисине ылайык «үй-бүлө» түшүнүгүн укуктук илимдердин призмасынан талдоого алабыз.

Баса белгилеп кетчү маселе – акыркы мезгилде Үй-бүлөлүк укугунун актуалдуу көйгөйлөрүн изилдөөгө ата мекендик окумуштууларыбыз, биз буга чейин белгилеп өткөндөй, олуттуу маани беришүүдө.

Бирок, ошентсе да Үй-бүлөлүк укук боюнча илимий-теориялык базаны советтик[17] жана россиялык[18] окумуштуулардын эмгектери түзөөрүн моюнга алышыбыз абзел.

Үй-бүлө советтик мезгилде коомдун алгачкы ячейкасы деп аталып, заманбап укуктук адабиятта коомдун негизи катары таанылып жатат.

Үй-бүлөнү мындай сапатта таануунун негизин грек философу Аристотель өз эмгектеринде белгилеп кеткен. Аристотель[19] үй-бүлөнү адамдардын күндөлүк талаптарын канаатандыруу зарылдыгынан улам келип чыккан бири-бири менен мамиле түзүү, баарлашуу, пикир алмашуу катары караган.

Немец философу Г. Гегель[20] үй-бүлөнү табигый коом кактары карап, анын мүчөлөрү өз ара сүйүү, ишеним жана бири-бирине табигый түрдө баш ийишет жана колодошот деп белгилеген.

К. Маркс менен Ф. Энгельстин[21] чыгармаларында үй-бүлөдөгү күйөөсү менен аялынын, ата-энелер менен балдардын ортосундагы мамилелерге көңүл бурулган.

Советтик коом таануучулардын эмгектеринде, алсак, А. Г. Харчев[22] тарыхый жактан тиешелүү уюмдашууга ээ болгон кичинекей социалдык топ катары аныктап, анын мүчөлөрү никелик же туугандык мамилелер менен, турмуш–тиричилигини жалпылыгы жана өз ара моралдык жоопкерчилиги менен байланышкандыгын белгилеген жана бул топ калкты физикалык жана руханий жактан кайра жаратуунун коомдук талаптары менен шартталгандыгына көңүл бурган.

А. М. Нечаеванын[23] көз-карашында, үй-бүлө эң эле ар түрдүү байланыштар менен бириккен коллектив болуп эсептелет.

О. Ю. Косованын[24] пикиринде, совет мезгилинде үй-бүлөгө карата балдардын төрөлүшү жана тарбиясы, жалпы чарба жүргүзүү сыяктуу өзгөчө

түрдөгү адамдык ишмердиктен улам келип чыккан социалдык-биологиялык, чарбалык-экономикалык, адеп-ахлактык жана башка коомдук мамилелердин системасы катары каралган көз-караш үстөмдүк кылган.

Ал эми О. Ю. Косованын[25] өзү үй-бүлөнү коомдун жашоосун жана өнүгүүсүн камсыз кылуучу социалдык топ катары карап, анын мүчөлөрү туугандык, нике, балдарды тарбияга алуу, бири-биринин тагдыры үчүн өз ара моралдык жоопкерчилик менен байланышкан деп аныктайт. Анын айтымында, моралдык жоопкерчилик үй-бүлө мүчөлөрүнүн чогуу күнүмдүк жашоосуна жана жеке ишенимдерге негизделгендигин да белгилейт.

Советтик үй-бүлөлүк укук адабияттарынын биринде үй-бүлө никеден, туугандыктан, бала асырап алуудан же балдарды тарбияга алуунун башка түрүнөн келип чыккан укуктар жана милдеттер менен байланышкан адамдардын чөйрөсү деп берилет[26]. Мындай чөйрөдөгү адамдар үй-бүлөлүк мамилелерди бекемдөөгө жана өнүктүрүүгө көмөк көрсөтүүлөрү керектиги да айтылат.

Бул жерде көрүнүп тургандай, советтик үй-бүлөлүк укукта үй-бүлөнүн материалдык негиздери тууралуу айтылганы менен мүлктүк укуктар менен милдеттер тууралуу так берилген эмес.

Азыркы орус окумуштуусу А. Н. Левушкин[27] үй-бүлөгө үй-бүлөлүк укуктук мамилелердин негизинде жаткан, туугандыктын, нике түзүүнүн, бала асырап алуунун жана башка юридикалык фактылардын негизинде пайда болгон жеке мүлктүк эмес жана мүлктүк мамилелер чөйрөсүндөгү өз ара укуктар жана милдеттер менен байланышкан адамдардын чөйрөсү деген аныктама берет.

Е. В. Каймакова[28] үй-бүлө деп, никеге, туугандыкка, бала асырап алууга, камкорчулукка (көзөмөлчүлүккө), багуучу үй-бүлөгө, патронаттык тарбиялоого, үй-бүлөлүк келишимге негизделген өз ара үй-бүлөлүк укуктар жана милдеттер менен байланышкан эки же андан ашык адамдардын бекем союзун аныктайт.

Л. В. Саенко[3] менен О. Ю. Ильина[11] үй-бүлөнү жарандык коомдун институту катары карашат.

Бирок, алардын биринчиси үй-бүлөнү укуктук мамилелердин катышуучусу, болгондо да конституциялык укуктун өзгөчө субъекти деп тааныса, экинчиси адамдын өзүнүн кызыкчылыктарын ишке ашыра турган негизги социалдык чөйрө деп белгилейт.

Бул эки окумуштуунун позициясынан айырмаланган көз-карашты Л. Е. Чичеровадан[9] табабыз. Ал окумуштуу үй-бүлөнү эч нерсе менен салыштыруу жатпаган коомдук организм деп тааныйт. Бул организм аркылуу өтө зарыл болгон адамдык муктаждыктардын бүтүндөй комплекси – балдардын төрөлүшү жана тарбияланышы, руханий мамилелер, өз ара материалдык жана моралдык колдоо канаатандырылат. Үй-бүлөлүк турмушта мамилелердин бүтүндөй комплекси чиелешип турат. Бирок, алардын баары эле үй-бүлөлүк укуктук мамиле болуп эсептелбейт, мындай касиетке айрым бир бөлүгү гана ээ болот деген бүтүм чыгарат автор.

Принцибинде биз жогоруда белгилеп кеткен Л. В. Саенко[3] да үй-бүлөнү укуктук мамилелердин призмасы аркылуу карайт. Окумуштуунун айтымында, үй-бүлө жарандык коомдун негизги институту болуу менен бирге, укуктук мамилелердин, анын ичинде конституциялык да мамилелердин катышуучусу болуп саналат. Ошондуктан үй-бүлөнү конституциялык укуктун өзгөчө субъекти катары бекитүү керек. Албетте, мындай учурда анын укуктук жана социалдык-экономикалык корголушу керектигин таануу да маанилүү.

Үй-бүлөлүк укук боюнча атайын адабиятты талдоо көрсөткөндөй, айрым окумуштуулар үй-бүлөнү жана жалпы эле үй-бүлөлүк мамилелерди кызыкчылыктар аркылуу түшүндүрүүгө өзгөчө көңүл бөлүп келишет.

Алсак, орус окумуштуусу О. Ю. Ильина[11] өзүнүн «Россия Федерациясынын Үй-бүлөлүк укугундагы жеке жана коомдук кызыкчылыктар» аттуу доктордук диссертациясында үй-бүлөнү адам өзүнүн кызыкчылыктарын ишке ашырууга мүмкүн болгон негизги социалдык чөйрө,

жарандык коомдун базалык институту. Ошондуктан үй-бүлөдө анын мүчөлөрүнүн жеке кызыкчылыктарын жүзөгө ашыруу үчүн шарттардын камсыздалышы керек деп эсептейт.

Бул жаатта О. Ю. Ильина[11] үй-бүлөдөгү кызыкчылыктарды жеке жана коомдук деп бөлүп, алардын негизинде «үй-бүлө» жана «үй-бүлөлүк укуктук мамилелер» түшүнүктөрүн айырбаштап, далилдөөгө аракет жасайт. Анын пикиринде, бул түшүнүктөр алардын мазмуну боюнча айырмаланышат. Үй-бүлө жеке кызыкчылыктарга негизденет да, үй-бүлөдөгү кызыкчылыктардын бүткүл тутумун түзүүнүн негизин үй-бүлөнүн ар бир мүчөсүнүн кызыкчылыктары түзөт. Ушундан улам үй-бүлөдөгү кызыкчылыктардын иерархиясы жеке укуктук мүнөздө болот. Ал эми үй-бүлөлүк укуктук мамилелер коомдук кызыкчылыктарга негизденишет. Мында үй-бүлөлүк мамилелерди укуктук жөнгө салуунун мазмуну мамлекет менен коомдун кызыкчылыктары аркылуу аныкталат. Анткени үй-бүлөлүк укуктук мамилелер болуп, мамлекет үй-бүлөлүк укуктук ченемдердин жардамы менен жөнгө салуу керек деп эсептеген гана үй-бүлөлүк мамилелер кирмекчи. Болгондо да кызыкчылыктары укуктук коргоого жаткан үй-бүлө мүчөлөрүнүн ортосундагы гана мамилелер[30].

Биздин оюбузча, О. Ю. Ильинанын позициясы туура.

Себеби, биринчиден, үй-бүлөлүк мамилелердин негизинде анын мүчөлөрүнүн укуктары, милдеттери жана мыйзамдуу кызыкчылыктарынын болуусу талашсыз маселе. Ошону менен бирге, экинчиден, үй-бүлөлүк мамилелерде үчүнчү тараптын, алсак, жакын жана алыс туугандардын, башка физикалык жана юридикалык жактардын, коомдун жана мамлекеттин ошол үй-бүлөгө карата укуктары, милдеттери жана мыйзамдуу кызыкчылыктарынын болуусу да мүмкүн. Үчүнчүдөн, үй-бүлөлүк мамилелер өзүнүн маңызы, мазмуну жана коомдук мааниси боюнча жалаң гана укуктук принциптер жана ченемдер менен гана жөнгө салынбайт. Алар көптөгөн башка социалдык ченемдер, алсак, моралдык ченемдер, үрп-адаттар жана салттуу эрежелер ж.б.у.с. менен жөнгө салынат. Төртүнчүдөн, үй-бүлөлүк

мамилелердин укук тарабынан коом жана мамлекет үчүн сөзсүз түрдө жөнгө салынууну талап кылынган учурлары жана укуктук жөнгө салынууга жаткан тараптары гана жөнгө салынат. Алсак, үй-бүлөнүн мүчөсүнүн адам жана жаран катары укуктарын, милдеттерин жана мыйзамдуу кызыкчылыктарын бекитүү жана аларды коргоо менен байланышкан мамилелер укуктук жактан жөнгө салынат.

Үй – бүлөлүк укуктук мамилелерге ата – мекенибиздеги окумуштуулардын илимий изилдөө иштеринин объекти катары каралган. Алсак окумуштуу Осмоналиева Н. Ж. мындай дейт «ар бир үй-бүлө өз алдынча өз пикири боюнча мамилелерин курат - бул жеке укуктарына жана милдеттерине тиешелүү» [29]. Юридика илимдеринин доктору Муратбекова С. М. үй-бүлөнү, анын укуктарын жана баланын укуктарын социалдык жактан коргоонун гаранты Кыргыз Республикасынын Конституциясы болуп саналат деп белгилеген [30].

“Кызыкчылык” түшүнүгү үй-бүлөлүк укукта ата-энелик укук мамилелерин мүнөздөөдө өзгөчө толуктоолорго ээ. Өсүп келе жаткан муунду талаптагыдай тарбиялоо балдардын таламдарын, алардын ата-энелеринин жана үй-бүлөнүн башка мүчөлөрүнүн таламдарын, мамлекеттин жана коомдун таламдарын айкалыштыруу менен коштолот.

Баланын кызыкчылыктары ата-энелер өздөрүнүн ата-энелик укуктарын, элдик бийликтин өкүлдөрү катары камкордук, көзөмөл кылган органдардын жана сот органынын ишмердигин жүзөгө ашыруунун критерийилери менен ишке ашырылат.

Тиешелүү мыйзамдарды жана аны колдонуу практикасын талдоо баланын кызыкчылыгы, мыйзамдуу өкүл катары анын ата-энесинин (же алардын биринин) кызыкчылыгы ар бир конкреттүү учурда ар кандай мазмунга ээ экендиги жөнүндө тыянакка келүүгө мүмкүндүк берди, бирок сот, камкорчу жана көзөмөлчү органдар ишке ашырып жаткан коомдук кызыкчылыктын мазмуну алардын функциялары менен шартталат жана өзгөрүлбөйт.

Кыргыз Республикасынын Үй-бүлө кодексинин айрым беренелеринин мазмунуна токтолсок, балдарды тарбиялоо боюнча ата-энелердин ортосунда келип чыккан талаш маселелерди чечүүдө мыйзамдарда көзөмөл кылуу органдарынын жана соттун компетенциясын чектөөнүн жоктугу жөнүндө тыянакка алып келди. Баарынан мурда, “пикир келишпестиктер” жана “талаш-тартыштар” түшүнүктөрүнүн ортосундагы айырмачылыктарды аныктоо зарыл, бул маселелерди чечүүдө кайсы ведомствого караштуу экендигин аныктоо үчүн негиз болуп саналат.

Балдардын кызыкчылыгын камсыз кылуу ата-энелердин негизги камкордугунун объектиси болууга тийиш. Ата-энелер балдарды тарбиялоого байланышкан маселелерди чечүүдө башка адамдарга караганда артыкчылыктуу укуктарга ээ. Бардык маселелер ата-энелер тарабынан алардын өз ара макулдугу боюнча балдардын кызыкчылыктарынын негизинде жана балдардын ой-пикирлерин эске алуу менен чечилет. Эгерде ата-энелер өз укуктарын талаптагыдай эмес жүзөгө ашырса, балдардын кызыкчылыктарын бузса, камкорчу жана көзөмөлчү органдар, сот аларга мыйзам менен берилген ыйгарым укуктарды ишке ашыруу менен балдардын кызыкчылыктарын камсыз кылуу боюнча чараларды көрөт. Ушундан улам ата-энелик укуктук мамилелерде жеке жана коомдук кызыкчылыктардын гармониялуу айкалышы өзгөчө мааниге ээ.

Үй-бүлөлүк мамилелерде адам жашоосунун эң маанилүү аспектилеринин бири камтылган, бул жерде анын олуттуу кызыкчылыктары ишке ашат. Ошол эле учурда үй-бүлө коомдун жашоосуна таасирин тийгизет, анткени ал инсанды калыптандыруучу негизги социалдык институт болуп саналат. Үй-бүлөнүн заманбап көйгөйлөрү ар тараптуу мүнөзгө ээ. Алар, бир жагынан, коомдун публикалык кызыкчылыктары менен байланышкан, ал өзүнүн репродукциясы, келечек муундун тарбиясы жана билим берүү кызыкчылыктарынан келип чыгат, экинчи жагынан, инсандын жеке кызыкчылыктары менен байланыштуу. Натыйжада, үй-бүлөлүк

мыйзамдардын алдында ошол жана башка кызыкчылыктардын өз ара байланыш көйгөйү турат[31].

“Баланын кызыкчылыктарын” аныктоо (баланын укугуна караганда кенен мааниге ээ) адам укуктары боюнча эл аралык-укуктук актыларды жөнгө салуунун өзүнчө, салыштырмалуу өз алдынча объектиси болууга негиз болду.

Буга байланыштуу, эл аралык укук жаратуу хронологиясын сактоо менен, 1959-жылы Балдардын укуктары декларациясы иштелип чыккандан 25 жыл өткөндөн кийин кабыл алынган 1979-жылдагы Аялдарга карата басмырлоонун бардык түрлөрүн жоюу жөнүндө конвенцияны белгилейбиз, анын 5-беренесинде төмөнкүлөр айтылат: мүчө-мамлекеттер төмөнкү максатта бардык тиешелүү чараларды көрүшөт:...

1) үй-бүлөлүк тарбия энеликти социалдык функция катары туура түшүнүүнү жана бардык учурларда балдардын кызыкчылыгы басымдуулук кылган шартта, эркектер менен аялдардын өз балдарын тарбиялоо жана өнүктүрүү үчүн жалпы жоопкерчилигин таанууну камтыйт”. Мындан ары 1979-жылдагы Конвенциянын текстин окуп көрсөк: “мүчө мамлекеттер никеге жана үй-бүлөлүк мамилелерге тиешелүү бардык маселелерде аялдарга карата басмырлоону жоюу үчүн бардык тиешелүү чараларды көрүшөт, атап айтканда, эркектер менен аялдардын тең укуктуулугунун негизинде камсыз кылышат: ...

2) үй-бүлөлүк абалына карабастан, балдарына тиешелүү маселелерде ата-эне катары эркектер менен аялдардын бирдей укуктары жана милдеттери; бардык учурларда балдардын кызыкчылыгы басымдуулук кылат” (16-берене)[32].

1979-жылдагы конвенциянын ушул жоболорунда балдардын кызыкчылыгын жогорку деңгээлде камсыз кылуу үчүн маанилүү аспектилер аныкталган, алар: эне болуу, социалдык функция катары; ата-энелердин балдарын тарбиялоо жана өнүктүрүү үчүн жалпы жоопкерчилиги. Белгилей кетсек, Конвенциянын келтирилген жоболорунда башкача айтканда, бир

көрсөтмө эки жолу так белгиленген: “балдардын кызыкчылыктарынын бардык чөйрөлөрү басымдуулук кылат”.

Окумуштуулар баланын кызыкчылыгын мыкты камсыз кылуу принцибинин ар кандай формулировкада кеңири аныкталгандыгын белгилешет[33]. Тактап айтканда, балдарды коргоо жана өлкөдөн тыш асырап алуу боюнча кызматташуу жөнүндө Конвенциянын (Гаага, 1993-ж. 29-май) максаты катары: “өлкөдөн тыш асырап алуу баланын кызыкчылыгында жана анын эл аралык укук тарабынан таанылган негизги укуктарын сактоо менен жүзөгө ашырылышынын кепилдиктерин түзүү 1(а)-берене”. Андан тышкары, ушул Конвенциянын 24-беренесинде: “асырап алуу баланын эң жакшы кызыкчылыктарын эске алуу менен макулдашып жаткан мамлекеттин мамлекеттик саясатына ачыктан-ачык карама-каршы келген учурда гана, асырап алууну таануудан баш тартылышы мүмкүн” деп айтылат. Келтирилген шилтемеде көрүнүп тургандай, баланын кызыкчылыгын жогорку деңгээлде камсыз кылуу принциби боюнча бала асырап алууда эки татаал маселе чечилүүгө тийиш: асырап алууну жокко чыгаруу жана ага байланыштуу укуктук жана материалдык кесепеттер. Жогоруда айтылгандар баланы (кызды) асырап алууну жокко чыгаруу менен байланышкан[34] конкреттүү сот чечимдерин талдоо менен ырасталат. Изилдөөлөргө ылайык, бул чөйрөдөгү көйгөйлөр көп учурда баланы (кызды) асырап алуу процесстеринин, жол-жоболорунун даярдык стадиясын, өзгөчө анын асырап алуучунун, анын үй-бүлөсүнүн потенциалдуу мүмкүнчүлүктөрүн чектүү адекваттуу көрсөтүүгө, асырап алынуучу балдардын эң мыкты кызыкчылыктарын түшүнүүгө жана ийгиликтүү ишке ашырууга мүмкүндүк берген бөлүгүндөгү сапатсыз маалыматтык-аналитикалык ишти мүнөздөөчү шашылыштык жана формализмден улам келип чыгат[30].

Бул колдонуудагы мыйзамдарды талдоо менен изденүүчү Кыргыз Республикасынын Үй-бүлө кодексинде жеке кызыкчылыктарынын мааниси

коомдук кызыкчылыктарына караганда азыраак чагылдырылган деген жыйынтыкка алып келгендигин белгилей кетүү керек.

Кыргыз Республикасынын Жарандык кодексинде, Кыргыз Республикасынын Турак жай кодексинде жарандарга байкоолору боюнча гана эмес, өз кызыкчылыгы үчүн да аракет кылууга мүмкүнчүлүк берсе, ал эми Үй-бүлө кодекси өз байкоосу боюнча гана иш-аракеттерди эскерет, ошону менен үй-бүлө мүчөлөрүнүн өз кызыкчылыктарына болгон аракеттерин жокко чыгарат.

Үй-бүлөлүк-укуктук жөнгө салуунун өзгөчө коомдук багыттагы мындай тенденциясы укуктук мамлекеттин принциптерине, атап айтканда, адамды, анын укуктарын жана эркиндиктерин жогорку баалуулук катары таанууга ылайык келбейт.

Үй-бүлөлүк-укуктук ченемдердин укуктук табияты жеке жана коомдук кызыкчылыктардын өз ара катнашынын жана бирин бири толуктоолорунун формаларын жана чектерин белгилөөнүн негизинде аныкталышы мүмкүн. Үй-бүлөлүк укуктук мамилелер универсалдуу кызыкчылыктын болушу менен мүнөздөлөт, бул коомдук кызыкчылыктын жеке кызыкчылыкка жана тескерисинче өзгөрүшүндө көрүнөт. Ж.Ч. Тегизбекова «Кыргыздардын нике жана үй-бүлө мамилелерин адат укугу боюнча жөнгө салуу» аттуу монографиялык изилдөөсүндө «Үй-бүлөлүк мамилелерди укуктук жөнгө салуунун зарылдыгы алардын социалдык мааниси менен түшүндүрүлгөн» деп белгиленген [29]

Үй-бүлөлүк укуктук мамилелерде жеке кызыкчылыктар үй-бүлөнүн айрым мүчөлөрүнүн же алардын топторунун (жубайлардын, ата-энелердин, балдардын ж.б.) кызыкчылыктары түрүндө болот. Мында жеке кызыкчылыктардын мазмуну үй-бүлөлүк структуранын түрү жана анда үй-бүлө мүчөсүнүн аткарган ролу менен шартталган.

Үй-бүлөлүк укуктук мамилелерде коомдук кызыкчылыктар үч түрдө чагылдырылат: түздөн-түз мамлекеттик кызыкчылык; коомдук кызыкчылык; социалдык топ (институт) катары үй-бүлөнүн кызыкчылыктары.

Үй-бүлөлүк укуктук мамилелерде коомдук кызыкчылыктын өзгөчөлүгү аны ишке ашыруунун төмөнкү эки формасында да байкалат: мамлекеттик жана коомдук.

Мамлекеттик кызыкчылык мамлекеттик үй-бүлөлүк саясаттын негизги багыттарын аныктоодон жана аны ишке ашыруудан турат[30].

Үй-бүлөлүк укуктук мамилелер үчүн жеке жана коомдук кызыкчылыктардын тең салмактуулуктуулугу кабыл алынбайт. Үй-бүлөлүк-укуктук жөнгө салуу жеке укуктук жана коомдук-укуктук башталыштарды шайкеш келтирүүгө негизделүүгө тийиш.

Жеке жана коомдук кызыкчылыктардын айкалышында тең салмактуулук менен эле бирге макулдашкандык, бирдей өлчөмдүүлүк үй-бүлөлүк-укуктук ченемдерди колдонуунун натыйжалуулугун камсыз кылуучу үй-бүлөлүк укуктун өзгөчөлүгү болуп саналат.

Анткени жарандардын өзүнүн жеке жана үй-бүлөлүк укуктарын коргоо зарылдыгын пайда кылган коомдо болуп жаткан өзгөрүүлөр үй-бүлө мамилелеринин жаңы түрлөрүн укуктук регламенттөөдө мамлекеттик кызыкчылыкты шарттайт, бул үй-бүлө укугу тармагынын предметин кеңейтүүнүн өбөлгөлөрүнүн бири болуп саналат.

Кыргыз Республикасынын колдонуудагы үй-бүлөлүк мыйзамдары анын айрым мүчөлөрүнүн кызыкчылыктарынын алдында үй-бүлө кызыкчылыктарына артыкчылык берүүнү ченемдик жактан камсыз кылууну камтыйт. Атап айтканда, Үй-бүлө кодексинин 8-беренесинде: “Эгерде ушул Кодексте башкача белгиленбесе, жарандар үй-бүлө мамилелеринен (үй-бүлө укуктарынан), анын ичинде бул укуктарды коргоо укуктарынан келип чыгуучу өздөрүнө таандык болгон укуктарды өз каалоосу боюнча колдонушат” деп жазылган. Жарандык жана турак-жай укуктук мамилелерди жөнгө салууда мыйзам чыгаруучу жарандарга таандык укуктарын өз каалоосу боюнча гана эмес, өз кызыкчылыгында да жүзөгө ашыруу мүмкүнчүлүгүн берет. Ошентип, бул үй-бүлөлүк-укуктук ченемде мамлекет көздөгөн максат, тактап айтканда-коомдук-укуктук кайтарууга жана коргоого

жаткан бир организм катары үй-бүлөнүн кызыкчылыктарын камсыз кылуу жолу бекитилген.

Ошол эле учурда, үй-бүлөлүк мамилелерде эркиндик принциби (эркин баш кошуу, эркин мамиле түзүү, милдеттерди өз ара бөлүшүү ж.б.) сакталышы керек. Нике келишимин түзүү жана аны ишке ашыруу да ушул принципке негизденет. Бирок, ушундай учурда да укук бузууга жол берилсе, анда тиешелүү мыйзамдар, санкцияланган адат эрежелери иштеши абзел.

Ушуга байланыштуу Е. В. Каймакованын[28] позициясына кайрылсак болот. Окумуштуунун пикиринде, үй-бүлөнүн миссиясы бири-бирин сүйүүгө жана сыйлоого, өз ара колдоого жана камкордук көрүүгө негизделген чогуу жашоодо, балдар үчүн жагымдуу шарттарды түзүүдө, оорулуу ата-энелерди кароодо, бир муундан экинчи бир муунга кала турган үй-бүлөлүк баалуулуктарды сактоодо жана арттырууда жатат[28].

Биздин пикирибизде Е. В. Каймакова[28] үй-бүлөнүн коом жана мамлекет алдындагы негизги мааниси менен бирге, анын коомдук функциясын да ачып көрсөтөт.

Биздин оюбузча, үй-бүлөнүн социалдык мааниси менен функциясы үй-бүлөлүк укуктун приоритеттүү функциясынын социалдык болушун алдын ала аныктайт.

Тыянагыбыздын далили катары А. Н. Левушкиндин позициясын келтирсек болот.

Окумуштуу өзүнүн доктордук диссертациясында Көз карандысыз Мамлекеттер Шериктештигиндеги мамлекеттердин үй-бүлөлүк укугу үй-бүлөнүн мааниси коомдун негизги бирдиги катары таануудан келип чыгаарын жана ага байланыштуу үй-бүлөлүк укуктун приоритеттүү функциясы да социалдык болуп эсептелээрин белгилейт[27].

Жогоруда белгиленген позициялардан айырмаланган көз-карашты биз О. В. Кунецованын эмгегинен табабыз. Ал өзүнүн кандидаттык диссертациясында үй-бүлөгө карата мамлекеттин мамилесинин, массалык аң-сезимдин стереотиптеринин өзгөрүп жаткандыгын белгилейт[35]. Автордун

пикиринде, үй-бүлө инсандын турмушта өз жолун табуу чөйрөсү катары каралат. Ал чөйрө үчүн үй-бүлөнүн ичинде жана мамлекет менен партнердук мамиле куруу мүнөздүү.

Биздин оюбузча, мындай позицияны колдосо болот.

Анткени үй-бүлөлүк мамилелерде: жубайлар, анын ичинде мурдагы жубайларлардын, ортосундагы мамилелер; ата-эне менен балдардын ортосундагы мамилелер; ата-энесиз калган балдар менен ата-эне ордуна кам көргөн адамдардын ортосундагы мамилелер, жарандардын репродуктивдүү укуктарын ишке ашыруу боюнча мамилелер ж.о.э. үй-бүлөлүк укуктун башка субъекттеринин ортосундагы мамилелер орун алат[27].

Дүйнөлүк коомчулуктун тажрыйбасы көрсөткөндөй, үй-бүлөнүн институттук көйгөйлөрү мамлекеттик үй-бүлө саясатынын атайын-уюштуруучулук системасынын жардамы менен натыйжалуу чечилет. Бул анын укуктарын бекемдөө, өнүктүрүү жана коргоо, мамлекет менен болгон мамилесин укуктук жактан жөнгө салууну камсыз кылуу максатында үй-бүлө институтуна багытталган социалдык саясаттын курамдык бөлүгү.

Үй-бүлөлүк саясат ошондой эле балдары бар үй-бүлөлөргө жыргалчылыкты жакшыртуу жана үй-бүлөнүн коомдук кызыкчылыкта иштешин камсыз кылуу максатында белгилүү бир социалдык кепилдиктерди берүүчү практикалык чаралардын жыйындысы катары аныкталышы мүмкүн. Үй-бүлөлүк саясат үй-бүлөнүн экономикалык көйгөйлөрүн жеңилдетүүгө, үй-бүлөнүн муктаждыктарын толук канааттандырууга багытталган. “Үй-бүлөлүк саясат, – окумуштуу социолог А. И. Антоновдун пикири боюнча, – бул мамлекеттин, саясий партиялардын, коомдук уюмдардын, кызыкчылык топторунун жана башкалардын үй-бүлөнү, коомдун фамилистикалык маданиятынын узак тарыхый жолунда жоголгон үй-бүлөлүк жашоо образын калыбына келтирүүгө, үй-бүлөнү социалдык институт катары чыңдоого багытталган үй-бүлөгө органикалык мүнөздүү социалдык функцияларды кайтарып берүүгө багытталган ишмердиги”[36].

Мамлекеттик үй-бүлө саясатынын негизги объектиси – үй-бүлө, предмети – үй-бүлөнүн спецификалык көйгөйлөрүнүн жыйындысы. Алар өлкөнүн жалпы калкына мүнөздүү болгон жалпы социалдык көйгөйлөрдөн айырмаланып, саламаттыкты сактоо, билим берүү, маданият, иш менен камсыз кылуу тутуму менен байланышкан. Үй-бүлөлүк саясатты көбүнчө демографиялык жана жалпы социалдык саясат менен окшоштурушат.

Маанилүү бөлүгү болуп үй-бүлөнү бекемдөө чөйрөсүндөгү мамлекеттик саясат 1977-жылдагы Конституциянын ченемдеринин негизинде системалуу мүнөзгө ээ болду: Совет өкмөтүнүн тарыхында биринчи жолу анын текстине үй-бүлөнү мамлекет тарабынан коргоого алынууга, нике жана үй-бүлө маселелерине арналган, аларды куруунун принциптерин аныктаган 53-берене киргизилген. Үй-бүлөнү мамлекет тарабынан коргоого алуунун конституциялык принциби деп үй-бүлөнү билим алуу, өнүктүрүү жана турукташтыруу, аны терс көрүнүштөрдөн жана процесстерден коргоо үчүн жагымдуу шарттарды түзүүгө багытталган үй-бүлөнү жана никени ар тараптан (материалдык, идеологиялык, укуктук) колдоо түшүнүлө баштады. Бул чөйрөдөгү мамилелер жакшырган сайын энени жана баланы укуктук жактан коргоо эл аралык укуктук стандарттарга барган сайын шайкеш келе баштады[37].

Үй-бүлөнү социалдык-укуктук жактан камсыздоонун жана коргоонун артыкчылыктуу мүнөзүн камсыз кылуу үчүн конституциялык негиздерди түзүү максатында Кыргыз Республикасынын Конституциясына коомдун табигый жана негизги уюткусу катары үй-бүлөнүн ролун бекемдеген жобону Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 19-беренесин жаңы 4-бөлүк менен төмөнкүдөй редакцияда баяндоо менен киргизүү зарыл: “Мамлекеттин социалдык ишмердиги мамлекеттик камкордук формасына ээ эмес, бирок мыйзамда белгиленген тартипте ар бир жарандын жана үй-бүлөнүн бакубаттуулугу үчүн жагымдуу экономикалык чөйрөнү түзүүгө тийиш”.

Ошону менен бирге, О. В. Кунецованын позициясы кандайдыр бир деңгээлде А. Н. Левушкиндин позициясына үндөшүп кетет. Алсак, А. Н.

Левушкин[27] өз эмгегинде Беларусь жана Молдова мамлекеттеринин улуттук мыйзамдарында үй-бүлөлүк укуктук жөнгө салуунун салттуу предмети болуп келген жеке мүлктүк эмес жана мүлктүк мамилелердин чегинин кеңейтилишин белгилеп өтөт. Автордун өзү мындай мамилелер катары уюштуруучулук мамилелерге аныктама берүү менен, алардын мазмунуна жеке мүлктүк эмес жана мүлктүк мамилелерди үй-бүлөлүк укуктарды ишке ашыруу, коргоо максатында жөнгө салуудагы уюштуруучулук мамилелер катары мүнөздөмө берет[27].

Үй-бүлөлүк укук түшүнүгүн, анын маңызы менен мазмунун ачып көрсөтүүдө нике түшүнүгү да өзгөчө орунду ээлейт.

Себеби нике үй-бүлөнүн негизин түзөт. Мындай көз-караш советтик укуктук адабиятта калыптанган. Алсак, Н. В. Орлова өзүнүн «Правовое регулирование брака в СССР» аттуу монографиясында никенин комплекстүү институт экендигин баса белгилейт. Анын негизги себеби катары нике үй-бүлөнүн негизин түзөөрүн, андыктан никенин маанилүү белгилери укуктан сыртта жатаарына көңүл бөлөт. Мына ушунун өзү никенин юридикалык аныктамасынын арсар болуусун шарттайт. Ошол эле учурда, никенин үй-бүлөдөгү мааниси жана орду мамлекеттин нике мамилелерин укуктук жөнгө салууга кызыкдар экендигин көрсөтөт[38].

Албетте, нике түшүнүгүн мындайча кабыл алуу анын аныктамасында юридикалык эле эмес, башка да гуманитардык илимдердин призмасы аркылуу түшүндүрүү аракеттерине жол ачат. Буга байланыштуу далилди ошол эе советтик дагы бир илимий адабияттан табабыз. «СССРдеги нике жана үй-бүлө» аттуу китепте «нике» балдардын төрөлүүсүн жана тарбиялануусун камсыз кылуучу эркек менен аялдын юридикалык жактан таанылган жана сүйүүгө негизделген руханий жана физикалык жалпылыгы катары каралат[39].

Өзүңүздөр көрүп тургандай, нике түшүнүгүн ушундай ракурста аныктасак, анын юридикалык белгилерин жана алар менен байланышкан

укуктар жана милдеттер ж.о.э. никедеги жоопкерчилик маселелерин белгилөө мүмкүн эместиги анык.

Себеби нике сүйүүгө канчалык негизделгени же болбосо жубайлардын руханий жалпылыгы кандайча же ким аркылуу жана кандай өлчөмдөр менен аныкталышынын өзү көптөгөн суроолорду туудураары шексиз.

Бул контекстте В. П. Шахматовдун аныктамасы колдоого жатат. Анын көз карашы боюнча, нике – бул укук менен белгиленген тартипте бекитилген же таанылуучу жана мыйзамда каралган шарттарды сактоо менен түзүлгөн, үй-бүлө куруу максатын көздөгөн эркек менен аялдын союзу[40].

А. М. Белякова менен Е. М. Ворожейкин В. П. Шахматовдон айырмаланып, никенин кенен аныктамасын беришет. Алардын пикиринде, «нике эркек менен аялдын ортосундагы үй-бүлө түзүүгө багытталган, алар үчүн эки жакка бирдей өз ара жана мүлктүк укуктар менен милдеттерди пайда кылуучу, балалуу болууну жана тарбиялоону көздөгөн, юридикалык жактан бекитилген бүт өмүрлүк ыктыярдуу жана эркин союз»[41].

Деги эле никени эркек менен аялдын союзу катары таануу көптөгөн окумуштуулардын жана укук адистеринин чыгармаларында кездешүүчү факт. Алсак, А. М. Белякова[42], В. И. Бошко[43], Е. М. Ворожейкин[42], Г.К. Матвеев[44], А. М. Нечаева[45], А. И. Пергамент[46], Г. М. Свердлов[47] сыяктуу окумуштуулардын эмгектеринде жана башка чыгармаларда[48],[49],[50] никени эркек менен аялдын союзу катары аныкташат.

Албетте, мындай союздун белгилери катары айрымдары анын ыктыярдуулугун, эркиндигин, тең укуктуулугун жана өмүр бою уланаарын белгилешсе, башкалары анын негизинде никеге туруучулардын укуктары менен милдеттеринин пайда болушуна басым жасашат.

Бирок, никени эркек менен аялдын союзу катары таануу канчалык туура?

Башкача айтканда, никени эркек менен аялдын союзу катары таануу талашсыз аксиомабы?

Мындай суроолор илимий адабиятта дайыма көтөрүлүп келген маселелер экендиги да талашсыз.

Алсак, алардын актуалдуулугун өз учурунда Н. Г. Юркевич белгилеген. Өзүнүн никени жөнгө салуу маселелерине арналган доктордук диссертациясында аталган окумуштуу никени үй-бүлө куруу максатын көздөгөн же үй-бүлө куруучу эркек менен аялдын ортосундагы союз деп логикалык жактан туура аныктоого болбостугун белгилеген. Анын көз карашы боюнча, мындай аныктамалардын жеткиликсиздиги андагы бир белгисиз түшүнүктүн экинчи бир белгисиз түшүнүк аркылуу түшүндүрүү аракетинде жаткандыгынан көрүнөт. Себеби нике – бул үй-бүлө куруучу союз болсо, үй-бүлөнүн өзү никеге негизделген союз эмеспи[51].

Биздин пикирибизде, Н. Г. Юркевичтин көз карашын кандайдыр бир деңгээлде колдоого алса болот.

Ошону менен белгилеп кетчү маселе – дүйнөлүк практикада никени үй-бүлө куруу максатын көздөгөн же үй-бүлө куруучу сөзсүз түрдө эркек менен аялдын ортосундагы союз деп атоо акыркы чындык болуп эсептелбейт.

Азыркы заманда Европа мамлекеттеринде бир жыныстагы адамдардын, тагыраак айтканда эркек менен эркектин же болбосо аял менен аялдын ортосунда никелер катталып жаткан юридикалык фактылар кездешет.

О. Б. Осколкованын Европалык Союздун өлкөлөрүндөгү мамлекеттик үй-бүлөлүк саясатка арналган эмгегинде Дания, Нидерланды сыяктуу өлкөлөрдө бир жыныстагы адамдардын ортосунда нике каттоого укуктук шарттар түзүлгөндүгүн, ал эми Еврошаркеттин айрым мамлекеттеринде ушундай эле шарттарды түзүүгө аракеттер жүрүп жаткандыгын белгилеген[52].

Бирок, үй-бүлө коомдун негизги ячейкасы – бирдиги катары анын миссиясы балалуу болуп, аларды тарбиялап-өстүрүүдө болгондуктан, никеге туруунун табигый шарттары никеде эркектин жана аялдын болушун талап кылуусу талашсыз маселе.

Ушундай учурда гана, биздин пикирибизде, адамзат коомунун талаптарына жооп берген, мыйзамдуу нике күткөн, толук кандуу үй-бүлө жөнүндө кеп кылса болот.

Мындай тыянак үй-бүлө менен коомдун өз ара катнашынан келип чыгат. Бир жагынан, коомдук турмуштун бардык негизги жетишкендиктери, кыйынчылыктары менен карама-каршылыктары үй-бүлөдө чагылдырылат, экинчи жагынан, үй-бүлө өзү коомдук турмушка таасир этип, ага адамдын өзүн жаратуу, адамзат турмушун улоо процессинде чечүүчү рол таандык, балдарды тарбиялоодо, аларды дене тарбия жана руханий жактан өнүктүрүүдө ага чоң милдеттер жүктөлөт[53].

Кыргыз Республикасынын Үй-бүлө кодекси[13] бул контекстте нике түшүнүгүнө аныктама берүүдө никенин, бир тарабынан, эркектин жана, экинчи тарабынан, аялдын ортосунда гана күтүлөөрү ачык жана так позицияны ээлейт.

Алсак, Кодекстин 2-беренесинде «нике - үйбүлө күтүү максатында түзүлгөн, жубайлардын ортосундагы мүлктүк жана мүлктүк эмес мамилелерин жарата турган, мыйзамда белгиленген тартипте тараптардын эркек жана аялдын ортосундагы тең укуктуу жана ыктыярдуу баш кошуусу» деп жазылган.

Аталган аныктаманы талдоо көрсөткөндөй, Кыргызстанда нике түшүнүгүнүн төмөнкү мыйзамдуу белгилери бекитилген.

Биринчиден, нике мыйзамда белгиленген тартипте түзүлөт жана жөнгө салынат.

- 1) никеде эркек менен аял баш кошот;
- 2) никенин максаты – үй-бүлө күтүү;
- 3) нике эркин болот (никеге ар бир адам өз эрки менен турат);
- 4) нике эркектин жана аялдын ортосунда алардын өз ара макулдуктары менен түзүлөт;
- 5) нике эркек менен аялдын тең укуктуу баш кошуусуна негизденет;
- 6) никеде эркек менен аял баш кошот;

7) нике жубайлардын ортосунда мүлктүк жана мүлктүк эмес мамилелердин жаралышына негиз болот.

Ал эми үй-бүлөгө Кыргыз Республикасынын Үй-бүлө кодекси «никеден, туугандыктан, бала асырап алуу же балдарды тарбияга алуунун дагы башка түрлөрүнөн улам келип чыгуучу үйбүлөлүк мамилелердин чыңдалышына жана өнүгүшүнө көмөк көрсөтүүгө кызмат кылуучу мүлктүк жана мүлктүк эмес жеке укуктар жана милдеттер менен байланышкан адамдардын чөйрөсү» деп аныктама берет.

Окумуштуулардын никеге берген аныктамасындагы дагы бир көрсөткүч – бул жубайлардын өмүр бою никеде турушу. Башкача айтканда, никенин жубайлардын өмүр бою чогуу баш кошуусу катары каралышы. Мындай позицияны биз, маселен, А. М. Белякованын[42], В. И. Бошконун[43], Е. М. Ворожейкиндиң[42], А. М. Нечаеванын[45], А. И. Пергаменттин[46], С. Сооданбековдун[54] эмгектеринен табабыз.

Биздин оюбузча, мындай көз караш үй-бүлө куруунун маңызынан келип чыгат. Себеби никенин бирден бир максаты үй-бүлө куруу жана андан улам бала-чака күтүү, аларды тарбиялап-өстүрүү жана ошентип адамзаттын тукумун улоо. Ушундай максаттын жана ага түрткөн ниеттин өзү никени принцибинде түбөлүктүү, жубайлардын өмүр бою баш кошуусун шарттап жана ошол эле учурда талап кылып турат.

Бирок, ошону менен бирге, биздин пикирибизде, никени юридикалык жактан түбөлүктүү, жубайлардын өмүр бою баш кошуусу катары юридикалык жактан шарттай албайбыз. Себеби турмуштук ар кандай факторлордон улам жубайлардын ортосунда чыр чыгабы же урушуп кетишеби же болбосо бири-биринен көңүлдөрү калабы же мыйзам менен каралган кандайдыр бир юридикалык фактылар орун алып калабы – никеде андан ары чогуу турууга болбой калган мындай жагдайлар түзүлгөн кезде жубайдын никеден баш тартууга же бузууга дайыма укугу бар. Башкача айтканда, мамлекет мыйзамдуу тартипте жубайлардын никесин каттоо менен аларга никеңер өмүр бою болот деп кепилдик бере албайт жана берүүгө

милдеттүү эмес. Анткени нике, мыйзам боюнча, эркек менен аялдын, биринчиден, өз эрки, экинчиден, ыктыяры, үчүнчүдөн, өз ара макулдугу менен баш кошуусу.

Биздин пикирибизде, Кыргыз Республикасынын Үй-бүлө кодекси ушундай юридикалык жагдайларды эске алып, нике түшүнүгүнө аныктама бергенде анын жубайлардын ортосунда өмүр бою болуусун шарттаган эмес да ал маселени жубайлардын өз эркине койгон.

Албетте, биз мындай тыянак менен Кыргыз Республикасынын Үй-бүлө кодекси жубайлардын ортосундагы нике өмүр бою болуусун каалабайт дегенден алыспыз. Тескерисинче, бул Кодекс Кыргыз Республикасынын аракеттеги Конституциясынын 20-беренесинин жоболорун жетекчиликке алып, мамлекеттик үй-бүлө саясатынын жана үй-бүлө мыйзамдарынын негизги принциптерин бекитет. Ал принциптер никенин жана үй-бүлөнүн жарандар, коом жана мамлекет үчүн канчалык маанилүү экендигин белгилеп, нике менен үй-бүлөнүн социалдык жана укуктук маани-маңызы менен мазмунун ачып көрсөтүп, никеге турган жубайлардын үй-бүлө субъекти катары да, жаран катары да, адам катары укуктары менен бирге милдеттерин аныктайт. Мына ушулардын баары биригип келип, түпкүлүгүндө никени, Кодексте ачык жана так жазылбаса да, жубайлардын өмүр бою баш кошуусу катары бүтүм чыгарууга негиз түзөт.

Ушуга байланыштуу Кыргыз Республикасынын Үй-бүлө кодексинин 1-беренесине кайрылсак, анда үй-бүлө мамилелерин жөнгө салуу төмөндөгү принциптерге негизденет:

- никенин мыйзамдуу курагы;
- эркек менен аялдын ыктыярдуу баш кошуусу;
- жубайлардын никедеги жана үй-бүлөдөгү укуктарынын жана милдеттеринин теңдиги;
- үй-бүлөнүн ички маселелерин өз ара макулдашып чечүү;
- баланын эң жакшы кызыкчылыктарын камсыз кылуу;
- балдарды үй-бүлөдө тарбиялоого артыкчылык берүү;

-балдардын бейпилдигине жана өсүп-жетилишине камкордук кылуу;

-үй-бүлөнүн жашы жетпеген жана эмгекке жарамсыз мүчөлөрүнүн укуктарын жана кызыкчылыктарын камсыз кылуу.

Мындай конституциялык-укуктук принциптер, биринчиден, үй-бүлөнү коомдун негизи деп таануудан; экинчиден, үй-бүлөнү, аталыкты, энеликти, балалыкты бүткүл коомдун камкордугунун жана айрыкча мыйзамдык коргоонун жүйөсү деп таануудан келип чыгат. Ошол эле учурда, жарандарды үй-бүлөлүк турмушка, жубайлыкка, аталыкка жана энеликке даярдоо милдети мамлекетке жүктөлөт.

Ушундай негиздерден улам, үй-бүлө мыйзамдары үй-бүлөнү чыңдоо, үй-бүлө мамилелерин өз ара сыйлашуу, өз ара жардамдашуу сезимдеринде куруу жана үй-бүлөнүн алдындагы анын бардык мүчөлөрүнүн жоопкерчилигинин, кимдир-бирөөнүн үй-бүлөнүн ишине оюна келгендей кийлигишүүсүнө жол бербөөнүн, үй-бүлө мүчөлөрүнүн өз укуктарын тоскоолдуксуз жүзөгө ашыруусун камсыз кылуунун, бул укуктарда сот аркылуу коргоо мүмкүнчүлүгүнүн үй-бүлө мамилелериндеги гендердик теңдиктин зарылдыгынан улам келип чыгат.

Ал эми үй-бүлөдөгү жарандардын укуктарын чектөө мыйзамдын негизинде гана жана калктын ден соолугун жана адеп-ахлагын сактоо, үй-бүлөнүн башка мүчөлөрүнүн жана башка адамдардын укуктарын жана эркиндиктерин коргоо максатында зарыл болгон деңгээлде гана коюлушу мүмкүн.

Ал эми үй-бүлө мамилелеринин өзү, биз буга чейин да кайрылып кеткендей, жалпы жонунан үй-бүлө, нике жана алар менен байланышкан мамилелерди чагылдырат.

Ата мекендик окумуштуулар А. А. Сабиров менен С. Муратбек кызы[55] үй-бүлөлүк укуктук мамилелерди никеден, туугандыктан, бала асырап алуу жана ата-эненин кароосу жок калган балдарды жайгаштыруунун башка формасынан келип чыккан, үй-бүлөлүк укуктун ченемдери менен жөнгө салынган коомдук мамилелерди таанып, аларды төрт топко бөлүп карашат.

Россиялык окумуштуу М. А. Орлованын[56] пикиринде, үй-бүлө биринчи кезекте, жубайлардын жана алардын үй-бүлөсүнүн башка мүчөлөрүнүн ортосундагы өз ара мамилелери, болгондо да мындай мамилелер өздүк мүнөзгө ээ болушат. Ошону менен бирге, бул мамилелер өздүк укуктар менен милдеттердин акыбети катары мүлктүк укуктук мамилелердин пайда болуусун шартташат.

Бул контекстте А. Н. Левушкин[27] үй-бүлөлүк мамилелерден жубайлардын ортосундагы мамилелерди; ата-энелер менен балдардын ортосундагы мамилелерди; үй-бүлөнүн башка мүчөлөрүнүн ортосундагы мамилелерди; жарандардын репродуктивдүү укуктарын ишке ашыруу боюнча мамилелерди; ата-энелеринин кароосусуз калган балдарды тарбиялоо үчүн үй-бүлөгө кабыл алуу боюнча мамилелерди бөлүп карайт.

Биздин оюбузча, Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 20-беренесинин 1-бөлүгү үй-бүлөнү коомдун негизи катары таануу менен, үй-бүлөнү коргоого алууга коомду жана мамлекетти милдетендиргендигинен улам, үй-бүлөлүк мамилелерди жөнгө салуу, алардын катышуучуларынын укуктарын жана кызыкчылыктарын коргоо жана алардын кепилдигин аныктоо мамлекеттин жана анын социалдык, демографиялык жана үй-бүлөлүк саясатынын негизин түзүшү керек.

Ошол эле мезгилде, үй-бүлөлүк мамилелердеги кызыкчылыктардын иерархиясы мамлекет тарабынан бекитилген үй-бүлөлүк укуктук жөнгө салуунун максаттары жана принциптери менен шартталаарын да эстен чыгарбашыбыз абзел. Бул тууралуу орус окумуштуусу О. Ю. Ильина[11] өзүнүн диссертациясында кеңири аргументтерди келтирет. Анын пикиринде, үй-бүлөнүн кызыкчылыктары толугу менен приоритетте болуп, ал эми үй-бүлөлүк мамилелердин катышуучулары өз кызыкчылыктарын дал ошол жалпы үй-бүлөлүк кызыкчылыктар менен айкалыштырууга милдеттүү болушат. Ошентип, үй-бүлөлүк мамилелердеги кызыкчылыктардын иерархиясы негизинде коомдук башталыштар, башкача айтканда, коомдук кызыкчылыктар жатат[11].

Бул бөлүмдү жыйынтыктап жатып төмөндөгүдөй тыянактарга токтолмокчубуз:

1. Үй-бүлөлүк укуктук мамилелер деп, үй-бүлө мүчөлөрүнүн укуктары, милдеттери менен мыйзамдуу кызыкчылыктарын бекитүүгө жана аларды ишке ашырууга байланышкан жана ошол эле учурда тиешелүү ченемдик укуктук актылар менен жөнгө салынган мамилелерди айтсак болот.

Үй-бүлөлүк укуктук мамилелер субъекттери жана алардын ортосундагы мамилелердин мааниси жана мазмуну боюнча көп кырдуу мүнөзгө ээ.

2. Үй-бүлөлүк мамилелердин негизинде анын мүчөлөрүнүн укуктары, милдеттери жана мыйзамдуу кызыкчылыктарынын болуусу талашсыз маселе. Ошону менен бирге, экинчиден, үй-бүлөлүк мамилелерде үчүнчү тараптын, алсак, жакын жана алыс туугандардын, башка физикалык жана юридикалык жактардын, коомдун жана мамлекеттин ошол үй-бүлөгө карата укуктары, милдеттери жана мыйзамдуу кызыкчылыктарынын болуусу да мүмкүн. Үчүнчүдөн, үй-бүлөлүк мамилелер өзүнүн маңызы, мазмуну жана коомдук мааниси боюнча жалаң гана укуктук принциптер жана ченемдер менен гана жөнгө салынбайт. Алар көптөгөн башка социалдык ченемдер, алсак, моралдык ченемдер, үрп-адаттар жана салттуу эрежелер ж.б.у.с. менен жөнгө салынат. Төртүнчүдөн, үй-бүлөлүк мамилелердин укук тарабынан коом жана мамлекет үчүн сөзсүз түрдө жөнгө салынууну талап кылган учурлары жана укуктук жөнгө салынууга жаткан тараптары гана жөнгө салынат. Алсак, үй-бүлөнүн мүчөсүнүн адам жана жаран катары укуктарын, милдеттерин жана мыйзамдуу кызыкчылыктарын бекитүү жана аларды коргоо менен байланышкан мамилелер укуктук жактан жөнгө салынат.

3. Үй-бүлөлүк укуктук мамилелерди жөнгө салуу, бир жагынан, жеке кызыкчылыктардын, экинчи жагынан, коомдук кызыкчылыктардын коргоого алынышын камсыз кылат. Мында жеке кызыкчылыктар менен коомдук кызыкчылыктардын айкалышы, бир жагынан, үй-бүлөнүн ар бир мүчөсүнүн укуктары, милдеттери менен мыйзамдуу кызыкчылыктарын, экинчи жагынан, үй-бүлөнүн мамлекет менен коомго карата жана ошол эле учурда

коом менен мамлекеттин үй-бүлөгө карата милдеттери менен кызыкчылыктарын туюндурат. Ушундан улам, үй-бүлөлүк мамилелерди укуктук жөнгө салуунун негизинде жеке кызыкчылыктар менен коомдук кызыкчылыктар жатат.

4. Никени юридикалык жактан түбөлүктүү, жубайлардын өмүр бою баш кошуусу катары юридикалык жактан шарттай албайбыз. Себеби турмуштук ар кандай факторлордон улам жубайлардын ортосунда чыр чыгабы же урушуп кетишеби же болбосо бири-биринен көңүлдөрү калабы же мыйзам менен каралган кандайдыр бир юридикалык фактылар орун алып калабы – никеде андан ары чогуу турууга болбой калган мындай жагдайлар түзүлгөн кезде жубайдын никеден баш тартууга же бузууга дайыма укугу бар. Башкача айтканда, мамлекет мыйзамдуу тартипте жубайлардын никесин каттоо менен аларга никеңер өмүр бою болот деп кепилдик бере албайт жана берүүгө милдеттүү эмес. Анткени нике, мыйзам боюнча, эркек менен аялдын, биринчиден, өз эрки, экинчиден, ыктыяры, үчүнчүдөн, өз ара макулдугу менен баш кошуусу. Биздин пикирибизде, Кыргыз Республикасынын Үй-бүлө кодекси ушундай юридикалык жагдайларды эске алып, нике түшүнүгүнө аныктама бергенде анын жубайлардын ортосунда өмүр бою болуусун шарттаган эмес да ал маселени жубайлардын өз эркине койгон.

5. Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 20-беренесинин 1-бөлүгү үй-бүлөнү коомдун негизи катары таануу менен, үй-бүлөнү коргоого алууга коомду жана мамлекетти милдетендиргендигинен улам, үй-бүлөлүк мамилелерди жөнгө салуу, алардын катышуучуларынын укуктарын жана кызыкчылыктарын коргоо жана алардын кепилдигин аныктоо мамлекеттин жана анын социалдык, демографиялык жана үй-бүлөлүк саясатынын негизин түзүшү керек.

6. Үй-бүлөнү социалдык-укуктук жактан камсыздоонун жана коргоонун артыкчылыктуу мүнөзүн камсыз кылуу үчүн конституциялык негиздерди түзүү максатында Кыргыз Республикасынын Конституциясына коомдун табигый жана негизги уюткусу катары үй-бүлөнүн ролун

бекемдеген жобону Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 19-беренесин жаңы 4-бөлүк менен төмөнкүдөй редакцияда баяндоо менен киргизүү зарыл: “Мамлекеттин социалдык ишмердиги мамлекеттик камкордук формасына ээ эмес, бирок мыйзамда белгиленген тартипте ар бир жарандын жана үй-бүлөнүн бакубаттуулугу үчүн жагымдуу экономикалык чөйрөнү түзүүгө тийиш”.

3-БАП. ҮЙ-БҮЛӨЛҮК УКУКТУК МАМИЛЕЛЕРДИ ЖӨНГӨ САЛУУНУН КОНСТИТУЦИЯЛЫК ПРИНЦИПТЕРИ

3.1 Үй-бүлөлүк укуктарды коргоо

Кыргыз Республикасынын Конституциясы[12], биз жогоруда белгилеп кеткендей, үй-бүлө маселелерине 20-беренени арнаган. Андагы конституциялык жоболорго ылайык, үй-бүлөнү коомдун негизи катары таануу менен бирге, үй-бүлө, аталык, энелик, балалык коомдун жана мамлекеттин коргоосунда тураары так белгиленген.

Мындан сырткары, Конституциянын башка да бир катар принциптери менен ченемдери үй-бүлөнү жана үй-бүлөлүк мамилелерди жөнгө салышат. Алсак, 24-берененин 1-бөлүгү эч ким жынысы, расасы, тили, майыштуулугу, этностук таандыктыгы, туткан дини, курагы, саясий же башка ынанымдары, билими, теги, мүлктүк же башка абалы, ошондой эле башка жагдайлары боюнча басмырланышы мүмкүн эместигин бекитет. Демек, үй-бүлөдө жубайлардын бири экинчисин эч кандай басмырлай албайт. Эгерде ага жол берсе, ошол адам – күйөөсү болобу же аялы болобу - мыйзамга ылайык жоопкерчиликке тартылат.

Бул аспектке Конституциянын 25-беренесинин 1-бөлүгү адамдын өмүрүнө жана ден соолугуна кол салууга жол берилбестигин так белгилейт.

Эгерде жубайлардын бири кандайдыр басмырлоого же болбосо өмүрүнө жана ден соолугуна кол салууга дуушар болсо, ал адамга, 61-беренеге ылайык, Конституцияда, мыйзамдарда, Кыргыз Республикасы катышуучусу болуп саналган эл аралык келишимдерде, эл аралык укуктун жалпыга таанылган принциптеринде жана ченемдеринде каралган укуктарын жана эркиндиктерин сот аркылуу коргоого кепилдик берилет. Андан сырткары, ар бир адамга квалификациялуу юридикалык жардам алууга укук берилген. Мыйзамда каралган учурларда мындай юридикалык жардам мамлекеттин эсебинен көрсөтүлүүгө тийиш.

Үй-бүлөнү, энеликти, аталыкты жана балалыкты коргоо принциптери коомдук мамилелердин мүнөзү жана мазмуну, үй-бүлөнүн, энеликтин, аталыктын жана коомдун турмушундагы балалыктын мааниси жана ролу менен шартталган. Төмөнкү принциптер бөлүнүп чыгат: өз өнүгүүсүнө тийиштүү чечимдерди кабыл алууда үй-бүлөнүн өз алдынчалыгы жана автономдуулугу; колдоо укугунда үй-бүлөнүн жана анын бардык мүчөлөрүнүн бирдей болушу; баланын кызыкчылыктарынын артыкчылыгы; үй-бүлөлүк милдеттерди адилеттүү бөлүштүрүүдө эркектер менен аялдардын ортосундагы тең укуктуулук; үй-бүлө менен мамлекеттин өнөктөштүгү; үй-бүлө жоопкерчилигин бөлүштүрүү; коомдук бирикмелер, кайрымдуулук уюмдары жана ишкерлер менен кызматташуу[4].

Учурда никесиз төрөлгөн балдардын саны олуттуу өсүп жатат. Эгерде 1970-жылы мындай балдар төрөлгөндөрдүн 10,6% түзсө, 2003-жылы алар 30% дан ашкан. Мында абсолюттук туруктуу өсүү динамикасы көрүнүп турат. Бул жагымсыз прогноз болуп саналат, башкача айтканда, никесиз төрөлгөн балдардын саны өсө берет. Ошондуктан балдарды үй-бүлөлүк тарбиялоонун, алардын жыргалчылыгына жана өнүгүүсүнө кам көрүүнүн, жашы жете электердин укуктарын жана таламдарын артыкчылыктуу коргоону камсыз кылуунун принциптерин билдирген, аларды бекемдеген ченемдер коомдук мамилелерди жөнгө салуудагы, балдардын укуктарын жана таламдарын сактоо жана коргоо боюнча алардын ролу боюнча иш жүзүндөгү нике мамилелерине юридикалык күч берүүнүн зарылдыгын аныктайт[6].

Үй-бүлөлүк укук тарыхый жактан жарандык укуктан бөлүнүп чыккан, ошондуктан айрым үй-бүлөлүк-укуктук коргоо ыкмалары мазмуну жана аларды колдонуу тартиби боюнча кайталанат, бирок жарандык укуктарды коргоону караган Кыргыз Республикасынын Жарандык кодексинин ченемдерин үй-бүлө укуктарын коргоо ыкмаларына тикелей колдонуу үй-бүлөнүн укуктук мамилелеринин мазмундук өзгөчөлүктөрүнөн улам мүмкүн эмес. Үй-бүлө мүчөлөрүнүн ортосундагы мүлктүк жана жеке мүлктүк эмес

мамилелерге карата Кыргыз Республикасынын Үй-бүлө кодексинин айрым беренелерине ылайык, бул мамилелер үй-бүлөлүк мыйзамдар менен жөнгө салынбаган учурда гана жарандык мыйзамдарды колдонуу мүмкүн жана бул үй-бүлөлүк мамилелердин маңызына карама-каршы келбейт. Ошентип, мисалы, нике бүтүм болуп саналбайт, демек, никени жараксыз деп табууда бүтүмдөрдүн жараксыздыгы жөнүндө жарандык мыйзамдардын ченемдери түздөн-түз колдонулушу мүмкүн эмес, бул өз кезегинде никени жараксыз деп табуу укук бузулганга чейин болгон абалды калыбына келтирүү сыяктуу үй-бүлөлүк укуктарды коргоонун ыкмасы болуп саналат дегенди билдирет.

Жарандык мамилелерден бөлүүгө мүмкүндүк берген үй-бүлөлүк укуктук мамилелердин аныкталган өзгөчөлүгүнө байланыштуу үй-бүлөлүк укуктарды коргоо үчүн Кыргыз Республикасынын Үй-бүлө кодексинде бекитилген атайын каражаттар колдонулат, анда үй-бүлөлүк укуктарды сактоонун жалпы ыкмалары тизмектелген укуктун бирдиктүү ченемин камтыбайт, мисалы, Кыргыз Республикасынын Жарандык кодексинин айрым беренеси үй-бүлөлүк мамилелерди жөнгө салуучу конкреттүү ченемдерге шилтеме келтирет. Үй-бүлөлүк укуктарды сактоонун көптөгөн ыкмалары үй-бүлөлүк мыйзамдардын бардык ченемдерин талдоонун негизинде гана аныкталышы мүмкүн.

Баарынан мурда, жогоруда белгиленгендей, үй-бүлөлүк укуктук мамилелер, негизинен, башка жарандык-укуктук мамилелердин басымдуу көпчүлүгү сыяктуу бүтүмдөрдөн жана жоруктардан эмес, окуялар сыяктуу юридикалык фактылардан жана өзгөчө абалы сыяктуу алардын ар түрдүүлүгүнөн келип чыгат. Баланын төрөлүшү, туугандык абалы жана ушул сыяктуу окуялар адамдын эркинен тышкары укуктук кесепеттерди жараткандыктан, үй-бүлөлүк укуктук мамилелердин мазмуну, б.а. алардын катышуучуларынын өз ара укуктары жана милдеттери негизинен анын катышуучуларынын каалоосу боюнча эмес, мыйзамдын көрсөтмөлөрүнүн күчү менен түзүлөт. Эреже катары, окуялардын натыйжасында үй-бүлөлүк укуктук мамилелердин субъектилери, алардын мазмунун өз эрки менен

өзгөртө албайт. Мисалы, Кыргыз Республикасынын Үй-бүлө кодекси ата-энелердин өздөрүнүн жашы жете элек балдарына карата ээ болгон укуктарын жана милдеттерин так аныктайт жана тараптардын каалоосу боюнча аларды өзгөртүүгө жол бербейт.

Ошону менен бирге, үй-бүлөлүк укуктук мамилелердин айрым бир бөлүгү алардын катышуучуларынын каалоосуна ылайык келип чыгат. Мындай мүнөздөгү укуктук мамилелерде алардын субъектилери өз ыктыяры менен тиешелүү укуктарды жана милдеттерди өздөрүнө гана алышпастан, эреже катары, өз макулдугу менен каалаган убакта алардын мазмунун өзгөртө алышат. Бул пландагы типтүү көрүнүш катары никелик укуктук мамилелер саналат, анда жубайлар белгиленген мыйзам чегинде өз укуктарын жана милдеттерин эркин аныктай алышат, атап айтканда, өз артыкчылыгынын тигил же бул укуктук режимин тандашат.

Үй-бүлөлүк укуктук мамилелердин кийинки мүнөздүү өзгөчөлүгү, алардын узакка созулуусу болуп саналат. Ал башка айрым жарандык укуктук мамилелерге, атап айтканда, менчиктин укуктук мамилелерине таандык болсо да, үй-бүлөлүк укуктук мамилелер үчүн ал имманенттүү, башкача айтканда, ал табияттын өзүнөн келип чыгат. Ошондой эле, көпчүлүк үй-бүлөлүк укуктук мамилелердин негизин тууганчылык, нике, бала асырап алуу жана башка жагдайлар сыяктуу убакыттын өтүшү менен чектелбеген юридикалык фактылар менен алдын ала белгиленет. Үй-бүлөлүк укуктук мамилелер алардын катышуучуларынын узак мөөнөттүү өз ара катышынын зарылдыгын болжолдойт[57].

Е. М. Ворожейкиндин төмөнкү сөздөрүн белгилей кетүү керек: “Үй-бүлөлүк укуктук мамилелердин узакка созулган мүнөзү негизинен алардын максаттарынын жана милдеттеринин өзгөчөлүктөрү менен шартталган, алар үй-бүлө түзүү, балдарды тарбиялоо, эмгекке жарамсыз туугандарын жана жубайларын материалдык жактан камсыз кылуу ж.б. Бул максаттарга жетүү үчүн, мисалы, сатуу-сатып, алмашуу, белекке берүү ж. б. сыяктуу бир аракет эле жетиштүү эмес”[58].

Албетте, үй-бүлөлүк укук мамилелеринин узакка созулган мүнөзү талашсыз түрдө бардыгына мүнөздүү, бирок алардын конкреттүү түрлөрүндө ар кандай көрүнөт. Алардын биринин мөөнөтү жок деп болжолдонсо (бир туугандардын ортосундагы мамиле) же болбосо мөөнөтү жок (жубайлардын ортосундагы мамиле), башкалары мөөнөттүү мүнөзгө ээ (балдарды тарбиялоо мамилеси).

Үй-бүлөлүк укуктук мамилелердин келип чыгышы жана мүнөзүнүн негизинин өзгөчөлүктөрү өз кезегинде, анын токтотулушун өзгөчөлүктөрүн болжолдойт.

Мисалы, акыркысы үй-бүлөлүк укук мамилелеринин катышуучуларынын биринин өлүмү, ажырашуу, мыйзам менен белгиленген жашка жетүү жана башкалар сыяктуу, үй-бүлөлүк мыйзамдарда түздөн-түз көрсөтүлгөн учурларда гана болот. Бирок бул учурлар жарандык-укуктук мамилелерди токтотуу үчүн тиешелүү субъекттин милдеттерин талаптагыдай аткаруу сыяктуу типтүү негизди камтыбайт. Үй-бүлөлүк укук мамилелери алардын мазмунун түзгөн укуктарды жана милдеттерди ишке ашыруу менен бүтүп калбайт.

Жалпысынан башка жарандык-укуктук мамилелер үчүн мүнөздүү болгон көрүнүш сыяктуу үй-бүлөлүк укуктук мамилелердин көпчүлүгү алардын катышуучуларынын каалоосу боюнча токтотулушу мүмкүн эмес. Маселен, табигый мүнөздөгү тууганчылыктан баш тартууга болбойт, же болбосо ата-энелердин ортосунда баланы тарбиялоо укугунан баш тартуу жөнүндө келишим түзүү мүмкүн эмес. Бул айтылгандар, албетте, үй-бүлөлүк укуктук мамилелер алардын мүчөлөрүнүн эркинен тышкары ишке ашырылат дегенди билдирбейт. Эгерде тиешелүү укук бир эле учурда үй-бүлөлүк укуктук мамилелердин субъектисинин милдети болуп саналбаса, анын ичинде, эгерде бул мыйзамга же болбосо мамиленин маңызына каршы келбесе, аны ишке ашырбаса, өз каалоосу боюнча колдонот.

Биздин оюбузча, үй-бүлө укугун коргоо укугу деп мыйзамсыз аракеттерге бөгөт коюуга, бузулган үй-бүлө укугун таанууга же калыбына

келтирүүгө багытталган мыйзамда каралган таасир этүү чараларын көрүү жөнүндө талап менен сотко же башка компетенттүү органдарга өз алдынча кайрылуунун мыйзам менен камсыз кылынган мүмкүнчүлүгүн түшүнүү керек.

Үй-бүлө мүчөлөрүнүн ортосундагы мамилелердин өзгөчө инсандык мүнөзүнө байланыштуу үй-бүлө мыйзамдары бузулган үй-бүлөлүк укуктарды өзү коргоого жол бербейт. Үй-бүлөлүк укуктарды өзү коргоосу укуктун башка тармактарынын ченемдерине ылайык гана мүмкүн болот: көбүнчө ата-энелер балдардын укуктарын жана кызыкчылыктарын коргоо үчүн зарыл болгон укуктарга ээ. Өтө зарыл болгон учурда үй-бүлөлүк укуктарды өзү коргоосу да мүмкүн.

Үй-бүлө укугун коргоо жолу деп бузулган укукту калыбына келтирүүгө, аны бузуу боюнча аракеттерге бөгөт коюуга же укук бузуучуга карата мыйзамда белгиленген ал үчүн жагымсыз кесепеттерди колдонуу аркылуу талашылып жаткан укукту таанууга багытталган компетенттүү органдын мыйзамда каралган таасир этүү чарасын түшүнүү керек.

Үй-бүлөлүк мыйзамдар үй-бүлөлүк укуктарды коргоонун төмөндөгү жолдорун каралат: укукту таануу; укукту калыбына келтирүү; бузулган укукту калыбына келтирүү; никени жараксыз деп табуу; нике келишимин, алименттик макулдашууну жараксыз деп табуу; укук мамилелерин токтотуу же өзгөртүү; үй-бүлөлүк укукту бузган же аны бузууга коркунуч туудурган аракеттерге бөгөт коюу; моралдык зыяндын ордун толтуруу; чыгымдардын ордун толтуруу; айып төлөмдү өндүрүү.

Жубайлардын жеке укуктарын коргоонун негизги жолу алар бузулган учурда никени бузуу болуп саналат. Бул жобо мыйзам чыгаруучу, жалпы эреже боюнча, жубайлардын жеке мамилелерине кийлигишүүгө жол бербегендиги менен шартталган. Алар өздөрүнүн талаш маселелерин сүйүү, урмат-сый, өз ара жардамдашуу ж.б. сезимдерине негиздеп чечиши керек. Бул учурда үй-бүлө сакталат. Болбосо үй-бүлөнү сактоо максатка ылайыксыз

болуп калат жана жубайлар же алардын бирөө никени бузуу укугун пайдаланууга укуктуу.

Мындан ары “үй-бүлөнү коргоону” өзүнө экономикалык, уюштуруучулук-башкаруучулук, социалдык, тарбиялык, укуктук чараларды жана үй-бүлө институтун ар тараптуу колдоого, үй-бүлөнүн мындан аркы коомдун негизги жана табигый ячейкасы катары өнүгүшүнө терс таасирин тийгизүүчү факторлордон коргоого багытталган иш-чаралардын бүтүн системасын камтыган конституциялык укуктун жана конституциялык мыйзамдардын институттарынын бири, мамлекеттик социалдык, атап айтканда, үй-бүлөлүк саясаттын маанилүү багыттарынын бири катары аныктоого мүмкүн. Мамлекет тарабынан “Үй-бүлөнү коргоону” Кыргыз Республикасынын жана анын субъекттеринин ыйгарым укуктуу органдарынын жана мамлекеттик бийликтин кызмат адамдарынын ишмердүүлүгү катары түшүнүү керек. Бул ишмердүүлүк үй-бүлөнүн укуктарынын жана мыйзамдуу кызыкчылыктарынын бузулушуна байланыштуу мыйзамда аныкталган чаралардын комплекстүү системасын ишке ашыруу жолу менен жүзөгө ашырылат[29].

Никеге турбаган аялдын укуктарын гумандуу түшүнүү рухунда жаңы мыйзам эгерде баланын ата-энеси катталган никеде турбаса, баланын белгиленген ата-энелеринен төрөлүшүн аныктоо ыкмасын өзгөрттү. Эненин никесиз төрөлгөн баласына аталыкты аныктоо үчүн сотко кайрылуу укугу калыбына келтирилген.

Нике каттоосу жок жашаган үй-бүлөдө баланын төрөлүшү мындай үй-бүлөгө болгон мамиленин түп-тамырынан өзгөрүшү үчүн негиз болууга тийиш. Баланын энесине анын ата-теги ыктыярдуу же сот тартибинде аныкталгандан кийин, мындай учурларда ушундай жубайларга катталган никеде жашаган жубайлардын укуктарын жана милдеттерин берүү менен белгилүү бир мезгилде никесиз үй-бүлөнүн бар экендигин аныктоо максатында сотко кайрылуу укугу берилиши керек.

Үй-бүлөлүк мыйзамда карын (суррогат) эне менен буйрутмачы-жубайлардын ортосундагы мамиле келишимге негизделген. Үй-бүлө кодексинин 2-беренесинде карын энелик келишим балалуу болууну каалаган адамдар менен жасалма уруктандыруу же башка эмбрионду салуу усулун колдонууга макулдук берген аялдын ортосундагы макулдашуу катары бекитилген. Ал эми Кодекстин 54-беренесинин 4-бөлүгүнө ылайык, никеде турган жана жасалма жол менен уруктандыруу же эмбрион салуу усулун (анын ичинде башка аялга) колдонууга жазуу жүзүндө макулдук берген адамдар ушул усулду колдонуунун натыйжасында бала төрөлгөн учурда, жарандык абалдын актыларын жазуу китебине анын ата-энеси деп жазылат.

Жубайлардын мүлкүнүн мыйзамдуу режиминде биргелешкен менчик укугун таануу, аталышынын дал келүүсүнө карабастан, жарандык-укуктук эмес, жубайлардын мүлктүк укуктарын коргоонун үй-бүлөлүк-укуктук ыкмасы болуп саналат, бул алардын биргелешкен менчигинин өзгөчөлүгү менен шартталган, анткени анын субъектиси жубайлар гана болуп саналат; бул менчиктин пайда болушунун негизи болуп никеге туруу саналат; жубайлардын биргелешкен менчик мамилелерине өзгөчө жеке ишеним мүнөзү таандык.

Ата-эненин ата-энелик укуктарын калыбына келтирүү баланын үй-бүлөдө жашоого жана анда тарбияланууга болгон укугунун бузулушун калыбына келтирүүнүн спецификалык жолу болуп саналат. Бул жол менен ата-энелердин укугу калыбына келтирилбейт, анткени аларды сот тарабынан ата-энелик укуктардан ажыратканда бул укуктар бузулган эмес[8].

Балдардын үстүнөн камкордук жана көзөмөл кылуу аларды багуу, тарбиялоо, билим берүү, ошондой эле алардын укуктарын жана таламдарын коргоо максатында белгиленет. Тарбия берүү жеке адамдар тарабынан жүзөгө ашырылгандыктан, жеке адамдар гана балдарга камкорчу жана көзөмөл кылуучу боло алышат.

Үй-бүлөлүк укуктарды коргоо компетенттүү мамлекеттик органдар, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары жана алардын кызмат

адамдары же болбосо үй-бүлөлүк укуктук мамилелердин ыйгарым укуктуу субъектиси тарабынан үй-бүлө мыйзамдарында каралган бузулган укуктарды жана мыйзамдуу таламдарды калыбына келтирүү, ошондой эле аларды бузуу коркунучун четтетүү үчүн чараларды колдонууну билдирет.

Үй-бүлөлүк укук тарыхый жактан жарандык укуктан бөлүнүп чыккан, ошондуктан коргоонун айрым үй-бүлөлүк-укуктук ыкмалары мазмуну жана колдонуу тартиби боюнча коргоонун тиешелүү жарандык-укуктук ыкмаларын кайталап турат, бирок үй-бүлөлүк укуктарды коргоо ыкмаларына карата жарандык укуктарды коргоону караган Жарандык кодекстин ченемдерин түздөн-түз колдонуу үй-бүлөлүк укуктук мамилелердин мазмундук өзгөчөлүктөрүнөн улам мүмкүн эмес, алар кайтарымдуулуктун жоктугу, өзгөчө субъекттик курам, мезгилдик жактан узактыгы, жакын туугандык байланыштын жана жеке ишенимдин болушу менен мүнөздөлөт[28].

Үй-бүлөлүк укуктагы “коргоо чаралары” түшүнүгү “жоопкерчилик чаралары” түшүнүгүнө караганда кыйла кененирээк, анткени ар бир коргоо чарасы үй-бүлөлүк милдеттерди жазыксыз түрдө аткарбаган учурда жоопкерчилик чарасы катары саналбайт. Үй-бүлөлүк мамилелерде катышуучулардын укуктары жана милдеттери гана корголбостон, алардын үй-бүлөлүк абалы, анын ичинде никедеги абалы да корголору аныкталган. Үй-бүлөнүн бир мүчөсүнүн укуктарын жана кызыкчылыктарын чектөөнүн эсебинен анын абалын коргоодо, үй-бүлөнүн башка мүчөлөрүнүн укуктары жана кызыкчылыктары күчөтүлгөн коргоого алынууга тийиш. Үй-бүлөлүк укуктагы абал – бул туруктуу же мезгил-мезгили менен укуктук кесепеттерди жаратуучу узакка созулган аракеттердин аныкталган турмуштук жагдайлары. Үй-бүлөлүк укуктун алкагында төмөнкү абалдарды бөлүүгө болот: тууганчылык, нике, жеке өзгөчөлүк, кош бойлуулук, эмгекке жарамсыздык, муктаж болуу ж. б.

Үй-бүлөлүк укукта өзүн-өзү коргоо – бул укук бузуучуга карата укук берилген адамдын мыйзам тарабынан уруксат берилген мажбурлоочу таасир

этүү каражаттарын пайдалануу мүмкүнчүлүгү жана укуктардын мүмкүн болуучу бузулушуна, үй-бүлөлүк-укуктук талаш-тартыштын келип чыгышына бөгөт коюуга багытталган макулдашуу мүнөзүндөгү жараштыруу жол-жоболору, ошондой эле ага таандык болгон укуктарды чыныгы тартиптин жеке аракеттери менен коргоосу.

Үй-бүлө укуктарын өзү коргоо юридикалык акт болуп саналат, аны аткаруу үчүн адамдын психикалык жактан жетилгендигинин белгилүү бир деңгээли (аракетке жөндөмдүүлүгү) талап кылынат. Ошону менен бирге, үй-бүлөлүк укукта, атүгүл аракетке жөндөмсүз субъекттер да өз аракеттери менен үй-бүлөлүк укуктарынын бузулушуна тоскоол болгон учурларда үй-бүлөлүк укуктарын коргоону мыйзамдуу колдонушу мүмкүн.

Үй-бүлөлүк укукта өзүн-өзү коргоону колдонуунун татаалдыгы жеке-ишенимдик мүнөздө мажбурлоо менен шартталат, ага үй-бүлөлүк укуктук мамилелер, жарандык жана үй-бүлөлүк мамилелердин ар кандай маанилүү табияты мүнөздүү.

Айрым юридикалык актыларды жараксыз деп табуу жана үй-бүлө укугунда мындай жараксыздыктын кесепеттерин колдонуу үй-бүлө укуктарын коргоонун атайын ыкмасы болуп саналат. Нике бүтүм болуп саналбагандыгы далилденген, демек, никени жараксыз деп табууда бүтүмдөрдүн жараксыздыгы жөнүндө жарандык мыйзамдардын ченемдери түздөн-түз колдонулушу мүмкүн эмес.

Үй-бүлөнү, энеликти, аталыкты жана балалыкты коргоонун конституциялык-укуктук кепилдиктери адамдын жана жарандын тигил же бул укуктарын ишке ашырууну камсыз кылуучу укуктук каражаттар катары каралат.

Үй-бүлөлүк укукту коргоо маселелерин карап чыгууда негиз болуучу учурлар, жогоруда белгилегендей Кыргыз Республикасынын Конституциясынын жана Үй-бүлөлүк мыйзамдардын тиешелүү жоболорунда чагылдырылат.

Үй-бүлөлүк укуктар – бул ар бир адамга төрөлгөндөн баштап таандык болгон конституциялык укуктардын курамдык бөлүгү. Ар бирине бул укуктарды кепилдөө менен мамлекет коргоонун формаларын жана ыкмаларын бекитүү аркылуу үй-бүлөлүк укуктарды ар тараптан коргоону камсыз кылууга тийиш. Үй-бүлөлүк укуктарды ар тараптуу коргоонун баалуулугу - бул комплекстүү болушу керек, баарынан мурда коргоонун натыйжалуу административдик жана соттук формаларынан турат. Ар бирине бул укуктарды кепилдик берүү менен мамлекет коргоонун формаларын жана ыкмаларын бекитүү каражаттары менен үй-бүлөлүк укуктарды бардык чаралар менен коргоону камсыз кылууга тийиш. Үй-бүлөлүк укуктарды бардык чаралар менен коргоонун баалуулугу сөзсүз түрдө комплекстүүлүгүндө, баарынан мурда коргоонун натыйжалуу административдик жана соттук формаларынан тургандыгында[28].

Арийне, үй-бүлөлүк укуктарды жана кызыкчылыктарды коргоонун юрисдикциялык формасы мыйзамда өзгөчө белгиленген тартипте ыйгарым укуктуу органдардын жана кызмат адамдарынын ишмердиги аркылуу ишке ашырылат.

Соттук коргоо Кыргыз Республикасынын Жарандык процесстик кодексинде жана Үй-бүлө кодексинде камтылган эрежелер боюнча жүзөгө ашырылат. Тилекке каршы, сотто дайыма эле Үй-бүлө кодексинин процесстик мүнөздөгү ченемдери эске алына бербейт.

Жалпы жашы жете элек балдары болсо никени бузуунун соттук тартиби алардын укуктарын коргоо максатында, анын ичинде жогоруда көрсөтүлгөн маселелерди милдеттүү түрдө чечүү же болбосо никени бузууга байланыштуу ата-энеси тарабынан түзүлгөн алимент төлөө жана (же) жашаган жерин аныктоо жөнүндө макулдашуулардын шарттарынын балдардын кызыкчылыктарына ылайык келишин сот тарабынан аныктоо аркылуу киргизилген.

Ошондой эле, үй-бүлөлүк мамилелердин өз алдынча экендигине карабастан, айрым укуктук мамилелерден келип чыккан талаш-тартыштар,

биздин көз карашыбыз боюнча, медиаторлор тарабынан каралышы мүмкүн экендигине көңүл буруу керек.

Коргоонун мүнөзүнө жараша мүлктүк (зияндын ордун толтуруу, моралдык зияндын ордун толтуруу), жеке (укукту таануу, үй-бүлөлүк укук мамилелерин токтотуу (өзгөртүү), ата-энелик укуктардан ажыратуу (чектөө) жана уюштуруучулук (юрдикалык актылардын жараксыздыгы, мамлекеттик органдардын актысын мыйзамсыз таануу) коргоо ыкмаларын бөлүп көрсөтүүгө болот.

Үй-бүлөлүк укукта жана жарандык укукта “зияндар” деген түшүнүк ар кандай мааниге ээ болуп берилген. Үй-бүлөлүк укуктагы "зияндар" термини мааниси боюнча жарандык-укуктагы окшош термин менен дал келбейт, анткени үй-бүлөлүк укуктагы үй-бүлөлүк мамилелердин өзгөчө мүнөзүнө негизденүү менен зияндар реалдуу зыянга жана алынбай калган пайдага бөлүнүшү мүмкүн эмес. Алынбай калган пайда түшүнүгү алынган каражаттарды киреше (пайда) алуу үчүн пайдалануу мүмкүнчүлүгүн болжолдобогон, үйбүлө укуктук мамилелеринин жеке-ишенимдүү мүнөзүнө байланыштуу үйбүлө укугунда пайдаланылышы мүмкүн эмес. Үй-бүлөлүк укукта колдонулган зияндар деп анын бузулган укуктарын калыбына келтирүү максатында, анын ичинде анын мүлкү жоголгондо же бузулганда, укуктары бузулган адамдын иш жүзүндө тарткан чыгымдарын гана түшүнүү керек.

Баштапкы жана туунду жеке укукту жана ошол эле учурда ата-энелердин балдарын тарбиялоо милдетин бөлүп кароого болот. Баштапкы туулгандыгын жазуу китебинде ата-эне катары жазылган адамдарда гана пайда болот, ал эми туунду жеке укук бала ата-энесинин (экөөнүн биринин) өлүмүнүн, ата-энесинин (экөөнүн биринин) ата-энелик укуктарынан ажыратылышынын натыйжасында ата-энесинин камкордугунан ажыраган учурларда асырап алуу жөнүндө соттун чечиминин негизинде келип чыгат[28].

Кыргызстанда аялдардын сотко кайрылган эң көп доо арыздары ажырашуу жана алимент өндүрүү болуп саналат. Бул соттордо каралып жаткан бардык үй-бүлөлүк иштердин 80%ынан көптү түзөт. Ар жылы Кыргызстанда 145 миңден ашык ымыркай төрөлөт. Жылына орто эсеп менен 50-51 миңге чамалуу түгөй баш кошуп, 10-12 миңдейи ажырашат. 2022-жылдагы эл каттоонун жыйынтыгы боюнча ажырашкан аялдардын 6%ы жана эркектердин 3,3%ы катталган. Анын үстүнө, бул расмий никеге тургандар, бирок азыркы учурга чейин расмий каттоосу жок жашаган жубайлардын саны арбын. Акыркы жылдары Кыргызстанда калыптанып калган тажрыйбага ылайык, жаңы төрөлгөн балдардын төрттөн бир бөлүгү – никеге турбаган энелердин балдары. Алар никени каттоого алышкан эмес. Ал эми, жаңы төрөлгөн балдардын 51%ы - эки ата-энесинин биргелешкен арызы боюнча, 49%ы - энелердин өтүнүчү боюнча гана катталган.

Акыйкатчы институтуна жана аймактык өкүлчүлүктөргө алиментти өндүрүүгө жардам сурап кайрылгандар жыл сайын бул жааттагы жалпы иштердин 10%ын түзөт. Ата-энелердин балдарын багуудан баш тартуу маселеси боюнча иш алып барууда Акыйкатчы институту тарабынан бир катар кемчиликтер аныкталды[1].

Үй-бүлөлүк мыйзамда белгиленген үй-бүлөлүк укуктарды коргоонун ыкмалары юридикалык табияты боюнча ар кандай болот. Коргоонун конкреттүү ыкмасын колдонуу укук бузууга жана корголуучу укуктун өзгөчөлүгүнө жараша болот. Үй-бүлөлүк укук мамилелеринин субъекттеринин жеке мүлктүк эмес укуктарын коргоо үчүн төмөнкү коргоо ыкмалары колдонулушу мүмкүн: белгилүү бир иш-аракеттерди токтотуу, анын ичинде укуктардан ажыратуу же чектөө, укуктук мамилелерди токтотуу же өзгөртүү. Мүлктүк укуктар бузулганда зыяндардын ордун толтуруу, айыптык төлөмдү өндүрүү, милдеттерди аткарууга мажбурлоо сыяктуу ыкмалар колдонулат. Айрым учурларда үй-бүлөлүк укуктарды коргоо ыкмалары сот тарабынан гана колдонулат, мисалы, никени жараксыз деп таануу, нике келишимин жараксыз деп таануу, ата-энелик укуктардан

ажыратуу же чектөө, ата-энелик укуктарды калыбына келтирүү, башка учурларда аларды ишке ашыруунун административдик тартиби каралган, мисалы, ЖААК (ЗАГС) органдарында никени бузууда, камкорчулукту (көзөмөлчүлүктү) белгилөөдө, багып алуучу үй-бүлөнү түзүүдө жана мыйзамда белгиленген башка учурларда[28].

Үй-бүлөлүк укуктарды коргоо институту үй-бүлөлүк укуктук мамилелер жаатында бузулган субъективдүү укуктарды калыбына келтирүүгө багытталган. Бузуунун бир объективдүү фактысы болгондо укукту коргоого укук жол берилет. Укук бузуучунун күнөөсү мааниге ээ эмес, анткени сөз үй-бүлөлүк укуктук мамилелердин субъекттеринин укуктарын ишке ашыруу үчүн тоскоолдуктарды четтетүү жана бул укуктарды жана кызыкчылыктарды коргоону камсыз кылуу зарылчылыгы жөнүндө болуп жатат. Коргоо чараларын колдонуунун натыйжасында укук бузган адамга эч кандай кошумча оорчулуктар жүктөлбөйт. Үй-бүлөлүк укукта коргоо чараларынын кеңири спектринин болушу укуктук мамилелердин катышуучуларына өз укуктарын талаптагыдай ишке ашырууга жана жоопкерчилик тартууга шарт түзөт жана укук бузууларга каршы күрөшүү чөйрөсүн кеңейтет.

Үй-бүлөлүк укуктагы абал – бул туруктуу же мезгил-мезгили менен укуктук кесепеттерди жаратуучу узак мөөнөттүү белгилүү турмуштук жагдайлар. Үй-бүлөлүк укуктун чегинде төмөндөгү сыяктуу абадарды бөлүп кароого болот: тууганчылык, нике, касиет, кош бойлуулук, эмгекке жарамсыздык, муктаждык ж. б.

Мисалы, Үй-бүлө кодексинин 18-беренесине ылайык, күйөөсү аялынын макулдугусуз аялынын кош бойлуу кезинде жана бала төрөлгөндөн кийин бир жыл ичинде никени бузуу жөнүндө ишти козгоого укугу жок.

Жогоруда көрсөтүлгөн сыяктуу бардык учурларда мыйзам биринчи кезекте баланын ата-энеге ээ болуу жана адамды репродукциялоонун жасалма методдорун колдонуу менен төрөгөн үй-бүлөдө тарбиялануу укугун коргойт. Бирок, бул коргоо толук ченемдүү эмес, анткени үй-бүлөлүк мыйзамдарда биологиялык ата-энеси каза болгон же бала төрөлгөнгө чейин

алардын ортосундагы нике бузулган учурда пайда болушу мүмкүн болгон турмуштук кырдаал каралган эмес.

Үй-бүлөлүк укуктарды соттук коргоо эң натыйжалуу болуп саналат, анткени сот үй-бүлөлүк-укуктук мүнөздөгү конкреттүү ишти карап жатып биринчи кезекте колдонуудагы мыйзамдарды жетекчиликке алат, бул иштин бардык жагдайларын эске алат жана жашы жете элек балдардын, ошондой эле аракетке жөндөмсүз жана эмгекке жарамсыз үй-бүлө мүчөлөрүнүн кызыкчылыгында чечим чыгарат. Жашы жете электердин жана аракетке жөндөмсүз үй-бүлө мүчөлөрүнүн укуктарын жана кызыкчылыктарын козгогон жарандык процесске прокурор, камкорчу жана көзөмөлчү органдар катышат, ал аркылуу алардын укуктарын ар тараптуу мамлекеттик коргоо кепилденет. Айрым үй-бүлөлүк-укуктук талаптар тараптар талаш-тартыш абалында тургандыктан эмес, бул конкреттүү маселени чечүү Үй-бүлөлүк кодекс же башка мыйзамдар менен соттун компетенциясына гана таандык болгондуктан сот тартибинде каралат, ал аркылуу мамлекет үй-бүлөлүк укуктук мамилелердин өзгөрүү же токтотулуу процессин гана көзөмөлдөбөстөн, үй-бүлөлүк укуктук мамилелердин айрым субъекттеринин башка субъекттердин укуктарын жана мыйзамдуу кызыкчылыктарын бузуусун жок кылат, ошондой эле укуктарды кыянаттык менен пайдаланууга жол бербейт[28].

Үй-бүлөлүк укуктарды административдик коргоо коргоонун юрисдикциялык формасында өзүнүн татыктуу ордун ээлейт. Үй-бүлөлүк укуктарды административдик тартипте коргоого ҮКда каралган учурларда гана жол берилет. Жашы жете электердин жана аракетке жөндөмсүз үй-бүлө мүчөлөрүнүн укуктарын жана мыйзамдуу кызыкчылыктарын коргоо учурунда, ошондой эле ата-энесинин камкордугусуз калган балдарды аныктоодо жана үй-бүлөгө тарбиялоого жайгаштыруу учурда: камкорчулукту (көзөмөлчүлүктү) белгилөөдө, багып алуучу үй-бүлөнү, ал эми мыйзамдарда белгиленген учурларда – патронаттык үй-бүлөнү түзүүдө да өзгөчө роль ойнойт. Мамлекет үй-бүлөлүк укуктук мамилелердин катышуучуларына

таасир этүүнүн административдик механизмдерин күчөтүшү керек экендигин да белгилей кетүү керек, бул үй-бүлөнүн бардык мүчөлөрүнүн, айрыкча жашы жете электердин жана аракетке жөндөмсүз адамдардын үй-бүлөлүк укуктарын коргоонун административдик формасын андан ары натыйжалуу пайдаланууга жана өркүндөтүүгө өбөлгө түзөт.

Үй-бүлөлүк укуктарды коргоо мыйзамда каралган тартипте, б.а. тийиштүү форманы жана коргоо ыкмаларын колдонуу аркылуу жүзөгө ашырылат. Мында, үй-бүлөлүк дагы, башка тармактык мыйзамдардын дагы ченемдери колдонулат, бул коомдук мамилелердин бул чөйрөсүнүн маанилүүлүгү жана катышуучулардын укуктарын жана мыйзамдуу кызыкчылыктарын коргоонун жогорку деңгээлинин зарылдыгы жөнүндө айтып турат. М. В. Антокольская үй-бүлөлүк укукту жарандык укуктун тармакчасы катары карап чыгып, РФнын Жарандык кодексинин 12-беренесинде көрсөтүлгөн жарандык укуктарды коргоонун дээрлик бардык ыкмалары үй-бүлөлүк укуктарды коргоо үчүн жарактуу деп эсептейт [59]. Л. М. Пчелинцева үй-бүлөлүк укуктарды коргоонун жолдорун жарандык мыйзамдарга окшоштуруп классификациялоону сунуш кылат [60]. Л. Ю. Михеева үй-бүлөлүк мыйзамдардын ченемдерин жарандык мыйзамдардын ченемдерине карата атайы катары кароо керек экендигине басым жасайт, ошондон улам үй-бүлөлүк мамилелерди толук жөнгө салуу үчүн жетиштүү деп таанылышы мүмкүн [61]. Предметтин жана укуктук жөнгө салуу ыкмасынын окшоштугу айрым ыкмалардын бирин үй-бүлөлүк мамилелерге карата колдонулуучу субъективдүү укуктарды коргоо үчүн белгилүү түзөтүүлөрдү киргизүү менен колдонууга мүмкүндүк берсе да, үй-бүлөлүк жана жарандык мамилелердин ар кандай мазмунуна, алардын ар кандай турмуштук максаттарына, үй-бүлөлүк укуктук мамилелердин артыкчылыктуу мүлктүк эмес мүнөзүнө байланыштуу Жарандык кодексинде каралган ыкмаларды колдонуу мүмкүн эмес деп эсептейбиз.

Үй-бүлөлүк укуктагы эң кеңири таралган коргонуунун бири болуп укукту бузган же бузуу коркунучун жараткан аракеттерге бөгөт коюу

эсептелет. Аракеттерге бөгөт коюу коргонуунун башка ыкмалары менен бирдикте колдонулушу, ошондой эле коргонуунун өз алдынча ыкмасы катары колдонулушу мүмкүн.

Мисалы, ата-энелик укуктардан ажыратылган учурда, ата-энелер менен балдардын ортосундагы укуктук мамилелер токтотулат. Муну менен бирге, эгерде ата-энелик укуктардан ажыратуу балдарга катаал мамиле жасоонун себебинен улам болсо, анда укуктан ажыратуу түрүндөгү чара бул аракеттерге бөгөт коюуга багытталат.

Бүгүнкү күнгө чейин Кыргызстанда үй-бүлөлүк укукта үй-бүлөлүк укуктарды өз алдынча коргоону колдонуу жөнүндө маселе так эмес чечилген. Жүргүзүлгөн изилдөөнүн процессинде укуктарды өз алдынча коргоо жарандык укукта үй-бүлөлүк укуктан айырмаланып кеңири колдонула тургандыгы жана бузуучулардын мыйзамсыз аракеттерине ыкчам чара көрүүгө мүмкүндүк берери аныкталган. Үй-бүлөлүк укукта өз алдынча коргонууну колдонуунун татаалдыгы үй-бүлөлүк укуктук мамилелерге мүнөздүү болгон жеке ишеним мүнөзүнөн, бул мамилелердин ар кандай маңыздуу табиятынан улам келип чыгат.

Үй-бүлөлүк укукта дагы балдардын өз алдынча коргонуунун элементи болуп, Кыргыз Республикасынын Балдар жөнүндөгү кодксинин тиешелүү беренелерине ылайык баланын пикирин билдирүү саналат. Алсак, 11-беренеге ылайык, бала өзүнүн таламдарына тиешелүү болгон бардык маселелер боюнча өз пикирин эркин билдирүүгө укуктуу; балага кандай болбосун соттук, администрациялык же башка териштирүүнүн жүрүшүндө түздөн-түз же болбосо мыйзамдуу өкүлү аркылуу Кыргыз Республикасынын мыйзамдарында каралган тартипте угулууга мүмкүнчүлүк берилет; баланын өз пикирин билдирүү укугун ишке ашыруусу, башка жактардын укуктарын жана аброюн сыйлоо, ошондой эле мамлекеттин коопсуздугун, коомдук тартипти, Кыргыз Республикасынын калкынын саламаттыгын жана адеп-ахлагын сактоо максаттарында, мыйзамдарда каралган учурларда гана чектөөлөргө кириптер кылынышы мүмкүн.

Ал эми 53-беренеде 10 жашка чыккан баланы асырап алуу үчүн анын макулдугу зарыл деп так жазылган.

Демек, он жашка чыккан баланын пикирин эске алуу, анын кызыкчылыктарына карама-каршы келген учурларды кошпогондо, милдеттүү. Кыргыз Республикасынын Балдар кодексинин тиешелүү беренелеринде каралган учурларда камкорчу жана көзөмөлчү органдар же сот он жашка чыккан баланын макулдугу менен гана чечим кабыл алышы мүмкүн, ушуга байланыштуу бала бул учурда сот тартибинде колдонууга жол берилүүчү өзүнүн үй-бүлөлүк укуктарын өз алдынча коргоону пайдаланат деп ырастоого болот.

Коргоонун мүнөзүнө жараша үй-бүлөлүк укуктарды коргоонун мүлктүк (зияндын ордун толтуруу, моралдык зияндын ордун толтуруу), жеке (укукту таануу, үйбүлөлүк укуктук мамилелерди токтотуу (өзгөртүү), ата-энелик укуктардан ажыратуу (чектөө) жана уюштуруучулук (юрдикалык актылардын жараксыздыгы, мамлекеттик органдардын актысын мыйзамсыз деп таануу) ыкмаларын бөлүп көрсөтүүгө болот.

Үй-бүлөлүк мамилелер чөйрөсүндө материалдык зияндын ордун толтуруу жана моралдык зияндын ордун толтуруу сыяктуу жоопкерчилик чарасы колдонулат. Үй-бүлөлүк укуктарды түздөн-түз коргоонун моралдык зияндын ордун толтуруу сыяктуу ыкмасы никени жараксыз деп табуунун кесепеттерин аныктоочу ҮКнын 31-беренесинде гана каралган. Эгерде никени жараксыз деп таануу жубайлардын биринин, мисалы, өзүнүн абалын башка катталган никеде жашырган адамдын күнөөсү боюнча болсо, ак ниеттүү жубай жарандык мыйзамдарда каралган эрежелер боюнча ага келтирилген материалдык жана моралдык зияндын ордун толтурууну талап кылууга укуктуу. Мыйзамдын мааниси боюнча моралдык зияндын ордун толтуруу укугу алардын жеке мүлктүк эмес укуктары бузулган учурда үй-бүлөлүк укуктук мамилелердин башка катышуучулары тарабынан да колдонулат, бул жалпы принципке ылайык келет. Жеке укуктан ажыратуу үй-бүлөлүк укуктагы жеке түзүүчүнүн ролун жана маанисин далилдейт. Ата-

эненин жеке үй-бүлөлүк укугу дегенде жашы жете элек балдардын жеке укуктары кабарлаган, ошол конкреттүү инсандан бөлүнгүс, эквиваленттүү акчалай мазмунга ээ болбогон аталык, энелик сыяктуу өзгөчө юридикалык фактылардан келип чыгуучу жеке мүлктүк эмес мүнөздөгү укуктарды түшүнүү керек. Баштапкы жана туунду жеке укукту жана ошол эле учурда ата-энелердин балдарын тарбиялоо милдетин бөлүп кароого болот. Баштапкы туулгандыгын жазуу китебинде ата-эне катары жазылган адамдарда гана пайда болот, ал эми туунду жеке укук бала ата-энесинин (экөөнүн биринин) өлүмүнүн, ата-энесинин (экөөнүн биринин) ата-энелик укуктарынан ажыратылышынын натыйжасында ата-энесинин камкордугунан ажыраган учурларда асырап алуу жөнүндө соттун чечиминин негизинде келип чыгат. Мисалы, үй-бүлөлүк укукта төмөнкүдөй жеке укуктарды бөлүп карашат: баланын үй-бүлөдө жашоого жана тарбияланууга укугу; өз ата-энесин билүү укугу, камкордук көрүү жана алар менен чогуу жашоо укугу, балдар (ата-энелер) жана башка туугандары менен баарлашуу укугу ж. б.

Никенин бузулушу өзүнүн табияты боюнча жубайлардын укуктарын коргоонун ыкмасы болуп эсептелет, ал өзүнө юридикалык фактылардын жыйындысын-никени бузуу ниети менен жубайлардын жеке жана мүлктүк укуктарын камсыз кылууга жана коргоого багытталган иш-аракеттерди камтыган татаал юридикалык курам. Муну менен бирге, укуктук мамилелердин эки тобу түзүлөт: никени бузуу жөнүндө арыз берүү менен байланышкан уюштуруучулук, жана жол-жоболук же процессуалдык — никени түздөн-түз юрисдикциялык органдарда бузуу. ЖААК органдарына же сотко арыз берүү юрисдикциялык формада мамлекеттик бийлик органдарынын түздөн-түз катышуусу менен жүзөгө ашырылат; жубайлардын укуктарын камсыз кылууга жана коргоого багытталган башка аракеттерди жасоо атайын каражаттар менен жүзөгө ашырылат, ал эми коргоо ыкмасы болуп никени бузуу саналат, ал жубайлардын, ал эми айрым учурларда — үйбүлөнүн башка мүчөлөрүнүн укуктарын камсыз кылууга жана коргоого багытталат.

Никени бузган жубайлардын укуктарын коргоо формасы - бул бирдиктүү багыт менен бириктирилген ички макулдашылган уюштуруучулук, жол-жоболук жана процесстик юридикалык маанилүү аракеттердин жыйындысы, ЖААК органдары же сот тарабынан юрисдикциялык формада ишке ашырыла турган үй-бүлөлүк укуктарды жана кызыкчылыктарды коргоонун мыйзам менен жөнгө салынган жол-жобосу. Никени бузган жубайлардын укуктарын коргоонун юрисдикциялык формалары белгиленген: - ЖААК органдарында никени бузуунун ыктыярдуу тартиби; - никенин бузулушун нике-үйбүлөлүк укуктарды коргоонун формасы катары мамлекеттик каттоо; - коргоонун соттук формасы. Никени бузган жубайлардын укуктарын коргоо каражаттары никени бузуу боюнча узакка созулган укуктук мамилелердин чегинде жубайлардын укуктарын коргоо максатында жубайлардын өздөрү же үчүнчү жактар тарабынан юрисдикциялык жана юрисдикциялык эмес формаларда жүзөгө ашырылуучу, жубайлардын никени бузууга болгон укуктарын ишке ашырууга багытталган мыйзамдарга карама-каршы келбеген конкреттүү аракеттер, атайын ыкмалар болуп саналат. Узакка созулган ажырашуу укуктук мамилелеринин алкагында жубайлардын укуктарын коргоо ыкмасы катары никени бузуу коргоонун атайын үй-бүлөлүк укуктук -материалдык жана жол-жоболук каражаттары аркылуу ишке ашырылат. Жубайлардын укуктарын коргоого төмөнкүдөй атайын материалдык-укуктук каражаттарды бөлүү негизделген: - жубайлардын үйбүлөлүк укуктук мамилелерин иш жүзүндө токтотушу; - өз алдынча коргонуу.

Жубайлардын жеке мүлктүк эмес укуктары жарандык абалдын актыларын жазуу органдарында нике катталган учурдан тартып пайда болот жана жубайынын өлүмү менен гана эмес, никенин бузулушу менен дагы токтотулушу мүмкүн. Аталган укуктарга жубайлар гана ээ, башкача айтканда, катталган никеде турган жеке жактар. Ошондуктан, эреже катары, бир жубайынын укугу башка жубайы тарабынан бузулушу мүмкүн. Үй-бүлөлүк укуктар системасындагы жеке укуктар жубайлар же алардын бири

тарабынан үй-бүлөнү бекемдөө максатында, үй-бүлөнүн бардык мүчөлөрүнүн кызыкчылыктарын эске алуу менен жүзөгө ашырылат, ошол эле учурда, жарандык укукта жарандын жеке укуктары алардын жеке укуктук табиятын баса белгилейт [8].

Жубайлардын укуктарын коргоонун процесстик-укуктук каражаттарына төмөнкүлөрдү киргизүү зарыл: - жарашуу жол-жоболору, медиацияны колдонуу; - никени бузуу жөнүндө доо арызын берүү аркылуу ишке ашырылуучу доого укук. Медиация АКШда жана Англияда, ошондой эле континенталдык Европа өлкөлөрүндө дагы кеңири белгилүү. Муну менен бирге, Франциянын колдонуудагы Жарандык процессуалдык кодексинде сот тарабынан дайындалуучу медиациянын тартиби кеңири жөнгө салынат. Нидерландыда элдешүү жол-жоболору салттуу түрдө популярдуу жана кеңири жайылган. Бул өлкөнүн укугуна жана практикасына бардык чыр-чатактарды формалдуу эмес ыктыярдуу жөнгө салуу, коомдук жана жеке карама-каршылыктарды чечүүдө компромиссти жана консенсусту кеңири колдонуу, социалдык чыр-чатактарга сезимталдык, көйгөйлөрдү атаандаштык эмес формада чечүү, “жумшак укук” концепциясынын жана ар кандай формалдуу эмес жол-жоболордун иштелип чыгуусу жана турмушта колдонулушу мүнөздүү. Далдалчылык Германияда, ошондой эле Скандинавия өлкөлөрүндө маанилүү ролду ойнойт. АКШда медиация талаштарды конструктивдүү жөнгө салуу ыкмасы катары 60-жылдардан бери колдонулуп келет. Европада салыштырмалуу кыска убакыттын ичинде медиация өзүнчө кесиптик практикага айланган. Жыйырма жылга жетпеген убакыттын ичинде медиаторлор кыймылы атайын медиация кызматтарын түзүүдө мамлекеттин жана коомдун колдоосун камсыз кылууга жетишти. Медиация (далдалчылык) БУУнун Уставынын 33-беренесинде талаш-тартыштарды жөнгө салуу каражаты катары таанылган. Бүгүнкү күндө Медиация Жаңы Зеландия, Канада, Австралия, Улуу Британия, Франция, Испания, Италия, Бельгия сыяктуу өлкөлөрдө кеңири жайылтылган[62].

Жубайлардын укуктарын коргоонун үй-бүлөлүк жана укуктук каражаттары айрым учурларда коргоо ыкмасын, мисалы, өз алдынча коргонууну өзүнө камтышы мүмкүн, анткени коргоо ыкмасы укук ченеминде каралган материалдык-укуктук талаптарда гана камтылган.

Никени бузган жубайлардын укуктарын коргоонун формаларын, ыкмаларын жана атайын үй-бүлөлүк укуктук каражаттарын колдонуу жубайлардын ар бирине таандык болгон жеке материалдык эмес байлыктарды: жеке эркиндикти, жеке турмушунун кол тийбестигин, жеке жана үй-бүлөлүк сырды ж. б. коргоого багытталган. Аларды колдонуу аркылуу никени бузуу боюнча узакка созулган укуктук мамилелерде жубайлардын мүлктүк укуктарын камсыз кылуу чөйрөсүндө атайын коргоо жарандык-укуктук режимди орнотуу орун алат.

Укуктарды коргоонун юрисдикциялык формаларын регламенттөө бөлүгүндөгү ченемдик жазма буйруктарды изилдөө үй-бүлөлүк укук илими үчүн жаңы тыянак чыгарууга мүмкүндүк берет: ЖААК органдарында никени бузууда жубайлар экөө тең же алардын бири өз алдынча өз үй-бүлөлүк укуктарын коргоонун атайын каражатын өз ыктыяры менен тандап алышат жана компетенттүү мамлекеттик органга үй-бүлө бузулган учурда никени бузуу жөнүндө кабыл алынган чечимди формалдуу ырастоо үчүн гана кайрылышат. Жубайлар (алардын бири) укуктарды коргоонун өз алдынча коргонуу сыяктуу атайын үй-бүлөлүк-укуктук каражаттарын колдонот, ал эми ЖААК органы юрисдикциялык формада никенин бузулушун никеде болуунун иш жүзүндө токтогон мамилелери катары мамлекеттик каттоо боюнча административдик функцияны гана аткарат.

Тыянактар:

Үй-бүлөлүк мамилелерди укуктук жөнгө салуунун жетишсиздиги мыйзамда көптөгөн көйгөйлөр жана бир катар укуктук ченемдердин ачык карама-каршылыктарына жана коомдук мамилелердин бул чөйрөсүн толук кандуу жөнгө салуунун мүмкүн эместигине алып келген кенемтелер жөнүндө зарыл жоболордун жоктугу менен чагылдырылат. Үй-бүлөлүк укуктук

мамилелер мыйзамдын түздөн-түз көрсөтмөсүнөн улам гана эмес, тараптардын макулдашуусу боюнча дагы пайда болот (мисалы, нике келишимин же өзүнчө жашаган ата-эненин баласын тарбиялоого катышуу тартиби жөнүндө келишимди түзүүдө). Муну менен бирге, мүлктүк үйбүлөлүк укуктук мамилелер нарктык, эквиваленттүү-кайтарымдуу мүнөзгө ээ эмес. Үй-бүлөлүк мамилелерге өзгөчө жеке-ишеним элементи мүнөздүү.

Изилдөөнүн негизинде азыркы учурда үй-бүлөлүк-укуктук жөнгө салууда бар болгон бир катар маселелерди карап чыгуу зарыл деп эсептейбиз:

1) Кыргыз Республикасынын Конституциясына коомдун табигый жана негизги уюткусу катары үй-бүлөнүн ролун бекемдеген жобону Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 19-беренесин жаңы 4-бөлүк менен төмөнкүдөй редакцияда баяндоо менен киргизүү зарыл: “Мамлекеттин социалдык ишмердиги мамлекеттик камкордук формасына ээ эмес, бирок мыйзамда белгиленген тартипте ар бир жарандын жана үй-бүлөнүн бакубаттуулугу үчүн жагымдуу экономикалык чөйрөнү түзүүгө тийиш”.

2) Кыргыз Республикасынын Үй-бүлө кодекси ак ниеттүү жубайдын укуктары жараксыз нике менен бузулган учурда моралдык зыяндын ордун толтурууну талап кылуу укугун аныктайт. Үй-бүлө кодексинде моралдык зыян жөнүндө башка эскертүүлөр жок. Чынында эле, моралдык зыяндын ордун толтуруу - бул субъекттердин жеке мүлктүк эмес укуктарын жана кызыкчылыктарын коргоонун маанилүү ыкмасы болуп саналат.

Биздин оюбуз боюнча, үй-бүлөлүк укукта моралдык зыяндын ордун толтуруу институтун колдонуу мүмкүнчүлүгүн кеңейтүү керек. Бул укукту төмөнкүлөргө берүү керек: ата-энелерге, баласын мыйзамсыз кармаган адамдан кайтарып берүүнү талап кылганда; бала менен катташуу укугу бузулган туугандарга; жалпы карыздар болгон учурда укуктары үй-бүлөлүк ири чыгымдарды жашырган жубайы тарабынан бузулган жубайына; алимент өндүрүү боюнча узак жана ийгиликсиз аракеттер болгон учурда, адеп-ахлактык жактан жабыр тарткан үй-бүлө мүчөлөрүнө.

3) Кыргыз Республикасынын Үй-бүлө кодекси 43-47-беренелеринде Кыргызстандын практикасына нике келишими институтун киргизди, ал келишим никеге чейин же адамдар никеге тургандан кийин түзүлгөндүгүнө карабастан жубайлардын мүлктүк укуктарын жана милдеттерин аныктай турган келечектеги же никелешкен жубайлардын макулдашуусун түшүндүрөт. Учурдагы кырдаал, нике келишиминин мазмуну мыйзамга ылайык өтө чектелүү. Үй-бүлөлүк мамилелерди жөнгө салууну олуттуу жакшыртуу нике келишимине жеке мүлктүк эмес мамилелерди жөнгө салуу мүмкүнчүлүгүн киргизүүгө мүмкүндүк берет, бул өз кезегинде жубайлардын ортосундагы мамилелерди толук жөнгө салууга шарт түзөт.

4) Үй-бүлө мүчөлөрүнүн алименттик укуктук мамилелеринин жетиштүү толук регламенттелгендигине карабастан, алимент берүү жөнүндө ченемдерди терең талдоодо олуттуу кемчиликтер табылат. Мисалы, (Балдар жөнүндө кодекс) тиешелүү балдар мекемесинде турган баланын ата-энесинен алимент алуу укугу бекитилет, бирок башка туугандары (чоң атасы, чоң энеси, бир туугандары ж.б.) жөнүндө сөз болбойт. Балдар жөнүндө кодекске ылайык, балдар мурда ата-энелик укуктарынан ажыратылган жана алар калыбына келтирилбеген ата-энелердин алимент төлөөсүнөн бошотулат, бирок бул беренедө чектөө алардын айынан болгон учурда ата-энелердин укуктарынан чектелген балдарды багуудан бошотуу көрсөтүлгөн эмес.

3.2 Үй-бүлөлүк укуктук жоопкерчилик

“Үй-бүлөлүк укуктагы жоопкерчилик” жана “үй-бүлөлүк-укуктук жоопкерчилик” түшүнүктөрү чектеш болуп эсептелет, бирок бирдей эмес, анткени биринчиси экинчисинин бир түрү. Үй-бүлөлүк-укуктук жоопкерчилик - үй-бүлөлүк укуктагы жоопкерчилик чараларынан тышкары, башка укуктук тармактардын-жарандык, административдик жана кылмыш-жаза ченемдеринде үй-бүлөлүк мыйзамдарды ар кандай бузуулар үчүн каралган жоопкерчилик чараларын камтыган кеңири түшүнүк. Ушундан улам, үй-бүлөлүк-укуктук жоопкерчилик институту - бул үй-бүлөлүк укук

бузууларды, аларды жасагандыгы үчүн жоопкерчилик чараларын, ошондой эле тиешелүү чараларды колдонуу жана аткаруу жол-жоболорун аныктоочу укуктук ченемдердин жыйындысы.

Үй-бүлөлүк укук мамилелеринин субъекттеринин жоопкерчилиги жөнүндө ченемдер дүйнөлүк юриспруденциянын бүткүл тарыхын камтыйт. Көптөгөн маанилүү жоболор биринчи жолу римдик жеке укукта калыптанган, бул дээрлик бардык батыш европалык укуктук системалардын калыптанышына жана өнүгүшүнө чоң таасирин тийгизген. Үй-бүлөлүк укук бузуулар үчүн жоопкерчилик институтунун калыптанышына жана өнүгүшүнө XIX кылымда Франциянын, Германиянын жана Англиянын мыйзамдарында белгиленген алдыңкы жоболор маанилүү таасирин тийгизген, алардын жыйындысы сөз болуп жаткан укуктук институттун заманбап концепциясынын пайдубалын түптөгөн.

Илимде юридикалык жоопкерчиликтин айрым институтунун өз алдынчалыгын күбөлөндүргөн кошумча белгилерди бөлүп карашат, атап айтканда: “юридикалык жоопкерчиликти караган кодификацияланган ченемдик-укуктук актынын болушу; процессуалдык жүзөгө ашыруунун өзгөчөлүктөрү; өз алдынча укук бузуунун болушу (укук бузуу объектисинин өзүнүн табияты менен); жасалган жосундун мамлекет тарабынан белгиленген жагымсыз кесепеттеринин түрү”. Бул белгилер толугу менен үй-бүлөлүк-укуктук жоопкерчилик институтуна мүнөздүү.

Жоопкерчиликти ишке ашыруунун эки формасына тиешелүү бөлүгүндөгү ушул аныктамага макул болуп, үй-бүлөлүк-укуктук жоопкерчиликтин аныктамасына толук көлөмдөгү милдет катары макул болуу туура эмес деп эсептейбиз. Ооба, үй-бүлөлүк-укуктук жоопкерчилик УК ченемдеринде бекитилген милдеттерди ак ниеттүү аткаруу жана укуктарды ишке ашыруу жолу менен ишке ашырылат.

Чынында эле, бул ченемдер бузулган жана укук бузуучуну соттогон учурда үй-бүлөлүк жоопкерчилик үй-бүлөлүк гана эмес, ошондой эле укуктун башка тармактарынын чараларын колдонуу менен ишке ашырылат,

анын натыйжасында субъект милдеттерди толук көлөмдө аткарууга мажбурланат же жазаланат - өзүнүн жүрүм-турумунун жагымсыз кесепеттерине дуушар болот. Бирок милдет өзү – анын салттуу түшүнүгүндө жоопкерчилик эмес. “Юридикалык милдет субъективдүү укук менен бирдей эле укуктук мамилелерди кармоочу элементтердин бири болуп саналат”. Жоопкерчиликти милдетке теңеген учурда жоопкерчилик түшүнүгүнөн ак ниеттүү ишке ашыруу - үй-бүлөлүк укук мамилелеринин мааниси болгон укуктар “түшүп калат”.

Үй-бүлөлүк-укуктук жоопкерчиликтин субъектилери катарында төмөндөгү жактарды түшүнүү керек,

1) мурда пайда болгон үй-бүлөлүк укук мамилелери менен өз ара байланышкан жана

2) ата-энелер (анын ичинде жашы жете электер), жубайлар (анын ичинде мурунку), асырап алуучулар, камкорчулар (көзөмөлчүлөр), иш жүзүндө тарбиячылар, өгөй ата, өгөй эне, балдар, ага-инилер жана эже-синдилер, чоң ата жана чоң эне, неберелер, тарбиялануучулар, өгөй балдар жана өгөй кыздар боло ала турган үй-бүлөлүк-укуктук милдеттери бар адамдар.

Үй-бүлөлүк укук бузуунун субъективдүү жагы үй-бүлөлүк укуктук мамилелердин катышуучусунун өзүнүн аракеттерине же аракетсиздигине болгон психикалык мамилесин түшүндүргөн күнөөнү гана камтыйт. Укуктун жалпы теориясында укук бузуунун субъективдүү жагын мүнөздөөчү жалпы таанылган башка белгилер (мотив, максат жана эмоционалдык абал) үй-бүлөлүк укук бузуунун курамын квалификациялоодо эске алынбайт. Ошентип, үй-бүлөлүк укук бузуунун субъективдүү тарабы объективдүү тарабы сыяктуу эле “кыскартылган” курамга ээ.

Үй-бүлөлүк-укуктук жоопкерчиликтин келип чыгышынын негизи болуп жасалган үй-бүлөлүк укук бузуу эсептелет, анын курамы өзүнө объектти, субъектти, объективдүү жана субъективдүү тарапты камтыйт. Көрсөтүлгөн элементтердин жок дегенде биринин жок болуусу толук курамдын болушун жокко чыгарат, демек, мыйзам бузуучуну үй-бүлөлүк жоопкерчиликке

тартуу үчүн мыйзамдуу негиз жок дегенди билдирет. Үй-бүлөлүк укук бузуунун курамынын элементтерин үй-бүлөлүк-укуктук жоопкерчиликтин шарттарынан айырмалоо зарыл, анда аны колдонуу үчүн мыйзам чыгаруучу тарабынан белгиленген талаптар түшүнүлөт. Үй-бүлөлүк-укуктук жоопкерчиликтин шарттарын жалпы (милдеттүү) жана атайын (милдеттүү эмес) деп айырмалоого болот. Жалпы шарттарга укук бузуучунун мыйзамсыз жүрүм-туруму жана күнөөсү, ал эми атайын шарттарга - зыян жана үй-бүлөлүк субъективдүү укуктун бузулушу менен келтирилген зыянын ортосундагы себептик байланыш кирет[10].

Үй-бүлөлүк укук бузуулардын объектиси катарында бул чөйрөдө пайда болгон коомдук мамилелер саналат, ал эми үй-бүлөлүк-укуктук жоопкерчилик үй-бүлөлүк укуктук мамилелердин субъекттеринин үй-бүлөлүк мыйзамдарда бекитилген укуктары бузулгандыгы же милдеттерин аткарбагандыгы үчүн келип чыгат. Үй-бүлөлүк укук бузуулардын курамын формалдуу жана материалдык деп бөлүүгө болот. Формалдууга объективдүү тарабы мыйзамда эки белгисин - жосун жана укукка каршылыкты көрсөтүү менен мүнөздөлгөн курамдар кирет. Өз кезегинде, үй-бүлөлүк укук бузуулардын материалдык курамдары - бул мыйзам чыгаруучу объективдүү тарабына милдеттүү түрдө төрт белгини: жосун, укукка каршылык, келип чыккан кесепеттер жана укукка каршы жосун менен келип чыккан кесепеттердин ортосундагы себептик-натыйжалык байланышты киргизген курамдар. Ошентип, материалдык курамы бар укук бузуулар үчүн үй-бүлөлүк жоопкерчилик жасалган жосундун түздөн-түз терс кесепеттери болгондо гана пайда болушу мүмкүн.

Үй-бүлөлүк-укуктук жоопкерчиликти коргоо укуктук мамилелер катары аныктоо толугу менен туура болуп саналбайат, анткени укуктук мамилелердин теориясы белгилүү болгондой, бул коомдук мамилелердин укуктук ченемдерин жөнгө салуунун натыйжасы болуп саналат. Демек, үй-бүлөлүк-укуктук жоопкерчиликке укуктук мамиле катары мамиле болгон учурда, анын аныктамасынан түздөн-түз мыйзамдуу жүрүм-турумга созулган

процесс түшүп калат. Жоопкерчиликтин мындай укуктук мамилелеринин пайда болушунун негизи катары мындай мамилени жактоочулар укуктук мамилелердин субъекттери тарабынан укук бузууну - укук бузуучуну жана мамлекетти, ал эми объект катары – “үй-бүлө мүчөлөрүнүн үй-бүлөлүк милдеттерин аткарбагандыгынын же талаптагыдай эмес аткаруусунун терс кесепеттерин тартуунун зарылдыгын” аташат. Ошентип, үй-бүлөлүк - укуктук жоопкерчилик үй-бүлөлүк укуктук мамилелердин алкагынан тышкары чыгарылат, мында субъект - үй-бүлө мүчөсү, ал эми объект - үй-бүлөлүк кызыкчылык.

Үй-бүлөлүк-укуктук жоопкерчиликтин маңызын түшүнүү үчүн үй-бүлөлүк-укуктук мамилелердин мазмунунун өзгөчөлүгүн эске алуу зарыл. Үй-бүлөлүк укуктук мамилелердин чегин мыйзам чыгаруучу алардын катышуучуларынын укуктарын жана милдеттерин КРдин ҮКда белгилөө менен аныктайт. Көпчүлүк изилдөөлөрдө үй-бүлөлүк милдеттерге басым жасалат, алардын аткарылбагандыгы үй-бүлөлүк укук бузуу катары бааланат.

Үй-бүлөлүк укуктук жоопкерчиликтин чет өлкөлүк аспектилерин талдоо көрсөткөндөй, Австриянын, Германиянын, Голландиянын, Улуу Британиянын, Испаниянын, Франциянын, Швейцариянын, АКШнын жана башка мамлекеттердин жарандык жана үй-бүлөлүк мыйзамдарынын тиешелүү жоболорун салыштыруу андагы “үй-бүлөлүк-укуктук жоопкерчилик” түшүнүгүнүн жоктугуна карабастан, үй-бүлөлүк укуктук мамилелердин субъекттеринин жоопкерчилик чараларын регламенттөө жигердүү жүргүзүлүп жатат деген тыянак чыгарууга мүмкүндүк берди. Чет өлкөлүк мыйзам чыгаруучу үй-бүлөлүк-укуктук жоопкерчиликтин төмөндөгүдөй чараларын укуктук жөнгө салууга артыкчылык берет:

а) ата-энелик бийликтен (укуктардан, камкорчулуктан) ажыратуу (чектөө);

б) эгерде жубайлар же алардын бири күнөөлүү аракеттерди жасаган болсо, никени жараксыз деп табуу;

в) алимент төлөөгө милдеттүү болгон адамга карата күнөөлүү жүрүм-турумдун кесепетинен алимент алуу укугунан ажыратуу. Айрым өлкөлөрдө (Германия, Италия, Франция ж.б.) никелешүү шарттары бузулган учурда никеге тургандардын жоопкерчилиги каралган. Муну менен бирге, белекке берилгенди кайтарып берүү жөнүндөгү талаптардан тышкары никеге туруу убадасынан четтеген тараптын никеге турууга даярдык көрүүдө башка тарап, ошондой эле ата-энеси же аларды алмаштырган адамдар тарткан чыгымдарынын ордун толтуруусу каралат. Бул жобо ҮКда дагы чагылдырылышы мүмкүн болчу деген божомолдор жаралат.

Бул мамлекеттерде үй-бүлөнү багууга багытталган жоопкерчиликтиң алдын алуу чараларына көп көңүл бурулат, аларды сот же социалдык коргоо боюнча ыйгарым укуктуу орган конкреттүү көйгөйлүү кырдаалдын өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен дайындайт. Мындай чараларга үй-бүлөдө болгон материалдык же моралдык кыйынчылыктарды жеңүү максатында үйдө жардам көрсөтүүнү уюштуруу; балага (ата-энеге) психологиялык терапия курсун жана башка консультацияларды (социалдык педагог, юрист ж.б.) дайындоо кирет, ошонун аркасынан баланын бузулган укуктары калыбына келтирилет, демек, ата-энелерге карата үй-бүлөлүк-укуктук жоопкерчилик чараларын колдонууга бөгөт коюлат. Жогоруда айтылгандар ҮКда ата-энелерге карата сот тарабынан алдын алуу чараларын дайындоо мүмкүндүгүнө көрсөтмөнү бекемдөөнүн максатка ылайыктуулугун күбөлөндүрөт, аларды ишке ашыруу жергиликтүү өз алдынча башкаруунун атайын түзүлгөн органына жүктөлүшү мүмкүн[10].

Айрым өлкөлөрдүн мыйзамдарында чагылдырылган үй-бүлөлүк-укуктук жоопкерчиликтиң өзгөчө чарасы болуп жасалган үй-бүлөлүк укук бузуу үчүн мурастоо укугунан ажыратуу саналат. Бул чараны колдонуунун субъекттик курамында жана негиздеринде болгон олуттуу айырмачылыктар мамлекеттердин үч категориясын бөлүп көрсөтүүгө мүмкүндүк берет:

1) эгерде мурас алуучу (тукум) мыйзам тарабынан жүктөлгөн мурас калтыруучуну багууну милдетин кыянаттык менен бузса, мурас калтыруучу

мурас алуучуну милдеттүү үлүшүнөн ажырата аларын белгилөөчү(Германия);

2) балдарын таштап кеткен ата-энелерди татыксыз мураскорлор деп таануучу (Испания, АКШ);

3) эгерде мурас калтыруучу менен чогуу жашоо тирүү калган жубайынын күнөөлүү жүрүм-турумунун негизинде токтотулса, тирүү калган жубайын татыксыз мураскор катары бөлүп карагандар, (Литва, Сербия, Хорватия). Муну менен бирге, эреже катары, үй-бүлөлүк жоопкерчилик чараларын колдонуу жашы жете электердин иштери боюнча соттор же үй-бүлөлүк иштер боюнча соттор тарабынан жүзөгө ашырылат

КМШга мүчө мамлекеттердин үй-бүлөлүк мыйзамдары көбүнчө РФнын УКда каралгандарга окшош үй-бүлөлүк - укуктук жоопкерчилик чараларын карайт - ата-энелердин күнөөлүү жүрүм-турумунда ата-энелик укуктардан ажыратуу (чектөө), асырап алуучулардын күнөөлүү жүрүм-турумунда асырап алууну жокко чыгаруу, никени жараксыз деп таануу, алимент алуу укугунан ажыратуу жана башка. КМШга мүчө мамлекеттердин мыйзамдарынын жалпы тенденциясы болуп үй-бүлөлүк милдеттерин талаптагыдай аткарбаган учурда мураскорлорду мурастоо укугунан ажыратуу жөнүндө жоболордун болушу саналат. Айрым КМШ өлкөлөрүнүн үй-бүлөлүк мыйзамдары каралып жаткан чөйрөдө айрым өзгөчөлүктөргө ээ. Мисалы, Молдованын Үй-бүлө кодексинин 67-беренеси жана Беларусь Республикасынын Нике жана үй-бүлө жөнүндө кодексинин 80-беренеси балага терс таасирин тийгизген ата-эненин адеп-ахлаксыз жүрүм-турумун ата-энелик укуктардан ажыратуу үчүн негиз катары карайт. Украинанын Үй-бүлө кодекси укукка каршы, адеп-ахлаксыз жүрүм-турумунан, никеге туруудан баш тарткан адам үчүн маанилүү болгон жагдайларды (катуу оору, баланын бар экендиги, соттуулугу ж.б.) жашыргандыгынан улам никени каттоодон жана үлпөт тойдон баш тарткандыгына байланыштуу келин менен күйөө баланын чыгымдардын ордун толтурууга болгон укугунан ажыратуу сыяктуу үй-бүлөлүк-укуктук жоопкерчиликтин өзгөчө чарасын карайт (30-бер. 3-п.). Бул

жоболор Кыргыз Республикасынын үй-бүлө мыйзамдарынын тиешелүү бөлүмүн жакшыртуу учурунда эске алынышы мүмкүн.

Үй-бүлөлүк жоопкерчилик өзүнүн өнүгүсүндө үч баскычтан өтөт: пайда болушу, конкреттештирилиши (белгилениши, арналышы) жана ишке ашырылышы. Үй-бүлөлүк жоопкерчиликтин биринчи баскычы үй-бүлөлүк укук бузуу жасалган учурдан башталат. Үй-бүлөлүк-укуктук жоопкерчиликтин экинчи баскычына төмөнкүлөр кирет: а) үй-бүлөлүк укук бузуунун курамын белгилөө; б) анын укуктук квалификациясы; в) үй-бүлөлүк-укуктук жоопкерчиликтин чарасын белгилөөчү укук колдонуу актысын кабыл алуу. Үй-бүлөлүк-укуктук жоопкерчиликтин үчүнчү баскычы – бул аны ишке ашыруу баскычы[10].

Үй-бүлөлүк-укуктук жоопкерчиликти жеке-коомдук укуктун тармагы катары үй-бүлөлүк укуктун алкагында өз алдынча институт катары бөлүп кароого бардык негиздер бар деп эсептейбиз.

Үй-бүлөлүк-укуктук жоопкерчиликтин мүнөздөмөсүн статуттук юридикалык жоопкерчилик позициясынан берүү негиздүү жана объективдүү зарыл деп эсептейбиз, ага ылайык башынан эле (үй-бүлөлүк-укуктук мамилелер пайда болгон учурдан тартып) юридикалык жоопкерчилик бүтүндөй укуктук көрүнүш катары белгиленет, ал эми ишке ашыруу формалары (ыктыярдуу (позитивдүү) жана мамлекеттик-мажбурлоо (терс)) укуктук мамилелердин динамикасынын натыйжасында келип чыгат. Бул иштин биринчи главасында көрсөтүлгөндөй, үй-бүлөлүк-укуктук жоопкерчиликти изилдөөгө ретроспективдүү мамиле өтө тар болуп саналат жана үй-бүлөлүк-укуктук жоопкерчилик институтунун маңызын укуктук категория катары толук өлчөмдө чагылдырбайт.

Белгилерди аныктоодон мурда үй-бүлөлүк-укуктук жоопкерчиликтин максаттарына негиздеме беребиз.

Үй-бүлөлүк-укуктук жоопкерчиликтин максаттары болуп төмөнкүлөр саналат: үй-бүлөлүк укук мамилелеринин субъекттеринин укуктарын жана мыйзамдуу кызыкчылыктарын коргоо; укук бузуучуларды оңдоо жана

тарбиялоо; аларды жазалоо; үй-бүлөлүк укук бузууларды алдын алуу жана алардын жайылуу деңгээлин төмөндөтүү. Үй-бүлөлүк-укуктук жоопкерчиликтин милдеттери болуп үй-бүлөнү, энеликти, аталыкты жана балалыкты коргоо; үй-бүлөнү бекемдөө; үй-бүлөлүк укуктук мамилелердин субъекттеринин өз ара жардамдашуусунун негизинде үй-бүлөлүк мамилелерди куруу; үй-бүлөнүн ишине кимдир бирөөнүн өзүм билемдик менен кийлигишүүсүн болтурбоо; үй-бүлө мүчөлөрүнүн өз укуктарын жана аларды соттук коргоонун мүмкүнчүлүктөрүн тоскоолдуксуз жүзөгө ашыруусун камсыз кылуу саналат. Үй-бүлөлүк-укуктук жоопкерчилик функцияларына жөнгө салуучу, алдын алуучу, жазалоочу, калыбына келтирүүчү жана тарбиялык функциялар кирет. Үй-бүлөлүк жоопкерчилик Россиянын үй-бүлөлүк мыйзамдарын мүнөздөгөн жана укук колдонуу практикасы үчүн негизги жөнгө салуучу катары иш алып барган адилеттүүлүк, гуманизм, мыйзамдуулук, сөзсүз болуучу, күнөөлүү, индивидуалдаштыруу принциптерине негизделген[10].

Ю. Ю. Колесниченко юридикалык жоопкерчиликти түшүнүүгө терс мамиле кылуу үчүн юридикалык жоопкерчиликтин негизги максаттарынын бири болуп социалдык адилеттүүлүктү калыбына келтирүү саналат деп туура айткан.

Үй-бүлөлүк-укуктук жоопкерчиликтин төмөнкү максаттарын бөлүп көрсөтүү мүмкүн жана максатка ылайыктуу деп эсептейбиз:

1) нике-үй-бүлө мамилелеринин иреттүүлүгүн түзүү;

2) үй-бүлөлүк укук бузууларды алдын алуу, үй-бүлө мүчөлөрүнүн укуктук жана моралдык-этикалык жазма буйруктарга ылайык жүрүм-турумун камсыз кылуу;

3) никеге туруудан жана үй-бүлөгө таандыктыктан келип чыккан мамилелердин катышуучуларынын арасында девианттык жүрүм-турумдун деңгээлин төмөндөтүү;

4) активдүү моралдык-адеп-ахлактык позицияны тарбиялоо, үй-бүлө жана нике институтун сыйлоону калыптандыруу, үй-бүлөдө гендердик теңчиликти ишке ашыруу;

4) үй-бүлөлүк укук бузууну жасагандыгы үчүн адамды жазалоо;

5) үй-бүлө мүчөлөрүнүн, өзгөчө жашы жете электердин жана эмгекке жарамсыздардын укуктарын жана кызыкчылыктарын калыбына келтирүү жана коргоо.

Юридикалык жоопкерчиликтин ар кандай түрлөрүн, анын ичинде үй-бүлөлүк мыйзамдардын ченемдерин бузгандыгы үчүн колдонуу бир башкы максатка - үй-бүлөлүк укуктук мамилелердин катышуучуларынын кадимки тиричилигин камсыз кылууга, үй-бүлөлүк укуктук мамилелердин субъекттеринин укуктарын жана кызыкчылыктарын коргоого кызмат кылат деп эсептейбиз.

Үй-бүлөлүк-укуктук жоопкерчиликтин максаттары субъекттердин-жубайлардын, балдардын жана үй-бүлөнүн башка мүчөлөрүнүн укуктарын жана эркиндиктерин ишке ашыруу үчүн шарттарды түзүү, үй-бүлөлүк укук тартибин бекемдөө, нике-үй-бүлөлүк чөйрөдөгү укук бузуулардын деңгээлин төмөндөтүү сыяктуу реалдуу күтүлгөн социалдык оң натыйжаларга алып келиши керек. Үй-бүлөлүк-укуктук жоопкерчилик институтунун жогоруда аталган максаттарына жетишүү глобалдык жыйынтык максатты аткарууга - никеден жана үй-бүлөгө таандыктыктан келип чыккан мамилелердин гармониялуу өнүгүүсүн калыптандырууга алып келет.

Ошентип, үй-бүлөлүк-укуктук жоопкерчиликтин максаты - бул үй-бүлөлүк-укуктук жоопкерчиликтин ченемдерин орнотуунун жана колдонуунун жардамы менен мыйзам чыгаруучу жана укук колдонуучу жетүүгө умтулган, үй-бүлө мүчөлөрүнүн ишмердигинин каалаган натыйжаларында чагылдырылган нике-үй-бүлөлүк мамилелердин келечектеги өнүгүүсүнүн идеалдуу болжолдонгон, мамлекет тарабынан камсыз кылынган модели.

Укуктук жоопкерчиликтин, анын ичинде үй-бүлөлүк-укуктук максаттардын классификациясына окумуштуулар бирдей көз карашта эмес. Баардык классификация шарттуу жана материалды изилдөөдө белгилүү бир тартип үчүн зарыл. Үй-бүлөлүк-укуктук жоопкерчиликтин бардык максаттары өз ара туруктуу аракеттенүүдө болот. Юридикалык жана үй-бүлөлүк-укуктук жоопкерчиликтин максаттары жалпы жана өзгөчө болуп бөлүнөт.

“Үй-бүлөлүк-укуктук жөнгө салуунун максаттары, милдеттери жана принциптери үй-бүлөлүк укуктун методунун императивдүүлүгүнүн өзгөчө көрүнүшү болуп саналат. Үй-бүлөлүк укуктук мамилелердин субъекттерине өзүлөрүнүн үй-бүлөлүк укуктарын жана милдеттерин жүзөгө ашырууда салыштырмалуу эркиндик берилгенине карабастан, мамлекет милдеттүү эрежелерди, коомдук-укуктук “параметрлерди” белгилейт.” Чынында эле, үй-бүлөлүк жоопкерчиликке тартуунун негиздери, шарттары жана тартиби, эгерде алар үй-бүлөлүк мыйзамдардын негизги башталыштарына карама-каршы келсе, мыйзамдуу эмес деп эсептелет.

М. П. Трофимова юридикалык жоопкерчиликтин функциялары - бул юридикалык жоопкерчиликтин ченемдеринин коомдук мамилелерге таасир этүүсүнүн негизги багыттары деп эсептейт, алар аркылуу анын максаттары ишке ашат жана дайындоо пайда болот. А. А. Анферов бир аз башкача көз карашта, ал юридикалык жоопкерчиликтин функциялары жөнгө салуучу жана коргоочу укуктук мамилелердин алкагында жүзөгө ашырылуучу жана тиешелүү укуктук ченемдердин жазма буйруктарына баш ийдирүү максатында субъекттердин аң-сезимине таасир эткен айыптык санкциялар менен жабдылган укуктук тыюу салуулар (юридикалык милдеттер) катары берилиши мүмкүн деп эсептейт.

Укуктун функциялары катарында анын манызынын аныктамасын, коомдук мамилелерге укуктун таасиринин негизги багыттарын түшүнгөн көпчүлүк окумуштуулардын пикирине кошулуу зарыл деп эсептейбиз. Эң кеңири аныктама А. Л. Морозова тарабынан берилген, ал “укуктун

функциялары коомдун өнүгүшүнүн ушул этабында укуктун алдында турган эң маанилүү, конкреттүү милдеттерди ишке ашырууга багытталган жана аларды тартипке салуу, жөнгө салуу жана аларга зарыл туруктуулукту, биримдикти жана динамизмди берүү максатында коомдук мамилелерге укуктук таасир этүүнүн негизги багыттары катары аныктайт” деп эсептейт.

Ата мекендик теорияда терс үй-бүлөлүк укуктук жоопкерчиликтиң максаттарына жана функцияларына болгон көз караштар туруктуу мүнөзгө ээ жана акыркы он жылдыкта өзгөрүүлөргө көп дуушар болгон эмес. “Үй-бүлөлүк укуктун функциялары укуктун негизги функцияларынан алынган, бул тармак тарабынан жөнгө салынуучу коомдук мамилелердин өзгөчөлүгүн чагылдырат. Өз кезегинде, үй-бүлөлүк укуктун функциялары тармак катарында үй-бүлөлүк укук системасына кирген укуктук институттардын функциялары менен деталдаштырылат. Айрым үй-бүлөлүк-укуктук институттардын функцияларын мүнөздөөдө өзүнчө укуктук ченемдер менен аткарылуучу функциялар дагы баалоого дуушар болушу керек”. Функцияларды мындай түшүнүү үй-бүлөлүк-укуктук жоопкерчилик институтунун функцияларын аныктоо үчүн дагы колдонулушу керек деп ойлойбуз.

Ошентип, тармактык жоопкерчиликтиң функциялары анын максаттары менен аныкталат. О. С. Турусова үй-бүлөлүк укуктук жоопкерчиликтиң төмөнкүдөй функцияларын караганы негиздүү - алдын алуучу, жөнгө салуучу, калыбына келтирүүчү, тарбиялоочу жана жазалоочу. Булар үй-бүлөлүк-укуктук жоопкерчиликти колдонууда толук ишке ашырыла турган юридикалык жоопкерчиликтиң беш негизги функциясы, көптөгөн укук теоретиктери тарабынан таанылган, алардын пикири менен макул болбой коюуга болбойт.

Үй-бүлөлүк-укуктук жоопкерчиликтиң функциялары дегенде анын таасиринин негизги багыттарын түшүнүү керек, анда анын маңызы ачылат жана ал бар болгон максаттарга жетет.

Бирок, үй-бүлөлүк укук илиминде үй-бүлөлүк укуктук жоопкерчилик функцияларын бөлүп кароо маселеси боюнча бир бүтүндүккө жетишилген эмес. Алсак, Л. В. Чичерова, мисалы, үй-бүлөлүк укуктагы санкциялар жазалоо функциясын гана аткарат деп бүтүм чыгарган.

И. Н. Гливинская андан ары өтүп, жазалоо, калыбына келтирүү жана тарбиялоо функцияларын бөлүп карайт. Бул окумуштуунун “үй-бүлөлүк укуктагы юридикалык жоопкерчилик биринчи кезекте жазалоочу функцияны аткарат, анткени ал укук бузуучулар үчүн мүлктүк же жеке мүлктүк эмес укуктардан ажыратуу же чектөө түрүндөгү жагымсыз кесепеттерди алдын ала карайт” деген бүтүмүнө макул болбоо керек. Жазалоо функциясы ретроспективдүү ыкманын алкагында ишке ашырылат, бирок артыкчылыктуу эмес деп эсептейбиз. Үй-бүлөлүк укуктук мамилелердин алкагында жоопкерчиликтин тарбиялоочу функциясына артыкчылык берилиши керек.

О. Ю. Ситкова алдын алуу, жазалоо, калыбына келтирүү жана тарбиялоо функцияларын көрсөтүү менен бул тизмекти негиздүү кеңейтүүдө.

О. С. Турусова бешинчи – жөнгө салуучу функцияны кошууда.

Үй-бүлөлүк укук жана анын ар кандай институту жана юридикалык каражаттар өзүнүн укуктук таасир этүүсүндө укуктун ар кандай субъектисинин жол берилген чектеги ишмердиги сыяктуу эле конкреттүү кызыкчылыктарды коргоого багытталган. Муну менен бирге, укук үчүн да, укуктук каражаттар үчүн да, укук субъекттери үчүн да функциялар - бул үй-бүлөлүк укуктук мамилелердин катышуучуларынын кызыкчылыктарын укуктук коргоону жүзөгө ашыруу максатында алардын касиеттерин (аракеттерин (ишмердигин) көрсөтүүнүн мүмкүн болгон формалары.

Үй-бүлөлүк-укуктук жоопкерчилик функциялары өзүнөн-өзү белгиленбейт. Алар коомдун жана үй-бүлөнүн өнүгүүсүнүн белгилүү бир этабына туура келет. Коомдук мамилелерге жөнгө салуучу таасирдин муктаждыгы гана эмес, ошол таасирдин мазмуну жана формалары коомдун өзгөчөлүгү, анын баалуулуктары, идеалдары, объективдүү шарттары менен

аныкталат. Үй-бүлөлүк-укуктук жоопкерчиликти жөнгө салуучу, тарбиялык, алдын алуучу, калыбына келтирүүчү, жазалоочу таасири үй-бүлөнү жана никени гармониялуу өнүктүрүү, үй-бүлө мүчөлөрүнүн укуктарын жана кызыкчылыктарын ишке ашыруу, бузулган үй-бүлөлүк укуктарды, баалуулуктарды жана идеалдарды калыбына келтирүү, үй-бүлөдөгү жүрүм-турумдун терс варианттарын четтетүү, социалдык жана моралдык баалуулуктарды бекитүү, үй-бүлөлүк укуктук мамилелерде жалпы жана жеке-укуктук кызыкчылыктардын гармониялуу айкалышын калыптандыруу зарылдыгы менен аныкталат.

Үй-бүлөлүк-укуктук жоопкерчилик функциялары бири-бири менен тыгыз байланышта, бири-бире тыгыз чырмалышып, бир убакта аракетте болору да шек туудурбайт. Көбүнчө юридикалык адабиятта укуктун айрым тармактары үчүн тигил же бул функция негизги, ал эми башкалар үчүн экинчи даражадагы деп эсептелет деген пикир бар. Никеден жана үй-бүлөгө таандыктыктан келип чыгуучу мүлктүк жана жеке мүлктүк эмес мамилелерди тартипке келтирүүчү үй-бүлөлүк укуктук ченемдердин колдонуу чөйрөсүндө чечүүчү роль укуктук калыбына келтирүү функциясына таандык. Үй-бүлөлүк-укуктук жоопкерчиликти функцияларынын биримдиги алардын ар бири белгилүү түрдө жалпы юридикалык жоопкерчиликти мүнөздөп, анын максаттарын аткарууга өбөлгө түзгөндүгү менен чагылдырылат. А. В. Малько “укуктук сыйлыктар контролдук, мотивациялык, коммуникативдик, баалоо, кепилдик берүү, бөлүштүрүү жана тарбиялоо функцияларын аткарат”- деп туура белгилеген. Дал ушул функциялар үй-бүлөлүк-укуктук жоопкерчиликти анын позитивдүү аспектисинде ишке ашырууда түздөн-түз чагылдырылган деп эсептейбиз.

Жогоруда айтылгандардан улам жана юридикалык жоопкерчиликти ички касиеттерин негиз катары алуу менен юридикалык жоопкерчиликти функцияларын эки топко бөлүүгө болот. Биринчисине - жазалоочу, жөнгө салуучу, алдын алуучу жана калыбына келтирүүчү, ал эми экинчисине -

коомдун руханий муктаждыктары менен аныкталуучу юридикалык жоопкерчиликтин таасиринин өзгөчө багыты катары тарбиялоочу кирет.

Жогоруда айтылгандарды жыйынтыктап жатып, үй-бүлөлүк-укуктук жоопкерчиликтин функциялары үй-бүлөлүк-укуктук жоопкерчиликтин мазмуну, маңызы жана социалдык багыты менен аныкталган конкреттүү шарттарда аларды ишке ашырууну камсыз кылуу менен үй-бүлөлүк укуктун функцияларынын конкреттүү көрүнүшүн билдирерин жана алар аркылуу үй-бүлөлүк-укуктук жоопкерчиликтин максаттары жетишилген жана дайындалышы пайда болгон коомдук мамилелерге үй-бүлөлүк-укуктук жоопкерчиликти ишке ашыруу аркылуу мамлекеттин таасиринин негизги багыттарын түзөрүн белгилей кетүү зарыл деп эсептейбиз.

Мындан тышкары, жогоруда айтылып өткөндөй, Кыргыз Республикасынын ҮКнын текстин талдоо үй-бүлө мүчөлөрүнүн көптөгөн укуктары бир эле учурда алардын милдеттери болуп саналгандыктан, үй-бүлөлүк укуктук мамилелердин катышуучулары өзүлөрүнүн укуктарын ишке ашырууга милдеттүү деген жыйынтыкка келүүгө мүмкүндүк берет. Демек, үй-бүлөлүк-укуктук жоопкерчилик жөнүндө ой жүгүртүүдө милдетти аткаруу же аткарбоо - мыйзамда так белгиленген конкреттүү иш-аракет, үй-бүлө мүчөсүнүн жүрүм-туруму жөнүндө гана эмес, укукту ишке ашыруу же ишке ашырбоо – үй-бүлө мүчөсүнөн белгилүү бир иш-аракетти, жүрүм-турумду талап кылуу мүмкүнчүлүгү жөнүндө дагы сөз кылуу керек. Ошентип, үй-бүлөлүк милдетти ак ниеттүү аткаруу аркылуу үй-бүлөлүк-укуктук жоопкерчиликти же аны аткаруудан баш тарткандыгы үчүн жазаны аныктоо өтө эле жөнсүз болот, анткени бул укуктук мамилелер милдеттердин өзү менен гана токтобойт.

Үй-бүлөлүк-укуктук жоопкерчиликтин позитивдүү жоопкерчилик катары эң так аныктамасын, биринчи кезекте үй-бүлөлүк мамилелерге милдеттенме түшүнүгүн колдонуу менен түзсө болот деп ойлойбуз. Албетте, милдеттенмелер теориясын жарандык карым-катнаштын муктаждыктарын камсыз кылуу үчүн иштелип чыккан мааниде колдонуу (мүлктүк

кызыкчылыктын басымдуулугу менен) туура эмес жана ал тургай зыяндуу болуп калышы мүмкүн, анткени ал үй-бүлөлүк укуктук мамилелердин маңызын өзгөчө мамиле катары толугу менен бузуп, өзүнчө тармакка үй-бүлөлүк укукту бөлүп берүүнүн каршылаштарынын аргументи үчүн кошумча кызмат кылмак.

Бирок үй-бүлөлүк мыйзамдарда жарандык укуктун конструкцияларын колдонууга тыюу салынбайт “анткени бул үй-бүлөлүк укуктук мамилелердин маңызына карама-каршы келбейт”.

Мындан тышкары, Г. В. Мальцевдин айткандарын адилеттүү деп эсептейбиз, ал милдеттенменин категориясы тармактар аралык болуп саналат деген тыянакка келген. Демек, “милдеттенме” түшүнүгүн үй-бүлөлүк укуктук мамилелерге алардын маңызына карама-каршы келбеген бөлүгүндө колдонуу укукка каршы келбейт жана негиздүү.

Юридикалык адабиятта укуктар жана милдеттер дегенде милдеттенмелер түшүндүрүлөт деген көз карашты кездештирүүгө болот. Мындай мамиле өтө талаштуу. Жарандык-укуктук милдеттенме “жактын ортосунда белгиленген укуктар менен милдеттердин юридикалык фактыга ылайык келишин билдирет” деп эсептейбиз. Субъективдүү укуктар жана милдеттер жарандык укуктук мамилелердин бир формасы болуп туруп өзүнүн мазмунуна ээ.

Милдеттенме, келишим, милдет сыяктуу укуктук категориялар өз алдынча жана мазмуну боюнча да, маңызы боюнча да индивидуалдуу деп кароо маанилүү, бирок алардын ар бири бирдей жана так түшүнүүнү талап кылат. Никеден келип чыгуучу укуктук мамилелерди милдеттүү катары аныктоо үчүн алардын келип чыгышынын негизин аныктоо зарыл. Милдеттенменин пайда болушу үчүн, биринчи кезекте эки эрктин макулдугу болушу керек. Мындай макулдашуунун негизги формасы катарында жарандык укукта келишим таанылган. Милдеттенмелер бузулган учурда келишимди аткаруу мамлекеттик мажбурлоо менен камсыздалышы үчүн

келишим жазуу жүзүндө түзүлөт жана нотариалдык күбөлөндүрүүнү, ал эми өзгөчө учурда - мамлекеттик каттоону талап кылат.

Үй-бүлөлүк укукта асырап алуучу үй-бүлө же камкордук жөнүндө келишим, нике келишими, мүлктүк мамилелерди жөнгө салуучу алимент келишими түзүлгөндө мындай мамилелер орун алат. Анык нерсе-оңой байкалат жана шек туудурбайт, анткени Кыргыз Республикасынын ҮК жогоруда айтылгандай, үй-бүлөлүк укуктук мамилелерге жарандык-укуктук конструкцияларды колдонууга мүмкүндүк берет.

Бирок, анда мүлктүк мүнөздөгү мамилелерде жана үй-бүлөлүк мамилеге окшош мамилелерде (асырап алуучу үй-бүлө, камкордук) милдеттенмелер пайда болот, ал эми түздөн-түз жубайлар менен туугандардын ортосунда жок! Нике бузулганда же “туугандык байланыш” деп аталган нерсе бузулган учурда гана алименттик милдеттенмелер пайда болушу мүмкүн. Анда үй-бүлө куруп, өз балдарын тарбиялап жаткан болсо, үй-бүлөлүк укуктук мамилелердин катышуучуларын эмне “байланыштырат”? Эгер укук мындай байланышты көрбөсө – эмне үчүн ЖААК органдарында никени каттатуу керек?

Е. А. Суханов “РФ Граждандык кодексинде түздөн-түз каралган негиздердин бири болбосо, милдеттенмеленген укуктук мамилелер пайда болбойт”, деп жазат. Бирок, ЖК милдеттенмелердин келип чыгышынын негиздеринин бири катарында юридикалык фактыны дагы тааныйт. Үй-бүлөлүк укукта мындай юридикалык жактан маанилүү фактылар болуп никени каттоо жана баланын төрөлүшүн каттоо саналат.

Никени каттоо-мамлекет үчүн өзгөчө мааниге ээ болгон эркек менен аялдын эркин билдирүү актысы: эркек менен аялдын үй-бүлө курууга өз ара ыктыярдуу макулдугу. Демек, андан келип чыккан милдеттенмелер - эрктердин макулдашуусуна негизделген. Турмуш-тиричиликте көп колдонулган “мен сага эч кандай убада берген эмесмин” деген сөздөр укуктун көз карашында эч нерсеге арзыбаган нерсе, анткени жарандык абалдын актылары китебине кол коюлган учурда жубайлар узакка созулган,

өз ара милдеттендирилген укуктук мамилелердин катышуучулары болуп калышат, мында алардын ар бири экинчисинен талап кылууга укуктуу жана ар бири “өз ара урматтоонун жана өз ара жардамдашуунун негизинде мамиле түзүүгө, үй-бүлөнүн бакубаттуулугуна жана бекемделишине көмөктөшүүгө, балдарынын бакубаттуулугу жана өнүгүүсү жөнүндө кам көрүүгө” милдеттүү – негизги шарттары ҮКнын ченемдери болуп саналган “кыскартылган” келишимдин бир түрү түзүлөт. Муну менен бирге, пайда болгон милдеттенмелердин объектиси болуп, биринчи кезекте жубайлардын жеке кызыкчылыгындагы аракеттер эмес, үй-бүлө мүчөлөрүнүн жана көбүнчө анда тарбияланып жаткан балдардын кызыкчылыгындагы аракеттер эсептелет.

Юридикалык илимде мүлктүк кызыкчылыгы бар милдеттенмелер теориясы бекем позицияны ээлейт. Ал негиздүү жана жалпы таанылган болуп саналат. Мисалы, Е. А. Суханов мүлктүк эмес мамилелер “милдеттенмелердин формасына ээ боло албайт” деп белгилейт (жана өз эмгектеринде ушул көз карашты ырааттуу карманат). Муну менен бирге, ал “милдеттенме ыйгарым укук берилген адамдын мүлктүк эмес кызыкчылыгын канааттандырууга багытталышы же эгерде мында мүлктүк алмашуу менен байланыш үзүлбөсө, милдеттүү адам тарабынан мүлктүк эмес мүнөздөгү аракеттерди жасоо предмети болушу мүмкүн” деп эсептейт. Негизи, бул ой жүгүртүү милдеттенген укуктук мамилелердин табияты мүлктүк эмес кызыкчылыктар менен милдеттенмелерге жол бербейт деп эсептеген Г. Ф. Шершеневичтин позициясын толуктайт: “Милдеттенме боюнча укуктардын объектиси башка бирөөнүн аракети деп таанылат. Бирок адамдардын иш-аракеттери мажбурланбайт, ошондуктан талап кылуу укуктарына ылайык келген милдеттердин юридикалык мүнөзүн сактап калуу үчүн аларга санкция берүү зарыл, анткени аткаруудан качкан адамдын мүлкүнө кызыкчылыкты мажбурлоо менен гана жүзөгө ашыруу мүмкүн. Эгерде ал аткарууну каалабаса, анда иш-аракет башка адам тарабынан аткарылышы мүмкүн же такыр аткарылбай калат, бирок башкага кайрылуунун натыйжасында же

кызмат көрсөтүүнү толук аткарбагандыгынын натыйжасында укуктун субъекти тарткан мүлктүк зыян үчүн күнөөлүүнүн мүлкү жооп берүүгө тийиш. Акчалай эквивалентте көрсөтүүгө мүмкүн болбогон милдеттердин санкциясы кандай болушу мүмкүн?”. Ошондуктан мындай көз караштын жактоочулары үй-бүлөлүк укуктагы милдеттенмелер жөнүндө сөз кылып жатып, негизинен алименттик милдеттенмелерге гана басым жасашат. Бул жерде, эмгекке жарамсыз же жашы жете элек үй-бүлө мүчөсүнө кам көрүү милдети бул мазмунду талап кылуу укугу менен дал келет. Демек, эгерде милдеттенме өз ыктыяры менен аткарылбаса, анда талап кылууга укугу бар тарап мүлктүк зыян тартат. Албетте, милдеттүү тарап өз мүлкү менен жооп бериши керек.

Милдеттенмелерге карата “мүлктүк” мамиленин жактоочулары баарыдан мурда үй-бүлөлүк укукта мүлктүк эмес кызыкчылыгы бар милдеттенмелердин бар экендигин тааныбайт, анткени аларды аткарууну (өз ара урматтоого, сүйүүгө, берилгендикке, балдарды тарбиялоого мажбурлоо) талап кылуу мүмкүнчүлүгүн көрүшпөйт. Бул категориялар адеп-ахлактык мүнөзгө ээ, башка тарап милдеттүү тараптын аткаруусунан качканда моралдык кыйналууну башынан өткөрөт. Бул учурда моралдык зыян келип чыгат, аны акчалай эквивалентте эсептөө ар дайым кыйын, ал тургай М. В. Антокольская сыяктуу үй-бүлөлүк укукка жарандык укуктун конструкцияларын колдонуунун ырааттуу жактоочулары Россиянын соттук практикасында моралдык зыянын ордун толтуруу көбүнчө символикалык мүнөзгө ээ экенин белгилешет.

Бирок милдеттенме мүлктүк эмес кызыкчылыктын негизинде бузулган учурда адаттагы санкцияны (айып пул, зыянын ордун толтуруу ж.б.) колдонуу мүмкүн болбосо, анда мындай милдеттенмелер эч качан пайда болбойт дегенди билдирбейт.

И. А. Покровский милдеттенмеге карата бир тараптуу мамиле кылууну сынга алат: “милдеттенмеге болгон туура түшүнүк карыздар адамдын примитивдүү жеке “үмүтсүздүк” абалынын чегинен жана “мүлктүк”

абалынын чегинен бирдей аралыкта болушу керек”. Ар кандай милдеттенмеде өзүнө тиешелүү элементтин бар экендигин таануу менен, окумуштуу мүлктүк эмес мазмундагы милдеттенмени коргоодон баш тартууга болбостугун, антпесе мыйзамдын негизги принциби – адилеттүүлүк принциби бузуларын айтып, толук адилеттүү баа берет. Дагы бир жагдай, мыйзам чыгаруучу жубайлардын ортосундагы, ата-энелер менен балдардын ортосундагы мүлктүк эмес мамилелерди жөнгө салууну алардын жеке өзүлөрүнө, декларация катары адеп-ахлак ченемдерин, Үй-бүлө кодексин бузгандыгы үчүн атайын санкцияларды эскертпестен калтырат. “Бирок бардык аракеттер адамдын эркине көз каранды болгондой эле, бардык милдеттенмелер дагы айрым кошумча “мотивацияларды” жаратуу жолу менен ошол эркти кысымга алуунун мыйзам жол берген формасы болуп саналат. Үй-бүлөлүк мамилелерде пайда болгон мүлктүк эмес милдеттенмелерди тараптардын аткарышы үчүн мыйзам тарабынан кандай мотивациялар сунушталууда? Мындай мотивация үй-бүлөнүн жана баланын кызыкчылыгы үчүн чыгарылат.

Чынында эле, пайда болгон өз ара үй-бүлөлүк милдеттенмеде тараптар бир эле учурда өз ара мамилелерин сүйүүгө, бирин бири урматтоого ж.б. негиздөөгө (б. а. өзүнүн аракети менен үй-бүлөнүн башка мүчөлөрүнө зыян келтирбегендей жана үй-бүлөлүк очоктун туруктуулугуна өбөлгө болгудай кылып ойлонуп кылууга) милдеттүү жана ошол эле учурда мындай мамилени бири-биринен талап кылууга укуктуу. Эгерде үй-бүлөлүк укуктук мамилелердин катышуучуларынын бири бул милдеттенмелерди аткарбаса, барыдан мурда үй-бүлөнүн туруктуулугуна доо кетет, бала тарбияланууга тийиш болгон ошол ыңгайлуу микроклимат бузулат (мыйзам боюнча баланы тарбиялоонун артыкчылыктуу формасы биологиялык үй-бүлө болуп саналат). А эгер үй-бүлө бузулса, жубайлардын ортосундагы нике да баалуулугун жоготот жана бузулат. Ошентип, үй-бүлөлүк укуктук мамилелерде мүлктүк милдеттенмелер аткарылбаса, милдеттүү тарап өзүнүн мүлкү менен келтирилген зыяндын ордун толтуруга тийиш (алимент

белгилөө жолу менен). Мүлктүк эмес милдеттенмелер аткарылбаган учурда, милдеттүү тарапка мүлктүк эмес таасир көрсөтүлөт (нике бузулушу мүмкүн, ата-эне ата-энелик укуктарынан ажыратылышы мүмкүн). Башкача айтканда, мыйзамда “акчалай эквивалентте көрсөтүлүшү мүмкүн болбогон” милдеттенмелерге карата колдонулуучу таасир этүү чарасы жок деп айтууга негиз жок.

Мындан тышкары, Үй-бүлө кодекси жубайлардын тең укуктуулугун бекемдейт (аялы күйөөсүнүн бийлигинин астында эмес, үй-бүлөлүк укуктук мамилелердин тең укуктуу катышуучусу болуп саналат), жашы жете электердин укуктарын коргойт (балдар бул революцияга чейинки мыйзамдар белгилегендей ата-энелердин бийлигинин астында эмес, тескерисинче, ата-энелер жашы жете элек балдарынын мыйзамдуу өкүлдөрү болуп саналат жана алардын кызыкчылыгы боюнча аракеттенүүгө милдеттүү) – жеке “үмүтсүздүк” абалы пайда болбойт. Демек, үй-бүлөлүк укуктук мамилелердеги милдеттенмелер жөнүндө сөз болгондо, жеке адамга болгон укук же башка адамдын эркине болгон укук келип чыгышы мүмкүн эмес-иш-аракет кылуу укугу гана. Жана бул милдеттенменин маңызы-бирөөнүн кызыкчылыгы үчүн аракет талап кылуу укугу. Үй-бүлөлүк укуктук мамилелерде ар бир катышуучунун жеке кызыкчылыгы үй-бүлөнүн жана балдардын кызыкчылыгында аракеттерди жасоодо болууга тийиш. Демек, үй-бүлөлүк укук мамилелериндеги милдеттенмелер жөнүндө талкуулаганда жеке адамга болгон укуктун же башка адамдын эркиндикке болгон укуктун келип чыгышы жөнүндө эмес, иш-аракетке болгон укугу жөнүндө гана сөз болушу мүмкүн. Аракетти кимдир бирөөнүн кызыкчылыгында талап кылуу укугу – бул милдеттенменин маңызы болуп саналат. Үй-бүлөлүк укуктук мамилелерде ар бир катышуучунун жеке кызыкчылыгы үй-бүлөнүн жана балдардын кызыкчылыгында аракеттерди жасоодо болууга тийиш.

Үй-бүлөлүк укукка мүнөздүү деп аталган укуктук мамилелерди токтотуу (ажырашуу, багып алуу жөнүндө келишимди бузуу, никени жараксыз деп табуу ж.б.) жана укуктан ажыратуу (ата-энелик укуктардан ажыратуу,

камкорчу болуу, асырап алуу укугунан ажыратуу ж.б.) үй-бүлөлүк-укуктук жоопкерчилик чаралары сынга алынып, жакшылап карап көрсөк, коргоо чараларына көбүрөөк окшош болуп болуп чыгат.

Демек, юридикалык жоопкерчиликтин жана анын түрүнүн белгилери – үй-бүлөлүк-укуктук – барыдан мурда, мамлекетти мажбурлоо менен болгон байланышы, мыйзамдык жактан бекемделиши, формалдашуусу (укуктарды жана милдеттерди, уруксат берүүлөрдү жана тыюу салууларды аныктоо), мамлекеттик жана коомдук баалоо менен байланышы, жүрүм-турумдун кесепеттеринин жеке мүнөздөгү багыты, процесстик формада жүктөө, үй-бүлөлүк укуктук мамилелердин алкагында ишке ашыруу болуп саналат.

Мамлекеттик мажбурлоо, албетте, үй-бүлөлүк укуктук жоопкерчиликтин маанилүү белгиси болуп эсептелет. Бирок, мамлекеттик мажбурлоо чаралары дайыма эле үй-бүлөлүк жоопкерчилик чаралары болуп саналбайт. Бардык эле мамлекеттик мажбурлоо юридикалык жоопкерчилик катары таанылбашы керек. Коомдук мамилелерди коргоо жана калыбына келтирүү максатында укуктук таасир көрсөтүүнүн башка натыйжалуу чаралары дагы бар. Укук теориясында бул чаралар коргоо чаралары деген аталышка ээ болгондугун Е. В. Черный жана Д. А. Липинскийлер белгилешкен.

Н. Ф. Звенигородскаянын илимде айтылган үй-бүлөлүк-укуктук жоопкерчилик чарасы катары колдонулган санкцияларга карата мамилеси көңүл бурууга арзыйт. Ал санкцияны үй-бүлө мыйзамдарында жана (же) үй-бүлө-укуктук келишимде каралган укук бузуучуга жеке жана мүлктүк таасир этүү чарасы катары аныктайт, анда мыйзамда жана (же) келишимде каралган үй-бүлө укуктук мамилелеринин субъектисине жүктөлгөн милдеттерди талаптагыдай аткарууну камсыз кылууга чакырат. Демек, үй-бүлөлүк-укуктук жоопкерчилик чаралары, анын маанисинде, мыйзам чыгаруучу укук бузган адам үчүн анын укук бузгандыгына байланышкан терс кесепеттерди аныктайт. Н. Ф. Звенигородскаянын божомолунда, бул түшүнүктө да санкцияларда жоопкерчиликтин бар экени билинет жана санкция – бул

мыйзам чыгаруучу тарабынан конкреттүү укук бузуу үчүн жоопкерчиликтиң белгилүү бир чарасына укук ченемин бекитүү болуп саналат. Улуу окумуштуунун бул пикири көңүл бурууга татыктуу, ошону менен бирге талданып жаткан көрүнүшкө позитивди эске албастан ретроспективдүү мамилени гана көрүүгө болот.

Е. В. Черный жана Д. А. Липинский санкцияны ишке ашыруу юридикалык жоопкерчиликтиң бир көрүнүшү деп туура аныктама беришкен. Ал эми укуктук ченемдин санкциясын адамга карата колдонуу жаза колдонуу (санкцияны ишке ашыруу) сыяктуу башкача көрүнүш болуп саналат. Үй-бүлөлүк укуктук жоопкерчилик укуктук мамилелерди коргоонун алкагында ишке ашырылат. Б. Т. Базылевдин пикири боюнча, юридикалык жоопкерчилик укук бузуучуга укуктук жоопкерчилик чараларын колдонуу жолу менен ишке ашырылышы үчүн, конкреттүү адамдын субъективдүү жоопкерчилиги өзүнүн ички өнүгүү жолунда бир катар стадиялардан, этаптардан өтүшү керек. Биринчи стадия укук бузуу фактысы менен шартталган жоопкерчилик пайда болгон учурга байланыштуу. Экинчи этап укукка каршы жосундарды аныктоо жана укукка каршы жосун менен укук бузуучунун күнөөсүнүн ортосундагы себептик байланышты аныктоо боюнча компетенттүү мамлекеттик органдардын милдетинен турат. Үчүнчү этап компетенттүү орган тарабынан укук колдонуу актысын чыгаруу менен байланышкан, анда укук бузуу фактысы жана укук бузуучунун жоопкерчилигин ишке ашыруунун, жазалоонун чарасы (санкциясы) чагылдырылат.

Окумуштуулардын көпчүлүгүнүн “үй-бүлөлүк жана укуктук жоопкерчилик чарасы” жана “санкция” деген түшүнүктөрүн окшош деп белгилешкендигин моюнга алуу керек. Алар санкция түшүнүгү тууралуу айтпаса да, контекстке карап, санкцияда жасалган укук бузуу үчүн жоопкерчилик чарасын чагылдырган деп тыянак чыгарууга болот.

Жеке же мүлктүк мүнөздөгү ажыратуу укуктун тиешелүү ченеминин санкциясы менен каралгандыктан, О. С. Иоффе юридикалык

жоопкерчиликти бузуучуну терс кесепеттерге алып келген укук бузууга болгон санкция катары аныктайт. Чынында эле, үй-бүлөлүк мыйзамдар тиешелүү укук ченемдеринин санкциясы менен юридикалык жоопкерчиликтин пайда болуу мүмкүнчүлүгүн карайт. Кыргыз Республикасынын Үй-бүлө кодексинде укук бузуучу үчүн белгиленген терс кесепеттер төмөнкүлөр: ата-энелик укуктарынан ажыратылган ата-энелер өз баласына болгон бардык укуктарын жоготот; Кыргыз Республикасынын Үй-бүлө кодексинде ата-энелик укуктары сот тарабынан чектелген ата-энелер баланы жеке тарбиялоо укугунан ажыратылат деп көрсөтүлгөн. Биздин оюбузча, санкция болгону укуктук ченемдин бир бөлүгү гана болуп саналат жана аны юридикалык жоопкерчилик менен окшоштуруу мүмкүн эмес. Укук бузуу үчүн колдонулган мамлекеттик мажбурлоо чарасы да санкция катары каралышы мүмкүн. Демек, “санкция” түшүнүгү түрдүү маанилерди камтыган кең маанилүү категория болуп эсепелет.

М. В. Антокольская авторлордун жоопкерчилик жана санкция түшүнүктөрүнө ар кандай мамилелерин туура белгилеп өтөт. Пикирин жалпылоо менен аларды үч топко бөлүүнү сунуштайт: биринчи топтогулардын пикири боюнча санкциялар жоопкерчиликтин көп түрдүүлүгү катары каралат, кийинки топтогулар жоопкерчилик – бул санкциялардын бир түрү деп эсептешет, ал эми үчүнчү топтогулар жоопкерчиликти жана санкцияны маанилеш түшүнүктөр катары карашат. Көрсөтүлгөн үч көз караштын экинчисин М. В. Антокольская эң негиздүү деп эсептейт жана бул көз карашты кармангандар бардыгынан көп экендигин көрсөтөт. Биздин оюбузча, санкция жана юридикалык жоопкерчилик эки башка укуктук көрүнүштөр жана аларды окшоштурууга болбойт. Бул жерден Н. Ф. Звенигородскаянын “Бардык санкциялар ар дайым мамлекеттин мажбурлоочу күчүнө таянат, антпесе мамлекеттин мажбурлоосу менен камсыз кылынбаган санкцияларды белгилөөнүн мааниси эч кандай жок”, - деген пикири менен кошулууга туура келет.

Ошондуктан юридикалык жоопкерчиликтин аныктамасын укук бузуу үчүн санкция катары туура жана толук деп таанууга болбойт. Мындай аныктама монетанын “бир тарабын” гана чагылдырат.

Үй-бүлөлүк-укуктук жоопкерчилик юридикалык жоопкерчилик сыяктуу эле, жалпысынан алганда, бул жеке жана мүлктүк тартипти чектөө түрүндө келип чыккан укук бузуучу үчүн терс кесепеттерге алып келген мамлекеттик мажбурлоо чарасы экендиги менен мүнөздөлөт. “Ал мамлекеттин жана коомдун укук бузууга болгон реакциясы болуп саналат”.

Ошентип, үй-бүлөлүк жоопкерчиликке баа берүүдө негизги басым эки маанилүү мүнөздөмөгө жасалат: 1) бул ар дайым укук бузуунун натыйжасы болуп эсептелет жана 2) жасалган укук бузуунун жыйынтыгында укук бузуучу үчүн белгилүү бир терс, жагымсыз кесепеттер болууга тийиш.

Бул белгилердин жана мүнөздөмөлөрдүн бардыгы үй-бүлөлүк укук үчүн мүнөздүү өзгөчөлүктөрү менен ретроспективдүү аспектте жетиштүү түрдө изилденген жана ушул изилдөөдө жогоруда аталган илимпоздордун эмгектеринде талданган.

Бул жагынан алганда мамлекет бийилик жүргүзүүчү субъект болуу менен соттун атынан укук колдонуу органы катары никени жараксыз деп табуу менен бирге, укук бузулганга чейин болгон абалды калыбына келтирүү сыяктуу жарандык-укуктук таасир этүү (коргоо) чараларын колдонот. Жарандык-укуктук коргоонун мындай ыкмалары никеси жараксыз деп табылган адамдарга, айрыкча, абийирсиздик менен аракеттенген адамга, б.а. никеге турууга тоскоолдук кылуучу шарттардын бар экендиги жөнүндө маалымат алган адамга карата колдонулуучу үй-бүлөлүк-укуктук жоопкерчилик чаралары катары да каралышы мүмкүн деп эсептейбиз.

Бул сот мисалында никени жараксыз деп табуу үй-бүлөлүк жоопкерчилик чарасы катары, үй-бүлөлүк укук бузуу үчүн санкция катары же жубайлардын биринин – үй-бүлөлүк-никелик укук мамилелеринин катышуучусунун, үй-бүлөлүк укуктарын кыянаттык менен пайдалануусу катары каралышы мүмкүн деп эсептейбиз.

Үй-бүлөлүк-укуктук жоопкерчиликке карата каралуучу маселенин позитивдүү жагы (аспектиси) көбүрөөк көңүл бурууга татыктуу деп эсептейбиз, анткени ал жетишерлик начар иштелип чыккан жана илимде бардык эле окумуштуулар тарабынан колдоого алынган эмес, ошондой эле көп сандаган талкуулардын предмети келет.

Үй-бүлөлүк жоопкерчилик мамлекеттик мажбурлоо менен байланыштуу экендиги талашсыз. Жоопкерчиликке ретроспективдүү мамиле мамлекеттик мажбурлоо, санкцияларды колдонуу түрүндө гана мүмкүн болгон милдеттерди аткаруу жана жазалоо менен ажырагыс биримдикте экенин дагы бир жолу баса белгилейбиз. Бирок ченемдик жактан бекемделген жана мыйзамга ылайык келген үй-бүлөлүк укуктун негизги принциптери болуп саналган моралдык, адеп-ахлактык ченемдерди аткарууга мажбурлоо көп учурда теоретиктер жана практиктер тарабынан мамиле чөйрөсүнө кийлигишүү катары, мыйзам тарабынан жөнгө салынбоочу учур катары каралат. Жоопкерчиликтин позитивдүү өңүтүндөгү мамлекеттик мажбурлоо маселеси укук, социология, психология жана философиянын кесилишинде изилденген эркин болуу жана тандоо эркиндигине түздөн-түз байланыштуу. “Бир адамдын эркиндиги – бул экинчи башка адамдын эркиндигинин чеги, ошондуктан эркиндиктин масштабы индивид өзүнүн кылчу аракетин аныктоодо эркин болушун, ошол эле учурда экинчисинин эркиндигине шек келтирбеген чектерди белгилеген жалпыга милдеттүү ченемдерде белгилениши керек”. Үй-бүлөлүк укуктук мамилелерде көптөгөн укуктар бир мезгилдүү жана милдеттүү болуп саналат.

Үй-бүлөдөгү милдетти мыйзамда бекитүү аны аткарууга мажбурлайт. Ошентип, үй-бүлөлүк укук мамилелеринин катышуучулары өз укуктарын ишке ашырууга милдеттүү болот, ошону менен катышуучулардын жекече укуктарын жана милдеттерин ишке ашырган үй-бүлөлүк укук мамилелеринин маанилүү белгилеринин бири пайда болот.

Никеден жана үй-бүлөгө таандык нерселерден келип чыккан мамилелерди жеке-коомдук жактан укуктук жөнгө салууга карабастан,

мамлекет үй-бүлөлүк мамилелердин “аяр материясына” өзгөчө учурларда, “алсыз” тарапты коргоо учурунда гана кийлигише алат, жана ошондуктан бир гана Үй-бүлө кодексинде адеп-ахлак ченемдерди табуу кыйын, бардык ченемдер юридикалык багытка ээ. Анткен менен, балким, кээ бир учурларда үй-бүлөлүк чыр-чатактарды моралдык-этикалык укуктук актыларсыз чечүү учурунда, аларды чечүү мүмкүн болбой калышы да ыктымал. Бирок мыйзамда үй-бүлөлүк укуктун жалпы принциптеринин негизинде мыйзамдын окшоштугу же укуктун окшоштугу боюнча Үй-бүлө кодекси тарабынан түздөн-түз жөнгө салынбаган мамилелерди жөнгө салууга мүмкүндүк берген ченем бар экендигин белгилей кетүү керек, ал эми жарандык укук колдонулган учурда – “ал үй-бүлөлүк мамилелердин маңызына карама-каршы келбегендиги үчүн”. Демек, мамлекет үй-бүлөлүк укуктук мамилелерге киришкенде эле ушул жалпы принциптерди билүүгө жана аларга ылайык иш кылууга мажбурлайт.

Мамлекеттин милдети – коомдук мамилелерди жөнгө салуу механизмин түзүү, укуктук мамилелердин субъекттерин укуктук жүрүм-турумга стимулдаштыруу, анткени О. Ю. Ситкова так белгилегендей, эч качан эстен чыгарууга болбой турган негизги максаты – “жарандарды укуктарынан ажыратуу жана жазалоо эмес, коомдо адеп-ахлактык негиздерди тарбиялоо”. Адамдын аң-сезимдүү түрдө коомдук пайдалуу жүрүм-турумду кармануу жөндөмдүүлүгү укуктук ченемдер менен стимулдаштырылат жана камсыз кылынат. “Тандоо кылуу менен, белгилүү бир муктаждыкка ылайык иш кылуу менен, коомдун (анын ичинде үй-бүлөсүнүн) кызыкчылыгы үчүн, адам өз эркине, жеке кызыкчылыгына каршы иш кыла алат”.

Мындай укуктук мамилелерде үй-бүлөлүк мамилелерди жөнгө салууда коомдук башталыштар келип чыгат деп болжолдоого болот. Мыйзам чыгаруучу тарабынан коюлган алкактар субъекттерди өз аракеттерин, өз эркиндигинин деңгээлин үй-бүлөнүн жана анын мүчөлөрүнүн, ошондой эле мамлекеттин жана коомдун кызыкчылыктары менен өлчөөгө милдеттендирет. “Бирдиктүү жоопкерчилик – бул укук ченемдеринде

объективдүү түрдө бекитилген максат, укук субъекттеринин туура жүрүм-туруму үчүн колдонмо жана аны жоопкерчиликтүү же жоопкерчиликсиз деп баалоо критерийи, али юридикалык жактан маанилүү жосун жасай элек субъектке анын жоопкерчилигин алдын ала билүүсүнө мүмкүндүк берүү, ошону менен аны тартипке салуу жана жалпы мыйзамдык эрежелерди сактоого багыттоо. Эгер ал аларды сактаса, юридикалык жактан жоопкерчиликтүү, сактабаса жоопкерчиликсиз иш кылган болот”.

Демек, мыйзамда так белгиленген жазалоо чараларын түздөн-түз колдонуу коркунучу гана эмес, укуктук мамилелердин субъектисин, ошондой эле үй-бүлөлүк мамилелердин туруктуулугун камсыз кылып, ага укуктук жүрүм-турумдун варианттарын сунуш кылган позитивдүү ченемдердин болушун тартипке салат.

Мындан төмөнкү эки жобо келип чыгат – позитивдүү үй-бүлөлүк укуктук жоопкерчилик үй-бүлөлүк укуктук мамилелерди жөнгө салуучу (анын ичинде “түз” санкциялары жок “моралдык жоопкерчилик”) ченемдерде түздөн-түз бекемделген, алар уруксат берилген жүрүм-турумдун алкагын аныктайт. Ал эми мунун каршысы – ретроспективдүү үй-бүлөлүк укук жоопкерчилиги, анда жазаны же жоопкерчиликсиз жүрүм-турумдун терс кесепеттерин караган жана уруксат берилген жүрүм-турумдун чегинен чыгуунун кесепеттерин аныктаган “кайтаруу” ченемдеринде бекемделет. Ал эми, үй-бүлөлүк укук боюнча ретроспективдүү жоопкерчилик жоопкерчиликсиз жүрүм-туруму үчүн жазалоону же терс кесепеттерди караган жана уруксат берилген жүрүм-турумдун чегинен чыгуунун кесепеттерин аныктаган “коргоочу” нормаларда бекитилген. Андан ары, алардын өзгөчөлүктөрүн жана ишке ашыруу формаларын аныктоо жана талдоо зарылдыгы келип чыгат.

Кыргыз Республикасынын Үй-бүлө кодексинин ченемдери үй-бүлөлүк укук мамилелеринин катышуучуларынын туура жүрүм-туруму үчүн багыт болуп саналган укуктарын жана милдеттерин белгилейт. Үй-бүлөлүк укуктук мамилелер ар кандай юридикалык фактылардан – окуялардан, мисалы,

баланын төрөлүшүнөн же аракетинен – алардын потенциалдуу катышуучулары эрк актысын – никени каттоодо, алименттик макулдашууну түзүү ж.б. жасаган учурдан тартып келип чыгарын өзгөчө белгилей кетүү керек. Ошону менен социалдык мамилелердин катышуучулары үй-бүлөлүк мыйзамдарда же үй-бүлөлүк укуктук келишимде белгиленген ченемдерге ылайык өз ара милдеттенмелерди өздөрүнө ыктыярдуу алуу менен аларды укуктук түргө трансформациялай алышат. Ошентип, жүрүм-турумдун белгилүү бир багытына ээ болуу менен үй-бүлөлүк укуктук мамилелердин субъекттери жоопкерчиликтүү же жоопкерчиликсиз жүрүм-турумдун вариантын тандашат. Алар тарабынан белгиленген милдеттерди аң-сезимдүү түрдө, ак ниеттен аткаруу жана өз укуктарын толук кандуу ишке ашыруу аракети юридикалык маңызы боюнча позитивдүү үй-бүлөлүк-укуктук жоопкерчиликти ишке ашыруу болуп саналат.

Эгерде үй-бүлөлүк укуктук мамилелердин катышуучуларынын бири өзүнүн укугун башка катышуучулардын укуктарына зыян келтирип ишке ашырса (укукту кыянаттык менен пайдаланса) же милдеттерин абийирсиздик менен аткарса, ал укукка каршы (девианттык) жүрүм-турумдун вариантын көрсөтөт. Бул учурда мамлекеттик мажбурлоо чараларын колдонуу мүмкүнчүлүгү менен байланышкан коргоо механизми “кийлигишет”, бирок жогоруда айтылгандай, мамлекеттик мажбурлоо аракеттери милдеттерди ыктыярдуу аткаруу жана укуктарды ишке ашыруу учурунан башталат. Көпчүлүк учурда үй-бүлөлүк мамилелердин субъекттери өздөрүнүн укуктук аң-сезиминин жана моралдык-этикалык жактан тыюу салуулардын мотивдери боюнча эмес, юридикалык жоопкерчиликке тартылуудан, мисалы, алимент төлөгөндөн (алименттик милдетти аткарууда) корккондуктан мыйзамдуу аракеттенишет.

Укугу бузулган учурда, жабырлануучу – укуктук мамилелердин субъектиси укук бузган адамга кошумча таасир көрсөтүү үчүн ортомчу катары мамлекеттик органдарга кайрылат. Үй-бүлөлүк укуктук мамилелерде кошумча таасир этүү чаралары менен кимди “мажбурлоого” болот? Өз

ыктыяры менен аткарбаган милдеттерди аткарууга (алимент төлөө – жашы жетпеген балдарды, эмгекке жөндөмсүз ата-энелерди багуу милдетин ишке ашыруу ж. б.), бузулган укукту калыбына келтирүүгө (баланы мыйзамсыз кармаган адамдардан ата-энесине кайтарып берүү) ж. б. у. с. Бардык ушул сыяктуу чаралар үй-бүлөлүк мыйзамдардын ченемдеринде бекитилген жана бузулган укуктарды коргоого багытталган, маселен, укукту таануу, бузулган укукту калыбына келтирүү, тигил же бул укукка каршы аракетти токтотуу (бөгөт коюу), укуктарын бузган (кемсинткен) же аны бузуу үчүн коркунуч келтирген, анын ичинде башка адамдын укуктарын коргоо максатында бир адамдын укуктарынан ажыратуу же чектөө жолу менен, милдетин аткарууга мажбурлоо, мисалы алимент төлөтүү.

Үй-бүлө кодесинин бул ченемдерин колдонууда жана ишке ашырууда мыйзам бузуучу үчүн кошумча жагымсыз кесепеттер болбойт — ал болгону мыйзамдын талаптарына ылайык аткарууга тийиш болгон нерсени гана аткарат. Мындан тышкары, ал тургай, мисалы, бузуучуга карата ата-энелик укуктарынан ажыратуу, үй-бүлөнүн бала багып алуу келишимин бузуу же никени бузуу ж.б. сыяктуу өзгөчө чараларды колдонуу, юридикалык маңызы боюнча, мыйзамсыз иш-аракет кылган тарап үчүн терминдин так маанисиндеги жаза эмес (анткени, көпчүлүк учурларда, көпчүлүк милдеттерди аткаруудан качкан укук бузуучу ал жүктөрдөн кутулат, ал эми баланы багуу үчүн алимент түрүндөгү “калдык көрүнүштөр” оорчулук деле эмес, бирок ошол эле милдетти мажбур формасында аткаруу), үй-бүлөлүк укуктук жоопкерчиликтин чегинде бул дагы эле жабырлануучу тарап үчүн коргоонун “акыркы чарасы” катары каралат.

Укуктан тыш жүрүм-турумдун жагымсыз кесепеттерин белгилеген үй-бүлөлүк мыйзамдардын ченемдери укук бузуучу үчүн түздөн-түз кошумча оорчулуктарды көрсөтпөйт. Эгерде жаза берилбесе, анда бул ченемдер жоопкерчиликтин ретроспективдүү эмес, позитивдүү өңүтүнүн көрүнүшү жана алар Кыргыз Республикасынын Үй-бүлө кодексинин көпчүлүгүн түзөт. Балким, мындай ретроспективдүү ченемдерге материалдык же моралдык

зыяндын ордун толтуруу же айып төлөмүн берүү жана чыгымдардын ордун толтуруу каралган ченемдерди киргизүүгө болот, бирок булар жарандык укуктан алынган конструкциялар, мындан тышкары, аларды колдонуу, ордун толтуруу, калыбына келтирүү мүнөзүнө ээ жана укук бузуучуну жазалоо максатын көздөбөйт, антсе да, үй-бүлөлүк-укуктук жоопкерчиликтин укуктук мамилесинин алкагында укук бузуучуга кошумча жүк болуп калышы мүмкүн.

Көптөгөн изилдөөчүлөрдү үй-бүлөлүк укук бузуулардын көпчүлүгү жазасыз калгандыгы кейитип келет: “Чындыгында, эгерде мажбурланган милдетти буга чейин көлөмдө толук аткарган адамды жоопкерчиликке тартылды деп эсептесек, анда анын жарактуу жазасы жөнүндө маселе болбойт. Натыйжада, үй-бүлөлүк мамилелердин катышуучулары өз ыктыяры менен милдеттерин аткарууга стимул алышкан жок, себеби аларды аткарбаган учурда дээрлик эч кандай тобокелдик жок экендигин билишет”. Б. а. үй-бүлөлүк укуктук жоопкерчиликке болгон ретроспективдүү мамилени жактоочулар укук бузуу үчүн жазанын спецификалык чараларынын болушун тийиштүү жоопкерчилик түрүнүн өз алдынча болушунун милдеттүү белгиси деп эсептешет.

Кыргыз Республикасынын Үй-бүлө кодексинин ченемдерин үстүртөн изилдөөдө, анын маңызы жок болуп көрүнүшү мүмкүн. Бирок бул туура эмес пикир. Нике жана үй-бүлөлүк мамилелерди укуктук жөнгө салууну кыйла толук талдоо менен, биз Кыргыз Республикасынын үй-бүлөлүк мыйзамдары адеп-ахлактык башталыштарга негизделген мамилелерди жөнгө салуу, башка тармактарга таандык ченемдердин негизинде үй-бүлөлүк укуктук мамилелердин катышуучуларын жоопкерчиликке тартууга укук берет деп табууга болот. Кыргыз Республикасынын Үй-бүлө кодексинде катуу жазма буйруктарды көрсөткөн шилтеме берилген ченемдердин жетиштүү саны камтылган. Кылмыш-жаза, административдик же жарандык укук сыяктуу укук тармактарынын ченемдерин үй-бүлөлүк укук бузгандыгы үчүн

күнөөлүү адамды жоопкерчиликке тартуу үчүн укук колдонуучу орган жетекчиликке алышы керек.

Мындан тышкары, ата-энелик укуктан ажыратуу, никени жараксыз деп табуу, асырап алууну жокко чыгаруу, камкордукка алуу, багып алуучу ата-эненин күнөөсү боюнча үй-бүлөнүн асырап алуу келишимин бузуу, суррогат энелик келишимди жараксыз деп табуу жана зыяндын ордун толтуруу жана бузулган укуктарды коргоонун башка чаралары сыяктуу коргоо чаралары колдонулганда, күнөөлүү тарап үчүн кээ бир оорчулуктар да болушу мүмкүн, бирок бул чечимдер башка мыйзамдардын ченемдеринде да камтылган. Ошентип, ата-энелик укуктан ажыратылган ата-энелер балдарын мурастай ала алышпайт; жашы жете элек баласы бар чет өлкөлүк жаран – Кыргыз Республикасынын жараны жана ушул негизде убактылуу жашоого уруксат алган ата-энелик укуктарынан ажыратылган учурда, Кыргыз Республикасында убактылуу жашоо укугунан ажырайт; Кыргыз Республикасынын жараны менен чет өлкөлүк жарандын ортосундагы никени жараксыз деп таануу мындай чет өлкөлүк жаранга жашап турууга уруксат же жарандык берүү жөнүндө ж.б. чечимдерди жокко чыгарууга алып келет.

Ошентип, жагымсыз кесепеттер жана оорчулуктар негизинен Кыргыз Республикасынын Үй-бүлө кодексинин ченемдери менен эмес, башка ченемдик укуктук актылардын талаптары менен аныкталат. Ошентип, Н. В. Витрук юридикалык жоопкерчиликтин функционалдык секторлор аралык институтунун бар экендигин туура белгилейт, анын предмети “коомдук зыяндуулуктун даражасына жараша түрү боюнча айырмаланганы менен, баары бир бардыгы типтүүлүгү боюнча окшош”.

Айрыкча белгилей кетүүчү нерсе, үй-бүлөлүк укукта көпчүлүк авторлор белгилегендей, жеке мүлктүк эмес мамилелер артыкчылыктуу мүнөзгө ээ болгондуктан, үй-бүлөлүк укук боюнча жоопкерчилик, эреже катары, мүлктүк эмес мүнөзгө ээ. Үй-бүлөлүк укук мамилелеринин субъекттеринин мүлктүк эмес жеке укуктары бузулган учурда, укуктарды бузган же аларды бузуу коркунучун жараткан аракеттерге бөгөт коюу үй-бүлөлүк

жоопкерчиликтин чарасы болуп саналат. Үй-бүлөлүк укук менен жөнгө салынуучу мүлктүк мамилелерге келсек, аларды бузуу мүлктүк санкцияларга алып келиши мүмкүн. Бирок мүлктүк санкциялар басымдуу колдонулган жарандык мыйзамдардан айырмаланып, үй-бүлөлүк укукта алар өтө чектелүү колдонулат.

“Кыргыз Республикасынын Үй-бүлөлүк кодексинде же мамлекеттик мажбурлоо мүмкүнчүлүгү менен камсыз кылынган жеке мүлктүк жана мүлктүк эмес укуктардан ажыратуу же чектөө түрүндөгү укук бузуучу үчүн жагымсыз кесепеттердин формасында көрсөтүлгөн келишимде белгиленген үй-бүлөлүк милдетти бузуудан келип чыккан укуктук мамилелер” катары үй-бүлөлүк укуктук жоопкерчиликтин категориясын аныктоо толук эмес болуп көрсөтүлөт, бирок үй-бүлөлүк укуктук жоопкерчиликтин негизги белгилерин чагылдырат (мисалы Кыргыз Республикасынын Үй-бүлөлүк кодексинде бекитилген жекелештирүү, мамлекеттик мажбурлоого таянуу, укуктук ченемдин санкциясын ишке ашыруу ж.б.), Бирок кайра эле үй-бүлөлүк укуктук жоопкерчиликтин бир гана тарабын карайт – ретроспективдүү, мында негиз катары жоопкерчиликтин “жазалоочу” функциясы гана алынат.

Окумуштууларга сунушталган үй-бүлөлүк укуктук жоопкерчилик концепциясын укук бузуу жасалгандан кийин келип чыгуучу укуктук мамилелер деп эсептейбиз. Ошол учурга чейин жоопкерчилик болбойт. Мындай автордук позиция дал ушул себептен улам келип чыгат, анткени ал өз ишинде юридикалык жоопкерчиликти, дегеле үй-бүлөлүк укуктук жоопкерчиликти терс түшүнүүдөн келип чыккан окумуштуу-теоретиктердин (Н. В. Витрук, В. А. Кислухин, А. М. Нечаева ж.б.) пикирлерине таянат.

Албетте үй-бүлөлүк укуктук жоопкерчилик мамлекеттик (коомдук) баалоо менен түздөн-түз байланыштуу. Позитивдүү жоопкерчилик сыйлоодо, жактырууда, ретроспективдүү - айыптоодо жана жазалоодо көрүнөт. Мындай баа баарынан мурда укук колдонуучу орган тарабынан берилет деп эсептейбиз. Бул айрыкча илимий эмгектерде жетишерлик бекемдөөнү жана

негиздемени тапкан ретроспективдүү аспект үчүн адилеттүү. Укукка туура келген аракеттин мамлекеттик сыйлоосу бул өз укуктарын жүзөгө ашырган жана милдетин ак ниеттүүлүк менен аткарган адамга карата мыйзамдын “унчукпоосу” катары гана эмес, ошондой эле укукка туура келген аракет болгон учурда жазадан же милдетти аткаруудан бошотуунун мыйзамдык мүмкүнчүлүгү катары да түшүнүлүшү керек деп ойлонулат (зарыл болгон коргонуу, никени “санациялоо”, ата-энелик укуктарды калыбына келтирүү ж.б.).

Үй-бүлөлүк укуктук мамилелердин ар бир ак ниеттүү субъектисине мыйзам тарабынан берилген юрисдикциялык органга кимдин кызыкчылыгында аракеттенсе (жашы жете элек бала, үй-бүлөнүн аракетке жөндөмсүз, камкорчулукта же көзөмөлчүлүктө турган мүчөсү ж.б.) өзүнүн талаштуу же бузулган укуктарын коргоо үчүн кайрылуу мүмкүнчүлүгүндө позитивдүү жоопкерчиликти ишке ашырган учурда көрүнө турган үй-бүлөлүк-укуктук жоопкерчиликтиң жеке багытына өзгөчө роль берилет, ал эми ретроспективдүү жоопкерчилик болгон учурда — жазага дуушар болуу мүмкүндүгү, үй-бүлөлүк укуктук ченем менен белгиленген санкцияларды колдонуу же үй-бүлөлүк мамилелердин субъектисинин укукка каршы аракеттеринин башка жагымсыз кесепеттери. Мында коргоого багытталган чаралар да, жазалоого багытталган чаралар да мыйзамда белгиленген процедуралык же процесстик формада гана ишке ашырылышы мүмкүн. Коргоо чараларын ишке ашыруу боюнча камкорчулук жана көзөмөлчүлүк органдарына мамлекет тарабынан берилүүчү ыйгарым укуктар да чектелген - баланы дароо алып коюу жөнүндө чечим кабыл алынган учурда, буга укук берилген мамлекеттик орган мындай баланын мындан аркы тагдырынын маселесин чечүү үчүн кыска мөөнөттүн ичинде сотко кайрылууга тийиш.

Акыры, үй-бүлөлүк жоопкерчиликти ишке ашыруунун өзгөчөлүгү бул анын так эле ошол үй-бүлөлүк-нике укуктук мамилелердин алкагында ишке ашырылып жаткандыгы болуп саналат. Ошентип, үй-бүлөлүк-нике укук мамилелер никени же баланын төрөлүшүн каттаган учурда, асырап алуу,

баланы үй-бүлөгө тарбиялап өстүрүүгө өткөрүп берүү, карын энелик келишимин түзүү жана мыйзамда же келишимде белгиленген башка учурларда келип чыгат. Эреже катары, бул юридикалык фактылар мамлекеттик каттоо актысы же үй-бүлөлүк укуктук келишим менен таризделет. Мындай кырдаалда сөз статуттук үй-бүлөлүк укуктук жоопкерчилик жөнүндө болушу керек. Мыйзам чыгаруучу, үй-бүлө мүчөлөрү жана коом, жалпысынан, пайда болгон укуктук мамилелердин ар бир катышуучусу өзүнүн жеке кызыкчылыгында гана эмес, үй-бүлөнүн жыргалчылыгына да, анын туруктуу жана аман-эсен иштешине жана өнүгүшүнө көмөк көрсөтүп, балдардын жана башка корголбогон үй-бүлө мүчөлөрүнүн кызыкчылыктарын камсыз кылып, өзүнүн аракеттеринин кесепеттерин, өзүнүн милдетин, өзүнүн эркиндигин аңдап билүү менен ак ниеттүү аракеттенүүгө тийиш деп болжолдошот. Ошентип, активдүү аракеттердин призмасы аркылуу үй-бүлөлүк укуктук жоопкерчиликтиң позитивдүү аспекти ишке ашырылат, ал эми ретроспективдүү потенциалда болуу менен инсандын “кемчиликтери”, потенциалдуу девианттык жеке сапаттары жана адеп-ахлактык-этикалык баалуулуктары төмөн деңгээлдеги катышуучулардын укукка туура келген аракеттери үчүн стимул болуп саналат.

Үй-бүлөлүк укук мамилелеринин өзгөчөлүгү алардын үзгүлтүксүз мүнөзүндө болуп саналат, демек, позитивдүү (оң) үй-бүлөлүк укуктук жоопкерчиликтиң узактыгы аяктоо мезгилине чейин созулат (никени бузуу, ата-энелик укуктан ажыратуу, асырап алууну жокко чыгаруу, үй-бүлөлүк келишимди бузуу (токтотуу), үй-бүлө мүчөсүнүн өлүм). Мында кызыкчылыктардын кагылышуусу же тең салмактуулугу бузулган учурда укуктук мамилелердин катышуучулары өздөрүнүн бузулган укуктарын коргоо чараларын пайдалана алышат. Бузулган укукту калыбына келтирүү, милдеттенмени толук өлчөмдө аткарууга мажбурлоо, жогоруда айтылгандай, юридикалык мааниде жаза болуп саналбайт жана үй-бүлөлүк укуктук

жоопкерчиликтин позитивдүү өңүтүн – анын ичинде мамлекеттик мажбурлоону камсыз кылууну ишке ашыруу катары каралууга тийиш.

Бирок, кызыкчылыктардын тең салмактуулугу үй-бүлөнүн кызыкчылыктарына олуттуу зыян келтире турган даражада бузулганда, анын кайсы бир мүчөсүнө зыян келтирсе же үй-бүлө мүчөлөрүнүн бири өз милдеттерин аткаруудан качса, кайтаруу механизм, мамлекеттик мажбурлоо чараларын, санкцияларды, б.а. юридикалык мааниде жазаны колдонуу мүмкүнчүлүгүн кошо алганда, ретроспективдүү жоопкерчилик өзүнүн “активдүү фазасын” баштайт.

Мамлекеттик мажбурлоо чараларына негизделген бийликтин ачык механизми ишке киргизилүүдө (ишке ашырылууда). Адатта, эгерде мындай бузуулар бир жолку мүнөздө болсо, укуктук мамилелердин катышуучулары өздөрү нике-үй-бүлөлүк чөйрөдө түзүлгөн конфликттик кырдаалды жөнгө сала алышат. Үй-бүлөлүк чыр-чатактарды жөнгө салууда медиация жол-жобосун колдонуу, сүйлөшүүлөр, өз ара тил табышуу аркылуу талаш-тартыштарды жөнгө салуу абдан натыйжалуу болушу мүмкүн деп эсептейбиз.

Жазанын ретроспективдүү механизми санкцияларды колдонуу, мамлекеттик мажбурлоо механизм ишке ашыруу аркылуу жүзөгө ашырылат деп эсептейбиз. Нике жана үй-бүлө мыйзамдарынын ченемдеринде белгиленген олуттуу мүнөздөгү үй-бүлөлүк укук бузуулар үй-бүлө мүчөлөрүнүн укуктарын бузат (коомдо коркунучтуу) жана жеке үй-бүлө укуктарын гана эмес, коомдук кызыкчылыктарды да бузат (бузуу коркунучу жаралат), мисалы, ата-эне өзүлөрүнө жүктөлгөн ата-энелик милдеттерин аткара албаган учурда. Мүмкүн, нике-үй-бүлө чөйрөсүндөгү укук бузуулар белгилүү бир “опурталдуу массага” жетиши мүмкүн (алименттерди төлөөдөн кыянаттык менен качуу, балдарга зомбулук көрсөтүү, үй-бүлөлүк укук келишиминде белгиленген милдеттерди аткаруудан качуу жана башка мыйзамсыз аракеттер).

Ретроспективдүү үй-бүлөлүк укуктук жоопкерчилик, ошондой эле үй-бүлөлүк укуктук мамилелердин алкагында ишке ашырылат: үй-бүлөлүк укуктук мамилелердин алкагында келип чыккан, ал ал толук токтотулганга чейин (никени бузуу, никени жараксыз деп табуу, үй-бүлөнүн асырап алуу келишимин бузуу, асырап алууну жокко чыгаруу, ата-энелик укуктардан ажыратуу, өлүм), ал эми өзгөчө учурларда үй-бүлөлүк укуктук мамилелер токтотулгандан кийин (ата-энелик укуктардан ажыратуу, үй-бүлөнүн мурдагы мүчөсү, мисалы, жубайы келтирген зыяндын ордун толтуруу, моралдык зыяндын ордун толтуруу жана башка учурларда[10].

Тыянактар:

1. Милдеттенменин аткарылышы үй-бүлөлүк укук мамилелеринин мазмуну менен чектелбейт, демек, үй-бүлөлүк укуктук жоопкерчилик жөн гана милдеттенме эмес, анткени жоопкерчиликке позитивдүү мамиле кылуу менен да, бул учурда укуктук мамилелердин мазмунунун олуттуу бөлүгү — анын субъекттеринин укуктары төмөндөйт. Үй-бүлөлүк укуктук жоопкерчиликти укуктук мамилелер катары аныктоо мүмкүн эмес, анткени мындай учурда ал үй-бүлөлүк укук мамилелеринин чегинен чыгып, өзүнүн тармактык өзгөчөлүгүн жоготот (субъектилери мамлекет жана укук бузуучу, ал эми объектиси бузулган укук же аткарылбаган милдет болгон коргоочу укуктук мамилелер, - универсалдуу жана жүзү жоктук).

Үй-бүлөлүк укук мамилелери келип чыкканда алардын катышуучулары үй-бүлөлүк милдеттерге гана ээ болбостон, бул милдеттерди ишке ашырууга да укуктарынын болору айдан ачык. Ошону менен бирге, алардын өзгөчөлүгү үй-бүлөлүк укук мамилелеринин катышуучулары бири-биринен мыйзамда бекитилген укуктарды ишке ашырууну жана милдеттерди аткарууну талап кылууга укуктуу, ал эми булардын биримдиги милдеттенме түшүнүгүнүн маңызын түзөт. Демек, үй-бүлөлүк укукта үй-бүлөлүк милдеттенме жөнүндө сөз кылууга болот, бул түшүнүк үй-бүлөлүк милдет түшүнүгүнө караганда кененирээк жана аны ажырагыс бөлүгү катары камтыйт.

2. Ата мекендик укуктук тартипте каралып жаткан институттун калыптанышын жана өнүгүшүн талдоо бизге бир катар өзгөчөлүктөрдү аныктоого мүмкүндүк берди:

а) 1917-жылга чейин Орус падышачылыгынын актыларында үй-бүлөлүк укуктук жоопкерчилик чаралары жөнүндө жоболор алардын азыркы түшүнүгүндө болгон эмес, анткени үй-бүлөлүк укуктук мамилелердин субъекттеринин жоопкерчилиги жөнүндөгү маселе революцияга чейинки мыйзамдарда үй-бүлө башчысынын өз балдарына болгон жазалоо призмасы аркылуу гана каралып келген, ал эми үй-бүлөлүк жоопкерчилик чараларын колдонуунун негизи, эреже катары, ата-эненин бийлиги болгон;

б) Советтик мыйзамдарда үй-бүлөлүк-укуктук жоопкерчиликти укуктук жөнгө салуу сапаттык жактан жаңы деңгээлге көтөрүлгөн. 1918-жылы Жарандык абалдын актысы, Нике, Үй-бүлө жана Камкорчулук укуктары жөнүндө мыйзамдар кодексинде балдарды тарбиялоо боюнча милдеттерди талаптагыдай аткарбаган учурда, ата-энелер үчүн биринчи жолу санкциялар белгиленген.

Жаңы мыйзамдык мамиле РСФСРдин «Нике жана үй-бүлө жөнүндөгү» кодексинде (азыркы Кыргыз мамлекеттүүлүгү ал учурда РСФСРдин курамында болгонун эске алганда) андан ары өнүктүрүлгөн, ал үй-бүлө милдеттерине карата абийирсиздикке жол бербөөгө, эненин жана жашы жете элек балдардын укуктарын жана кызыкчылыктарын сактоого, нике жана үй-бүлө чөйрөсүндөгү коомдук кызыкчылыктарды коргоого багытталган үй-бүлөнүн укуктук жоопкерчилигинин ар кандай чараларын караган. Үй-бүлөлүк укуктук жоопкерчилик чаралары мыйзамдуу түрдө белгиленгенине карабастан, анын укуктук маңызы жана спецификалык белгилери жөнүндө маселе советтик доктринада так чечилген эмес, натыйжада анын бирдиктүү аныктамасы ошол мезгилде формулировкаланган эмес, бирок бул институтту андан ары өнүктүрүү үчүн теориялык негизди ошол советтик окумуштуулар түзгөн[62].

3. Мүлктүк жана жеке мүлктүк эмес мүнөздөгү үй-бүлөлүк милдеттенмелер үй-бүлөлүк укук мамилелеринде келишимдин негизинде гана эмес, ошондой эле никеге туруу жана баланын туулгандыгын каттоо болуп саналган юридикалык фактылардын күчү менен келип чыгат. Бул милдеттенмелер үзгүлтүксүз жана өз ара болуп саналат, демек, Кыргыз Республикасынын Жарандык кодексинде бекитилген милдеттенменин аныктамасы аларга толугу менен колдонулбайт – бул жерде, жөнөкөй укуктук мамилелер катары, карыздар адамдын милдети кредитордун белгилүү бир аракетти милдеттүү адамдан талап кылуу (андан баш тартуу) укугун корреспондация кылат. Тараптардын үй-бүлөлүк милдеттенмелерди ишенимдүү аткаруусу – бул үй-бүлөнүн жана баланын кызыкчылыктарына багытталган аракет жана мындай иш-аракеттерди талап кылуу укугу укукка ээ адамдан келип чыгат.

4. Биздин оюбузча, үй-бүлөлүк укукта эң негизгиси үй-бүлөлүк укуктук жоопкерчиликтин тарбиялык функциясы болушу керек, анткени үй-бүлөлүк укуктун жана мыйзамдардын милдети укук бузуулар үчүн коркутуу жана жазалоо эмес, мыйзамдуу жүрүм-турумга басым жасоо болуп саналат. Бул үй-бүлөлүк укуктук жана милдеттердин аткрылышында жоопкерчиликтин позитивдүү өңүтүндө активдүү жана пассивдүү өңүттөн ачык-айкын көрүнөт. Ошондуктан бул функцияны ишке ашыруунун технологиясын иштеп чыгууга, атап айтканда үй-бүлөлүк-укуктук жоопкерчилик институтунун максаттарына жетүү үчүн жоопкерчилик маселелерин жөнгө салуучу укуктук ченемдерди кыйла так жана ырааттуу формулировкалоого жана натыйжалуу укук колдонууга өзгөчө көңүл буруу зарыл.

5. Үй-бүлөлүк укуктук жоопкерчиликтин негизги белгилери атап айтканда мамлекеттин мажбурлоосу менен байланыш, мыйзамдык чыңдоо, формалдаштык жүрүм-турумдук акыбетин инсандык багыттоо, процессуалдык формадагы мыйзам тарабынанан каралган жоопко тартуу үй-бүлөлүк-укуктук мамилелердин алкагында ишке ашыруу ретроспективдүү мамилелердин позициясында каралбастан ошондой эле

позитивдүү юридикалык жоопкерчиликтин позициясынан да каралышы мүмкүн. Бир эрежеге баш ийген жоопкерчилик катары үй-бүлөлүк укуктук жоопкерчилик квалификациясында каралышы мүмкүн.

6. Көпчүлүк учурларда ретроспективдүү үй-бүлөлүк жоопкерчиликтин санкцияларын ишке ашыруу жарандык-укуктук жоопкерчиликтин укуктук мамилелери менен тыгыз байланышкан үй-бүлөлүк укук мамилелерин коргоо категориясына трансформациялайт. Үй-бүлөлүк мамилелерди жөнгө салууда коомдук-укуктук элементтин бар экендиги жөнүндөгү позицияны коргоп, биз ретроспективдүү үй-бүлөлүк укуктук жоопкерчиликтин укуктук мамилелерине мамлекеттин катышуусунун жана активдүү ролунун зарылдыгын жактайбыз.

7. Үй-бүлөнүн укуктук жоопкерчилигинин негизги максаттарына төмөнкүлөр кирет деп эсептейбиз: үй-бүлө жана нике чөйрөсүндө укук бузууларды алдын алуу; потенциалдуу укук бузуучулардын үй-бүлөдөгү девианттык жүрүм-турумун алдын алуу; үй-бүлө мүчөлөрүн үй-бүлө укуктарын жана баалуулуктарын урматтоо рухунда тарбиялоо; үй-бүлө мүчөлөрүн мыйзамдын жана адеп-ахлактын талаптарына ылайык үй-бүлөлүк милдеттерди аткарууга жана укуктарды ишке ашырууга үндөө; үй-бүлөлүк мамилелердин иреттүү абалын түзүү, аларды жөнгө салуу; үй-бүлөлүк укук мамилелеринин субъекттеринин жеке укуктарын жана кызыкчылыктарын коргоо; нике жана үй-бүлөлүк мамилелер чөйрөсүндөгү укук бузууларды кыскартуу; жарандарды үй-бүлөлүк баалуулуктарды урматтоо рухунда тарбиялоо, үй-бүлөлүк милдеттерди абийирдүүлүк менен аткаруусуна багыттоо; адамды үй-бүлөлүк укукту бузгандыгы үчүн жазалоо; үй-бүлөнүн нормалдуу жашоосун калыбына келтирүү; үй-бүлөлүк мамилелерде коомдук жана жеке кызыкчылыктардын гармониялуу айкалышы.

Үй-бүлөнүн укуктук жоопкерчилигинин узак мөөнөттүү максаты үй-бүлөнүн жана никенин нормалдуу жашоосун жана иштешин камсыз кылуу, үй-бүлө мүчөсүнүн гармониялуу өнүгүшүн жана үй-бүлөлүк баалуулуктарды жана идеалдарды бекемдөө болууга тийиш.

Үй-бүлөнүн укуктук жоопкерчилиги негизги (кең үй-бүлөлүк) максатка - үй-бүлөнүн жана никенин нормалдуу өнүгүшүн камсыз кылууга, башкача айтканда, үй-бүлөлүк укуктун бардык институттары үчүн максаттардын бирдиктүү системасын аныктоонун негизине жетишүүгө умтулат, анткени бул негизги максатка үй-бүлөлүк мыйзамдар, моралдык-этикалык жөнгө салуу жана жалпы үй-бүлөлүк укук тармагы да умтулат.

8. Үй-бүлөнүн укуктук жоопкерчилигинин функцияларын комплекстүү ишке ашыруу никелик-үй-бүлөлүк укук мамилелеринин конкреттүү субъектисинин бузулган үй-бүлөлүк укуктарын калыбына келтирбестен, жетишилген натыйжаны “бекитүүгө” жардам берет жана калыбына келтирилген, «жакшыртылган» үй-бүлөлүк укуктук мамилелердин мындан аркы иштешин улантууга багытталышы далилденген. Функциялардын ушундай комплекстүү таасири болгон учурда гана үй-бүлөнүн укуктук жоопкерчилиги институту өзүнүн негизги максатына – үй-бүлөнүн жана никенин нормалдуу иштешин камсыз кылууга, энелик укукту жана баланы коргоого, үй-бүлө менен никенин гармониялуу өнүгүшүн камсыз кылууга жетишет деп болжоого болот.

КОРУТУНДУ

Диссертациялык изилдөөнүн натыйжасында Кыргыз Республикасынын үй-бүлөлүк укугунун конституциялык-укуктук негиздери теориялык жактан иштелип чыгып, төмөнкү негизги тыянактар жана талдоого алынган конституциялык-укуктук принциптер менен ченемдерди жакшыртуу боюнча практикалык сунуштамалар белгиленди.

Негизги тыянактар:

1. Үй-бүлөлүк мамилелердин негизинде анын мүчөлөрүнүн укуктары, милдеттери жана мыйзамдуу кызыкчылыктарынын болуусу талашсыз маселе. Ошону менен бирге, экинчиден, үй-бүлөлүк мамилелерде үчүнчү тараптын, алсак, жакын жана алыс туугандардын, башка физикалык жана юридикалык жактардын, коомдун жана мамлекеттин ошол үй-бүлөгө карата укуктары, милдеттери жана мыйзамдуу кызыкчылыктарынын болуусу да мүмкүн. Үчүнчүдөн, үй-бүлөлүк мамилелер өзүнүн маңызы, мазмуну жана коомдук мааниси боюнча жалаң гана укуктук принциптер жана ченемдер менен гана жөнгө салынбайт. Алар көптөгөн башка социалдык ченемдер, алсак, моралдык ченемдер, үрп-адаттар жана салттуу эрежелер ж.б.у.с. менен жөнгө салынат. Төртүнчүдөн, үй-бүлөлүк мамилелердин укук тарабынан коом жана мамлекет үчүн сөзсүз түрдө жөнгө салынууну талап кылынган учурлары жана укуктук жөнгө салынууга жаткан тараптары гана жөнгө салынат. Алсак, үй-бүлөнүн мүчөсүнүн адам жана жаран катары укуктарын, милдеттерин жана мыйзамдуу кызыкчылыктарын бекитүү жана аларды коргоо менен байланышкан мамилелер укуктук жактан жөнгө салынат.

2. Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 20-беренесинин 1-бөлүгү үй-бүлөнү коомдун негизи катары таануу менен, үй-бүлөнү коргоого алууга коомду жана мамлекетти милдетендиргендигинен улам, үй-бүлөлүк мамилелерди жөнгө салуу, алардын катышуучуларынын укуктарын жана кызыкчылыктарын коргоо жана алардын кепилдигин аныктоо мамлекеттин жана анын социалдык, демографиялык жана үй-бүлөлүк саясатынын негизин түзүшү керек.

3. Үй-бүлө коомдун негизин түзүп, коомдук институт болгону менен, ал жалаң гана коомдук жөнгө салуу механизмдери аркылуу эмес, мамлекет тарабынан санкцияланган укуктук механизмдер менен да жөнгө салынууга тийиш. Себеби үй-бүлө мүчөлөрү жана жалпы үй-бүлөлүк мамилелердин катышуучулары абстрактуу объекттер эмес, конкреттүү адамдар (жарандар, жарандыгы жок адамдар, чет элдик жарандар), андан барып – укуктук субъекттер, алар үй-бүлөлүк мамилелерде өз ара жана мамлекет менен укуктук байланышта болот, өздөрүнүн жеке же жалпы укуктарын же кызыкчылыктарын ишке ашырууда мамлекет, анын органдары жана кызмат адамдары менен мамиледе болушат. Албетте, бул мамилелер укуктук жөнгө салууга жатат.

4. Конституциялык идеялык башталыш катары “үй-бүлө - коомдун негизи” жобосу үй-бүлөнүн коомдук маанисин, коомдогу ордун, коом алдындагы максаты менен милдетин, коом менен үй-бүлөнүн катнашын алдын ала аныктап турат. Ошону менен бирге, конституциялык принцип катары, биздин пикирибизде, үй-бүлө жана аны менен байланышкан тиешелүү коомдук мамилелердин укуктук жөнгө салынышынын негизинде жатат. Башкача айтканда, үй-бүлө, нике куруу, никедеги укуктар жана милдеттер, жалпы эле үй-бүлө мүчөлөрүнүн укуктары, милдеттери жана кызыкчылыктары, үй-бүлөдөгү жоопкерчилик – мына ушунун баары укуктук жөнгө салынууда, бир жагынан, үй-бүлө мүчөлөрүнүн укуктары, милдеттери, кызыкчылыктары менен жоопкерчиликтирин эске алууну талап кылса, экинчи жагынан, коомдун да кызыкчылыктарын эске алуу менен, анын да үй-бүлө алдындагы жоопкерчилигин талап кылат.

5. “Үй-бүлө, аталык, энелик, балалык коомдун жана мамлекеттин коргоосунда турат” жобосу конституциялык ченем катары, биринчиден, түздөн-түз ишке ашырылуучу ченем. Экинчиден, анын талабы боюнча, аталыктын, энеликтин, балалыктын макамы жана жалпы эле үй-бүлөнүн кызыкчылыктары укуктук бузууларга дуушар болушса, мамлекет жана коом коргоого алууга милдеттүү.

6. “Үй-бүлө, аталык, энелик, балалык коомдун жана мамлекеттин коргоосунда турат” жобосун конституциялык принцип катары кароо, биринчиден, анын ар кандай учурда да түздөн-түз иштешин камсыз кылат. Экинчиден, үй-бүлөлүк укуктук мамилелердин жөнгө салуу процессинде аталган конституциялык башталыштын тармактык укуктун, башкача айтканда, үй-бүлөлүк укуктун негизинде жатаарын айгинелейт. Анткени биздин талдоо көрсөтүп тургандай, үй-бүлө, аталык, энелик, балалык түшүнүктөрү Үй-бүлө кодексинде кеңири каралып, жөнгө салынганы менен алардын башаты Кыргыз Республикасынын Конституциясында бекитилип, конституциялык-укуктук мааниге жана мазмунга ээ экендиги талашсыз.

7. Балдардын укуктарын жана таламдарын камсыз кылуу чөйрөсүндө мамлекеттик саясат, биринчиден, Кыргыз Республикасынын мыйзамдарына ылайык, балдардын укуктарын жана таламдарын коргоону толук баалуу камсыз кылууга; экинчиден, турмуштук оор абалда турган балдарды коргоону талаптагыдай камсыз кылууга; үчүнчүдөн, ата-энелерде алардын төрөлүшү үчүн жоопкерчиликтиүүлүк сезимин тарбиялоо жолу менен, жарандардын дени сак, тилеген балдардын төрөлүшүнө карата аң-сезимдүү мамилелерин калыптандырууга; төртүнчүдөн, гендердик теңчиликтин принциптерин сактоого; бешинчиден, балдардын укуктарын жана таламдарын камсыз кылуу чөйрөсүндөгү ченемдик укуктук базаны өркүндөтүүгө; алтынчыдан, балдардын дене-тарбиялык, интеллектуалдык, психикалык, руханий жана адептик өнүгүшүнө көмөк көрсөтүүгө багытталуусу шарт.

8. Укуктук принциптерди укуктун өз алдынча формасы катары таануу жана алардын укуктук жөнгө салууну уюштурууга багытталгандыгы тууралуу илимий-укуктук позициялар колдоого татырлык. Анткени, үй-бүлөлүк укуктун предметтик өзгөчөлүгү укуктун бул тармагында жөнгө салуу механизминин ар тараптуулугун шарттайт.

9. Үй-бүлөлүк укуктук принциптер үй-бүлөлүк мамилелерди жөнгө салууда, ар кандай укуктук принцип катары эле, андагы укуктук

башталышты чагылдырышат. Бул өңүттөн алганда, «нике курагына жеткен эркек менен аялдын ыктыярдуу баш кошуусу» принциби өзүнүн маани-маңызы, мазмуну жана аткарган функциясы боюнча коомдук жана мамлекеттик укуктук идеяларды туюндурат. Ошону менен бирге, коомдун кызыкчылыктарын камтыган улуттук салт, адат, адеп-ахлак, тарбия маселелерине байланыштуу улуттук идеологияны да чагылдырат.

10. «Нике курагына жеткен эркек менен аялдын ыктыярдуу баш кошуусу» принциби үй-бүлөлүк принциптердин ичинен орчундуусу, башкача айтканда, жалпы тармактык принцип болуу менен бирге, өзүнүн мазмуну боюнча бир катар принциптерди камтыйт. Биринчиден, никени эркек менен аялдын баш кошуусу катары таануу принциби. Экинчиден, никеге туруу үчүн тиешелүү куракка жетүү принциби. Үчүнчүдөн, никеге туруунун же баш кошуунун ыктыярдуулугу принциби.

11. Үй-бүлө коомдун негизи болгондуктан, коомубузду туура багытта өнүктүрүү, айрыкча, жаш муунду үй-бүлө мамилелеринде кыргыздардын салттуу адаттарына, адеп-ахлакка, нарк-насилге тарбиялоо жана аны ишке ашыруу үчүн тиешелүү шарттарды түзүү ата-эненин гана эмес, коомдун да, мамлекеттин да милдети.

12. Кыргызстандын үй-бүлөлүк мыйзамдарынын салттуу никени таануусу, биздин оюбузда, үй-бүлөлүк укуктун дагы бир принцибин – салттуу үй-бүлөлүк баалуулуктарды сактоо принцибин бөлүп чыгууга шарт түзөт. Мындай принциптер Кыргыз Республикасынын Үй-бүлөлүк кодексинде түздөн-түз белгиленбегени менен, 2021-жылы кабыл алынган Кыргыз Республикасынын Конституциясынын идеологиялык концепциясынын негизин анын Преамбуласында белгиленген ата-бабалардын наркын жана салтын сактоо түзөт жана ал конституциялык принциптин милдетин аткарат. Ошого байланыштуу, бир жагынан, мамлекет, анын органдары жана кызмат адамдары өздөрүнүн ыйгарым укуктарын ишке ашырууда, экинчи жагынан, жарандар, алардын бирикмелери өз укуктары менен эркиндиктерин жүзөгө ашырууда кыргыз коомунун наркы менен

салтын сактоого жана өз чечимдеринде, аракеттеринде жана жүрүм-турумунда аларды эске алууга милдеттүү. Кыргыздын наркы менен салтын сактоо принциби Преамбулада гана эмес, андагы коомдун саясий, социалдык, руханий-маданий негиздерин бекиткен 4-, 7-, 10-, 20-, 21-, 26-, 27-, 47-, 53-, 56-, 65- жана башка беренелеринин да маңызы менен мазмунунда чагылдырылып турат.

13. Никени юридикалык жактан түбөлүктүү, жубайлардын өмүр бою баш кошуусу катары юридикалык жактан шарттай албайбыз. Себеби турмуштук ар кандай факторлордон улам жубайлардын ортосунда чыр чыгабы же урушуп кетишеби же болбосо бири-биринен көңүлдөрү калабы же мыйзам менен каралган кандайдыр бир юридикалык фактылар орун алып калабы – никеде андан ары чогуу турууга болбой калган мындай жагдайлар түзүлгөн кезде жубайдын никеден баш тартууга же бузууга дайыма укугу бар. Башкача айтканда, мамлекет мыйзамдуу тартипте жубайлардын никесин каттоо менен аларга никеңер өмүр бою болот деп кепилдик бере албайт жана берүүгө милдеттүү эмес. Анткени нике, мыйзам боюнча, эркек менен аялдын, биринчиден, өз эрки, экинчиден, ыктыяры, үчүнчүдөн, өз ара макулдугу менен баш кошуусу. Биздин пикирибизде, Кыргыз Республикасынын Үй-бүлө кодекси ушундай юридикалык жагдайларды эске алып, нике түшүнүгүнө аныктама бергенде анын жубайлардын ортосунда өмүр бою болуусун шарттаган эмес да ал маселени жубайлардын өз эркине койгон.

14. Кыргыз Республикасынын Конституциясы менен үй-бүлөлүк мыйзамдарын талдоо көрсөткөндөй, үй-бүлөлүк мамилелердин жөнгө салынышында укуктук механизмдерден башка да социалдык жүрүм-турум эрежелеринин колдонулушуна Кыргызстандын Негизги мыйзамынын жана башка мыйзамдарынын жол беришинен улам, акыркыларда салттык, моралдык, адеп-ахлактык жана диний да түшүнүктөр орун алып келет. Ушуга байланыштуу, Үй-бүлө кодекси, алсак, үй-бүлө маселелеринин тиешелүү жагдайлары диний ырым-жырымдар аркылуу жөнгө салынаарын тааныйт жана аларга тыюу салбайт.

15. Үй-бүлөлүк укуктун атайын принциптери же тармактык принциптер, ар кандай укуктук принцип катары эле укуктук идеяны чагылдырышат. Үй-бүлөлүк мамилелердин мазмуну, анын ичинде субъекттери, алардын кызыкчылыктары менен талаптары, ошол кызыкчылыктардын объекттери, алар менен байланышкан мүлктүк эмес жана мүлктүк мамилелер – мына ушулардын баарын жөнгө салуу механизми көп кырдуу болгондуктан, үй-бүлөлүк укуктун атайын принциптеринин да мааниси жана орду зор экендиги талашсыз. Айрыкча, үй-бүлөлүк мамилелердеги чечүүнүн талап кылган маселе укуктук жактан түздөн-түз жөнгө салынбаган болсо, аны чечүүгө милдеттүү мамлекеттик органдар, алардын кызмат адамдары же жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары, алардын кызмат адамдары үй-бүлөлүк укуктун атайын принциптеринин маани-маңызы менен мазмунуна таянуусу керек болот.

16. Үй-бүлөлүк укуктук мамилелерди жөнгө салуунун мазмуну боюнча үй-бүлөлүк укуктук мамилелерди жөнгө салуу, бир жагынан, жеке кызыкчылыктардын, экинчи жагынан, коомдук кызыкчылыктардын коргоого алынышын камсыз кылат. Мында жеке кызыкчылыктар менен коомдук кызыкчылыктардын айкалышы, бир жагынан, үй-бүлөнүн ар бир мүчөсүнүн укуктары, милдеттери менен мыйзамдуу кызыкчылыктарын, экинчи жагынан, үй-бүлөнүн мамлекет менен коомго карата жана ошол эле учурда коом менен мамлекеттин үй-бүлөгө карата милдеттери менен кызыкчылыктарын туюндурат. Ушундан улам, үй-бүлөлүк мамилелерди укуктук жөнгө салуунун негизинде жеке кызыкчылыктар менен коомдук кызыкчылыктар жатат.

17. Коомдук кызыкчылык үй-бүлөлүк мамилелерди жөнгө салууда эң алгач конституциялык принциптер менен ченемдердин мазмунунда орун алат. Маселе мында үй-бүлө менен мамлекеттин өз ара жана биргелешкен аракеттери тууралуу болуп жатат. Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 20-беренесинде бекитилген “үй-бүлө - коомдун негизи”, “үй-бүлө, аталык, энелик, балалык коомдун жана мамлекеттин коргоосунда

турат” аттуу жоболор принцип катары үй-бүлөнүн пайда болушунда, анда балдардын туулуп-өсүп, тарбияланышына, болгондо да коомго жана мамлекетке керектүү, алардын кызыкчылыктарын коргой турган жарандардан болуп калыптанышына мамлекет өтө кызыкдар. Себеби мамлекеттин келечеги ошол коомдун негизин түзгөн үй-бүлөлөрдүн мыйзамдуу чекте, мамлекеттин саясатына ылайык өсүп-өнүгүүсү менен тыгыз байланышта болот. Ошондуктан мамлекет үй-бүлөнү, аталыкты, энеликти, балалыкты өзүнүн коргоосуна алат жана үй-бүлө мүчөлөрүнүн жана жалпы эле үй-бүлөнүн укуктарынын мыйзамдуу ишке ашуусуна жана үй-бүлөнүн эркин өнүгүүсүнө кепилдик берет. Мына ушулардын баары биригип келип, биздин пикирибизде, үй-бүлөлүк мамилелерди жөнгө салуудагы коомдук кызыкчылыктардын укуктук мазмунун түзүшөт.

18. Үй-бүлөлүк мамилелерди укуктук жөнгө салуунун жетишсиздиги мыйзамда көптөгөн көйгөйлөр жана бир катар укуктук ченемдердин ачык карама-каршылыктарына жана коомдук мамилелердин бул чөйрөсүн толук кандуу жөнгө салуунун мүмкүн эместигине алып келген кенемтелер жөнүндө зарыл жоболордун жоктугу менен чагылдырылат. Үй-бүлөлүк укуктук мамилелер мыйзамдын түздөн-түз көрсөтмөсүнөн улам гана эмес, тараптардын макулдашуусу боюнча дагы пайда болот (мисалы, нике келишимин же өзүнчө жашаган ата-эненин баласын тарбиялоого катышуу тартиби жөнүндө келишимди түзүүдө). Муну менен бирге, мүлктүк үйбүлөлүк укуктук мамилелер нарктык, эквиваленттүү-кайтарымдуу мүнөзгө ээ эмес. Үй-бүлөлүк мамилелерге өзгөчө жеке-ишеним элементи мүнөздүү.

19. Үй-бүлө мүчөлөрүнүн алименттик укуктук мамилелеринин жетиштүү толук жөнгө салынгандыгына карабастан, алимент берүү жөнүндө ченемдерди терең талдоодо олуттуу кемчиликтер табылат. Мисалы, (Балдар жөнүндө кодекс) тиешелүү балдар мекемесинде турган баланын ата-энесинен алимент алуу укугу бекитилет, бирок башка туугандары (чоң атасы, чоң энеси, бир туугандары ж.б.) жөнүндө сөз болбойт. Балдар жөнүндө кодекске ылайык, балдар мурда ата-энелик укуктарынан ажыратылган жана алар

калыбына келтирилбеген ата-энелердин алимент төлөөсүнөн бошотулат, бирок бул беренде чектөө алардын айынан болгон учурда ата-энелердин укуктарынан чектелген балдарды багуудан бошотуу көрсөтүлгөн эмес.

20. Милдеттенменин аткарылышы үй-бүлөлүк укук мамилелеринин мазмуну менен чектелбейт, демек, үй-бүлөлүк укуктук жоопкерчилик жөн гана милдеттенме эмес, анткени жоопкерчиликке позитивдүү мамиле кылуу менен да, бул учурда укуктук мамилелердин мазмунунун олуттуу бөлүгү — анын субъекттеринин укуктары төмөндөйт. Үй-бүлөлүк укуктук жоопкерчиликти укуктук мамилелер катары аныктоо мүмкүн эмес, анткени мындай учурда ал үй-бүлөлүк укук мамилелеринин чегинен чыгып, өзүнүн тармактык өзгөчөлүгүн жоготот (субъектилери мамлекет жана укук бузуучу, ал эми объектиси бузулган укук же аткарылбаган милдет болгон коргоочу укуктук мамилелер, - универсалдуу жана жүзү жоктук). Үй-бүлөлүк укук мамилелери келип чыкканда алардын катышуучулары үй-бүлөлүк милдеттерге гана ээ болбостон, бул милдеттерди ишке ашырууга да укуктарынын болору талашсыз. Ошону менен бирге, алардын өзгөчөлүгү үй-бүлөлүк укук мамилелеринин катышуучулары бири-биринен мыйзамда бекитилген укуктарды ишке ашырууну жана милдеттерди аткарууну талап кылууга укуктуу, ал эми булардын биримдиги милдеттенме түшүнүгүнүн маңызын түзөт. Демек, үй-бүлөлүк укукта үй-бүлөлүк милдеттенме жөнүндө сөз кылууга болот, бул түшүнүк үй-бүлөлүк милдет түшүнүгүнө караганда кененирээк жана аны ажырагыс бөлүгү катары камтыйт.

21. Ата мекендик укуктук тартипте каралып жаткан институттун калыптанышын жана өнүгүшүн талдоо бизге бир катар өзгөчөлүктөрдү аныктоого мүмкүндүк берди: а) 1917-жылга чейин Орус падышачылыгынын актыларында үй-бүлөлүк укуктук жоопкерчилик чаралары жөнүндө жоболор алардын азыркы түшүнүгүндө болгон эмес, анткени үй-бүлөлүк укуктук мамилелердин субъекттеринин жоопкерчилиги жөнүндөгү маселе революцияга чейинки мыйзамдарда үй-бүлө башчысынын өз балдарына болгон жазалоо призмасы аркылуу гана каралып келген, ал эми үй-бүлөлүк

жоопкерчилик чараларын колдонуунун негизи, эреже катары, ата-эненин бийлиги болгон; б) Советтик мыйзамдарда үй-бүлөлүк-укуктук жоопкерчиликти укуктук жөнгө салуу сапаттык жактан жаңы деңгээлге көтөрүлгөн. 1918-жылы Жарандык абалдын актысы, Нике, Үй-бүлө жана Камкорчулук укуктары жөнүндө мыйзамдар кодексинде балдарды тарбиялоо боюнча милдеттерди талаптагыдай аткарбаган учурда, ата-энелер үчүн биринчи жолу санкциялар белгиленген. Жаңы мыйзамдык мамиле РСФСРдин «Нике жана үй-бүлө жөнүндөгү» кодексинде (азыркы Кыргыз мамлекеттүүлүгү ал учурда РСФСРдин курамында болгонун эске алганда) андан ары өнүктүрүлгөн.

22. Мүлктүк жана жеке мүлктүк эмес мүнөздөгү үй-бүлөлүк милдеттенмелер үй-бүлөлүк укук мамилелеринде келишимдин негизинде гана эмес, ошондой эле никеге туруу жана баланын туулгандыгын каттоо болуп саналган юридикалык фактылардын күчү менен келип чыгат. Бул милдеттенмелер үзгүлтүксүз жана өз ара болуп саналат, демек, Кыргыз Республикасынын Жарандык кодексинде бекитилген милдеттенменин аныктамасы аларга толугу менен колдонулбайт – бул жерде, жөнөкөй укуктук мамилелер катары, карыздар адамдын милдети кредитордун белгилүү бир аракетти милдеттүү адамдан талап кылуу (андан баш тартуу) укугун корреспондация кылат. Тараптардын үй-бүлөлүк милдеттенмелерди ишенимдүү аткаруусу – бул үй-бүлөнүн жана баланын кызыкчылыктарына багытталган аракет жана мындай иш-аракеттерди талап кылуу укугу укукка ээ адамдан келип чыгат.

23. Үй-бүлөлүк укукта эң негизгиси үй-бүлөлүк укуктук жоопкерчиликти тарбиялык функциясы болушу керек, анткени үй-бүлөлүк укуктун жана мыйзамдардын милдети укук бузуулар үчүн коркутуу жана жазалоо эмес, мыйзамдуу жүрүм-турумга басым жасоо болуп саналат. Бул үй-бүлөлүк укуктук жана милдеттердин аткрылышында жоопкерчиликти позитивдүү өнүгүндө активдүү жана пассивдүү өнүгүтөн ачык-айкын көрүнөт. Ошондуктан бул функцияны ишке ашыруунун жол-жобосун иштеп чыгууга,

атап айтканда үй-бүлөлүк-укуктук жоопкерчилик институтунун максаттарына жетүү үчүн жоопкерчилик маселелерин жөнгө салуучу укуктук ченемдерди кыйла так жана ырааттуу формулировкалоого жана натыйжалуу укук колдонууга өзгөчө көңүл буруу зарыл.

24. Көпчүлүк учурларда үй-бүлөлүк жоопкерчиликтиң санкцияларын ишке ашыруу жарандык-укуктук жоопкерчиликтиң укуктук мамилелери менен тыгыз байланышкан үй-бүлөлүк укук мамилелерин коргоо категориясына трансформациялайт. Үй-бүлөлүк мамилелерди жөнгө салууда коомдук-укуктук элементтин бар экендиги жөнүндөгү позицияны коргоп, биз ретроспективдүү үй-бүлөлүк укуктук жоопкерчиликтиң укуктук мамилелерине мамлекеттин катышуусунун жана активдүү ролунун зарылдыгын жактайбыз.

25. Үй-бүлөнүн укуктук жоопкерчилигинин негизги максаттарына төмөнкүлөр кирет деп эсептейбиз: үй-бүлө жана нике чөйрөсүндө укук бузууларды алдын алуу; потенциалдуу укук бузуучулардын үй-бүлөдөгү девианттык жүрүм-турумун алдын алуу; үй-бүлө мүчөлөрүн үй-бүлө укуктарын жана баалуулуктарын урматтоо рухунда тарбиялоо; үй-бүлө мүчөлөрүн мыйзамдын жана адеп-ахлактын талаптарына ылайык үй-бүлөлүк милдеттерди аткарууга жана укуктарды ишке ашырууга үндөө; үй-бүлөлүк мамилелердин иреттүү абалын түзүү, аларды жөнгө салуу; үй-бүлөлүк укук мамилелеринин субъекттеринин жеке укуктарын жана кызыкчылыктарын коргоо; нике жана үй-бүлөлүк мамилелер чөйрөсүндөгү укук бузууларды кыскартуу; жарандарды үй-бүлөлүк баалуулуктарды урматтоо рухунда тарбиялоо, үй-бүлөлүк милдеттерди абийирдүүлүк менен аткаруусуна багыттоо; адамды үй-бүлөлүк укукту бузгандыгы үчүн жазалоо; үй-бүлөнүн нормалдуу жашоосун калыбына келтирүү; үй-бүлөлүк мамилелерде коомдук жана жеке кызыкчылыктардын гармониялуу айкалышы. Үй-бүлөнүн укуктук жоопкерчилигинин узак мөөнөттүү максаты үй-бүлөнүн жана никенин нормалдуу жашоосун жана иштешин камсыз кылуу, үй-бүлө мүчөсүнүн гармониялуу өнүгүшүн жана үй-бүлөлүк баалуулуктарды жана идеалдарды

бекемдөө болууга тийиш. Үй-бүлөнүн укуктук жоопкерчилиги негизги максатка - үй-бүлөнүн жана никенин нормалдуу өнүгүшүн камсыз кылууга, башкача айтканда, үй-бүлөлүк укуктун бардык институттары үчүн максаттардын бирдиктүү системасын аныктоонун негизине жетишүүгө умтулат, анткени бул негизги максатка үй-бүлөлүк мыйзамдар, моралдык-этикалык жөнгө салуу жана жалпы үй-бүлөлүк укук тармагы да умтулат.

26. Үй-бүлөнүн укуктук жоопкерчилигинин функцияларын комплекстүү ишке ашыруу никелик-үй-бүлөлүк укук мамилелеринин конкреттүү субъектисинин бузулган үй-бүлөлүк укуктарын калыбына келтирбестен, жетишилген натыйжаны “бекитүүгө” жардам берет жана калыбына келтирилген, «жакшыртылган» үй-бүлөлүк укуктук мамилелердин мындан аркы иштешин улантууга багытталат. Функциялардын ушундай комплекстүү таасири болгон учурда гана үй-бүлөнүн укуктук жоопкерчилиги институту өзүнүн негизги максатына – үй-бүлөнүн жана никенин нормалдуу иштешин камсыз кылууга, энелик укукту жана баланы коргоого, үй-бүлө менен никенин гармониялуу өнүгүшүн камсыз кылууга жетишет деп болжоого болот.

ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАМАЛАР

1. Никени эркек менен аялдын баш кошуусу катары таануу үй-бүлөлүк укуктун ченеми гана эмес, анын принциби деп таануу да керек. Себеби никени эркек менен аялдын баш кошуусун үй-бүлөлүк укуктун принциби катары таануу үй-бүлөлүк мамилелерде бир жыныстуу никеге бөгөт коюунун механизмдеринин бири болоору талашсыз. Ушундай механизмдердин бири катары үй-бүлөлүк мыйзамга Кыргызстанда бир жыныстуу никеге жана жуптарга жол берилбестигин белгилеген конкреттүү ченемди киргизүү зарыл. Бул максатта Кыргыз Республикасынын Үй-бүлө кодексинин 15-беренесинде белгиленген никеге турууга тоскоолдук болуучу жагдайлардын тизмесине «бир жыныстуу адамдарга» деп киргизүү сунушталат. Мындай учурда, жаңы редакцияга ылайык, эгерде никеге туруучу адамдар бир жыныстуу болушса, алардын никеге туруусуна мыйзам жол бербестиги так көрсөтүлөт.

2. Конституциянын Преамбуласында, 21- жана башка беренелеринде бекитилген наркты, үрп-адаттарды жана салттарды сактоого багытталган конституциялык принциптердин негизинде Үй-бүлөлүк кодекске тиешелүү толуктоолорду киргизүү керек. Үй-бүлө мамилелеринде үй-бүлөлүк баалуулуктарды, наркты жана салтты сактоо принцибин бекитүү, биздин көз-карашыбызда, учурдун талабы. Мындай мазмундагы тиешелүү жобону Үй-бүлө кодексинин 1-беренесинин 3-бөлүгүндө бекитилген үй-бүлө мамилелерин жөнгө салуу принциптеринин катарында белгилөө мыйзамга ылайык.

3. Кыргыз Республикасынын Конституциясына коомдун табигый жана негизги уюткусу катары үй-бүлөнүн ролун бекемдеген жобону Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 19-беренесин жаңы 4-бөлүк менен төмөнкүдөй редакцияда баяндоо менен киргизүү зарыл: “Мамлекеттин социалдык ишмердиги мамлекеттик камкордук формасына ээ эмес, бирок

мыйзамда белгиленген тартипте ар бир жарандын жана үй-бүлөнүн бакубаттуулугу үчүн жагымдуу экономикалык чөйрөнү түзүүгө тийиш”.

4. Кыргыз Республикасынын Үй-бүлө кодекси ак ниеттүү жубайдын укуктары жараксыз нике менен бузулган учурда моралдык зыяндын ордун толтурууну талап кылуу укугун аныктайт. Үй-бүлө кодексинде моралдык зыян жөнүндө башка эскертүүлөр жок. Чынында эле, моралдык зыяндын ордун толтуруу - бул субъекттердин жеке мүлктүк эмес укуктарын жана кызыкчылыктарын коргоонун маанилүү ыкмасы болуп саналат. Биздин оюбуз боюнча, үй-бүлөлүк укукта моралдык зыяндын ордун толтуруу институтун колдонуу мүмкүнчүлүгүн кеңейтүү керек. Бул укукту төмөнкүлөргө берүү керек: ата-энелерге, баласын мыйзамсыз кармаган адамдан кайтарып берүүнү талап кылганда; бала менен катташуу укугу бузулган туугандарга; жалпы карыздар болгон учурда укуктары үй-бүлөлүк ири чыгымдарды жашырган жубайы тарабынан бузулган жубайына; алимент өндүрүү боюнча узак жана ийгиликсиз аракеттер болгон учурда, адеп-ахлактык жактан жабыр тарткан үй-бүлө мүчөлөрүнө.

5. Кыргыз Республикасынын Үй-бүлө кодекси 43-47-беренелеринде Кыргызстандын практикасына нике келишими институтун киргизди, ал келишим никеге чейин же адамдар никеге тургандан кийин түзүлгөндүгүнө карабастан жубайлардын мүлктүк укуктарын жана милдеттерин аныктай турган келечектеги же никелешкен жубайлардын макулдашуусун түшүндүрөт. Учурдагы кырдаал, нике келишиминин мазмуну мыйзамга ылайык өтө чектелүү. Үй-бүлөлүк мамилелерди жөнгө салууну олуттуу жакшыртуу нике келишимине жеке мүлктүк эмес мамилелерди жөнгө салуу мүмкүнчүлүгүн киргизүүгө мүмкүндүк берет, бул өз кезегинде жубайлардын ортосундагы мамилелерди толук жөнгө салууга шарт түзөт.

КОЛДОНУЛГАН АДАБИЯТТАРДЫН ТИЗМЕСИ:

1. Кыргыз Республикасынын Акыйкатчысынын (Омбудсменинин) 2022-жылы Кыргыз Республикасында адамдын жана жарандын укуктары менен эркиндиктеринин сакталышы жөнүндө жылдык баяндамасы. – Бишкек, 2023. -50-б.
2. Тегизбекова Ж.Ч. Регулирование брачно-семейных отношений кыргызов по обычному праву: дис. ... канд. юрид. наук. - Бишкек, 2013 - 203 б.
3. Саенко Л.В. Конституционно-правовые основы охраны и защиты семьи в Российской Федерации: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. – Саратов, 2006. – 212 б.
4. Кузнецова О.В. Конституционно-правовая защита семьи, материнства, отцовства и детства в России: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. – Челябинск, 2004. – 160 б.
5. Лучин В.О. Конституционные нормы и правоотношения. М., 1997. С. 13.
6. Шерстнева Н.С. Принципы российского семейного права: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03. - Москва, 2007- 452 б.
7. Орлова М.А. Принцип равенства супругов и его реализация в современном праве России: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. – Москва, 2011. – 179 б.
8. Душкина Е.А. Проблемы защиты семейных прав по семейному законодательству Российской Федерации: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. – Волгоград, 170 б.
9. Чичерова Л.Е. Ответственность в семейном праве: вопросы теории и практики: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. – Рязань, 2004. – 212 с.
10. Турусова О.С. Семейно-правовая ответственность в Российской Федерации и зарубежных государствах: дис. ... канд. юрид. наук. - Москва, 2011. - 208 б.
11. Ильина О.Ю. Частные и публичные интересы в семейном праве Российской Федерации: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03. – М., 2006. – 374 б.

12. “Кыргыз Республикасынын Конституциясы жөнүндө” Кыргыз Республикасынын мыйзамы, 2021-ж. 5-майы № 59 //Эркин Тоо. – 2021. – 5-май.
13. Кыргыз Республикасынын Үй-бүлө кодекси, 2003-ж. 30-авг. № 201 //Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин Жарчысы. – 2004. - №1. - 1-ст.
14. «Кыргыз Республикасынын айрым мыйзам актыларына өзгөртүүлөрдү жана толуктоолорду киргизүү жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамы, 2012-ж. 16-июл., №114 //http://www.cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/203714/40?cl=ky-kg&mode=tekst.
15. Кыргыз Республикасынын Үй-бүлө кодекси, 2003-ж. 30-авг. № 201 //Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин Жарчысы. – 2004. - №1. - 1-ст. (КР 2004-жылдын 26-июлундагы № 96, 2005-жылдын 25-февралындагы № 38, 2005-жылдын 20-июнундагы № 80, 2008-жылдын 12-июнундагы № 117, 2009-жылдын 17-июлундагы № 223, 2009-жылдын 17-июлундагы № 233, 2011-жылдын 4-майындагы № 20, 2011-жылдын 26-июлундагы № 147, 2012-жылдын 15-мартындагы № 14, 2012-жылдын 17-майындагы № 54, 2012-жылдын 16-июлундагы № 114, 2014-жылдын 16-январындагы № 12 2014-жылдын 30-июнундагы № 100, 2015-жылдын 14-июлундагы № 161, 2016-жылдын 6-июлундагы № 99, 2016-жылдын 23-июлундагы № 132, 2016-жылдын 17-ноябрындагы № 179, 2017-жылдын 2-мартындагы № 41, 2017-жылдын 8-июнундагы № 100, 2018-жылдын 5-июнундагы № 60, 2020-жылдын 1-августундагы № 109, 2020-жылдын 17-августундагы № 135, 2022-жылдын 6-июнундагы № 41-мыйзамдарынын редакцияларына ылайык).
//http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/1327/220?cl=ky-kg&mode=tekst.
16. Кыргыз Республикасынын Балдар жөнүндө кодекси //Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин Жарчысы, 2012-ж., № 7, 2711-ст.

17. Матвеев Г.К. Советское семейное право. - М.: Юрид. лит., 1978. - 239 б.; Нечаева А.М. Брак, семья, закон. - М.: Наука, 1984. - 144 б.; Свердлов Г.М. Советское семейное право. - М.: Госюриздат, 1958. - 299 б.; Советское семейное право / Под. ред проф. В.Ф.Чигира. - Мн.: Университетское, 1989. - 240 б.; Советское семейное право/ Под общ. ред. В.Ф. Маслова, А.А. Пушкина. - Киев: Вища шк., 1982. - 224 б.; Советское семейное право. Учебник / Под ред. В.А. Рясенцева. - М.: Юрид. лит., 1982. - 256 б.; Хазова О.А. Брак и развод в буржуазном семейном праве (Сравнительно-правовой анализ). - М.: Наука, 1988. - 172 б.; Цатурова М.К. Русское семейное право XVI-XVIII вв.- М.: Юрид. лит, 1991. - 111 б.; Чечот Д.М. Брак, семья, закон: (социал.-правовые очерки). - Л.: Изд-во ЛГУ, 1984. - 207 б.
18. Антокольская М.В. Семейное право. - СПб.: Юристь, 1996. - 366 б.; Беспалов Ю.Ф. Семейно-правовое положение ребенка в Российской Федерации / Владимир. гос. пед. ун-т. - Владимир, 2000. - 191 б.; Гришаев С.П. Семейное право. - М.: Проспект, 2019. - 272 б.; Кабышев О.А. Личные и имущественные права и обязанности супругов по российскому законодательству. - М., 1998. - 106 б.; Карибян С.О. Семейно-правовая ответственность: сущность и правоприменение: монография. - М.: Юстицинформ, 2018. - 192 б.; Комментарий к Семейному кодексу Российской Федерации (учебно-практический) (постатейный) / О.Г. Алексеева, Л.В. Заец, Л.М. Звягинцева и др.; под ред. С.А. Степанова. - Москва: Проспект; Екатеринбург: Институт частного права, 2015. - 352 б.; Корнеева И.Л. Семейное право. - М., 2016. - 362 б.; Королев Ю.А. Семейное право России. - М.: Юрид. лит., 1999. - 335 б.; Косова О.Ю. Семейное право. - Изд. 2-е перераб. и доп. - Иркутск : Иркутский юридический институт (филиал) Акад. Ген. прокуратуры Рос. Федерации, 2016. - 559 б.; Крашенинников П.В. Семейное право. - М.: Статут, 2016. - 270 б.; Летова Н.В. Семейный статус ребенка: проблемы теории и практики: монография. М.: Проспект, 2018. 144 б.; Лозовская С.О.

Семейное право. - М.: Проспект, 2019. 352 б.; Лушникова М.В., Лушников А.М., Тарусина Н.Н. Единство частных и публичных начал в правовом регулировании трудовых, социально-обеспечительных и семейных отношений: История, теория и практика: (Сравн.-правовое исслед.) / Яросл. гос. ун-т им. Демидова. - Ярославль, 2001. - 412 б.; Муратова С.А., Тарсамаева Н.Ю. Семейное право. - М.: Новый Юрист, 1999. - 272 б.; Нечаева А.М. Семейное право. - М.: Юрайт, 2016. - 304 б.; Пчелинцева Л.М. Семейное право России. - М.: ИНФРА-М, 1999. - 663 б.; Семейное право / Б.М. Гонгало, П.В. Крашенинников, Л.Ю. Михеева и др.; под ред. П.В. Крашенинникова. -3-е изд., перераб. и доп. - М.: Статут, 2016. - 270 с.; Семейное право / П.Б. Айтов, А.М. Белялова, Е.В. Богданов и др.; под ред. Р.А. Курбанова. М.: Проспект, 2015. - 232 б.; Тарасова А.Е. Международно-правовые аспекты семейного права и защиты прав детей. — М.: Инфра-М, 2018. - 378 б.

19. Аристотель. Политика. Кн.1. - М.: Мысль, 1983. - 377-б.
20. Гегель Георг В.Ф. Философская пропедевтика. Работы разных лет: в 2 т. Т. 2. - М., 1973. — 49 б.
21. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. 2-е изд. Т. 3. 27 б.
22. Харчев А.Г. Брак и семья в СССР. М., 1964. С. 57 ; Аналогичный подход в работе: Харчев А.Г., Мацковский М.С. Современная семья и ее проблемы. М., 1978
23. Нечаева А.М. Семейное право : курс лекций. М., 1998. 8 б.
24. Косова О.Ю. Семейное право: учебник. — Изд. 2-е перераб. и доп. — Иркутск: Иркутский юридический институт (филиал) Акад. Ген. прокуратуры Рос. Федерации, 2016. — 14-15-б.
25. Косова О.Ю. Семейное право: учебник. — Изд. 2-е перераб. и доп. — Иркутск: Иркутский юридический институт (филиал) Акад. Ген. прокуратуры Рос. Федерации, 2016. — 26-б.
26. Советское семейное право /под ред. А.В. Рясенцева. — М., 1982. — 42-43-б.

27. Левушкин А.Н. Теоретическая модель построения системы семейного законодательства Российской Федерации и других государств-участников Содружества Независимых Государств: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03. – М., 2013. – 462 б.
28. Каймакова Е.В. Защита семейных прав: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. – Курск, 2011. – 235 б.
29. Тегизбекова Ж.Ч. Регулирование брачно – семейных отношений кыргызов по обычному праву [Текст] Электронный ресурс//ib.krsu.edu.kg/uploads/files/public/6136.pdf.
30. Осмоналиева Н.Ж. Личные права и обязанности супругов по законодательству Кыргызской Республики. Вестник КНУ имени Ж. Баласагына. – 2012. Выпуск 4. – стр. 228.
31. Муратбекова С.М. Государственная семейная политика в КР: правовые проблемы и пути их решения. Мультидисциплинарный научный журнал. 2016. <https://cyberleninka.ru/article/>.
32. Абашидзе А.Х., Гугунский Д.А., Конева А.Е., Солнцев А.М. Защита прав детей при возникновении споров о воспитании детей между родителями, проживающими на территории разных государств // Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: юридические науки. 2014. № 3. 241–249 б.
33. Конвенция о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин 1979 г. // Основные международные договоры по правам человека. Нью-Йорк и Женева: Организация Объединенных Наций, 2014. С. 107, 114.
34. Конвенция о защите детей и сотрудничестве в отношении иностранного усыновления (Гаага, 29 мая 1993 г.) [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://www.usynovite.ru/documents/international/-convention_int (дата обращения: 10 декабря 2018 г.).

35. Кузнецова О.В. Конституционно-правовая защита семьи, материнства, отцовства и детства в России: дис. ... канд. юрид. наук. – Челябинск, 2004. – 160 с.; Then I. Famille: une crise de L institution. P., 1996.
36. Антонов А.И. Социология семьи: учебник. 2-е изд., пе-рераб. и доп. М., 2007. 617 б.
37. Ростова О.С. Правовая охрана материнства и детства в Советском государстве: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. - Саратов, 2007. – 213 с.
38. Орлова Н.В. Правовое регулирование брака в СССР. - М.: Наука, 1971. – 19.
39. Харчев А.Г. Брак и семья в СССР. - М.: Мысль, 1979. 44 б.
40. Шахматов В.П. Новое советское законодательство о браке и семье. Ч. 1. - Томск, 1969. 94 б.
41. Белякова А.М., Ворожейкин Е.М. Советское семейное право. - М., 1971. – 87-б.
42. Белякова А.М., Ворожейкин Е.М. Семейное право. - М.: Юридическая литература, 1972. – 81 б.
43. Бошко В.М. Очерки советского семейного права. - Киев: Наукова думка, 1952. –104 б.
44. Матвеев Г.К. Советское семейное право. - М.: Юридическая литература, 1985. – 45 б.
45. Нечаева А.М. Семейное право. Курс лекций. - М.: Юристъ, 2000. – 92 б.
46. Советское гражданское право. Т. 2.- М.: Госюриздат, 1951. – 384 б.
47. Свердлов Г.М. Советское семейное право. - М.: Госюриздат, 1959. – 96 б.
48. Большая советская энциклопедия. 2-е изд. / Гл. ред. С. И. Вавилов. - М.: Советская энциклопедия, 1951. Т. 6. – 41 б.
49. Большая советская энциклопедия / Под ред. А.М. Прохорова. - М.: Советская энциклопедия, 1970. Т. 3. – 534 б.
50. Словарь русского языка / Под ред. А.Л. Евгеньевой. - М.: Просвещение, 1985. Т. 1. – 111 б.

51. Юркевич Н.Г. Брак и его правовое регулирование в СССР: автореф... дис. ... д-ра юрид. наук. - М., 1967. – 46 б.
52. Осколкова О.Б. Государственная семейная политика в странах Европейского Союза. Краткий справочник. - М.: Проспект, 1995. – С. 34.
53. Сооданбеков С. Үй-бүлө жана балдар мамлекеттин коргоосунда. – Ф.: Мектеп, 1984. - 37-б.
54. Сооданбеков С. Үй-бүлө жана балдар мамлекеттин коргоосунда. – Ф.: Мектеп, 1984. – 60 б.
55. Сабилов А.А., Муратбек кызы С. Семейное право: Учебник для вузов. – Бишкек, 2003. – 19-20-б.
56. Орлова М.А. Принцип равенства супругов и его реализация в современном праве России: дис. ... канд. юрид. наук. – Москва, 2011. – 179 б.
57. Гражданское право. Том 3. Учебник. Издание пятое, переработанное и дополненное // Под. ред. Сергеева А.П., Толстого Ю.К. - М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2014, 330 – 331 б.
58. Ворожейкин Е.М. Семейные правоотношения в СССР. М. 1972, с.52.
59. Антокольская М.В. Семейное право : учебник. 2-е изд., перераб. и доп. М., 2003. 98 б.
60. Пчелинцева Л.М. Семейное право России : учеб. для вузов. 4-е изд., перераб. М., 2006. 81 б.
61. Михеева Л.Ю. Развитие кодификации российского семейного законодательства // Кодификация российского частного права / под ред. Д.А. Медведева. М., 1995. 843 б.
62. См.: <http://www.z-gr.ru/publications>.
63. Арабаев А.А., Анисов Р.А. Кыргыз Республикасынын Конституциялык укугу: Жалпы жана Өзгөчө бөлүктөрү: Окуу китеби /КР ББИМ. – Толукталып, 3-басылышы. – Бишкек, 2021;

64. Алексеев С.С. Право: азбука - теория - философия. Опыт комплексного исследования. – М.: Статут, 1999; Арабаев А.А. Конституциялык-укуктук мамилелер //Право и политика. - 2014. - №. 2.